

DE PSY- CHO- LOOG

MAANDBLAD NEDERLANDS INSTITUUT VAN PSYCHOLOGEN

JAARGANG 50 • NR 6 • JUNI 2015

THE GOOD, THE BAD AND THE BRAIN: THEORIE EN GESCHIEDENIS VAN DE NEUROWETENSCHAP VAN MORALITEIT
• NEO-DIMENSIES EN DE 5DPT: EEN KRITISCHE BESCHOUWING • IN MEMORIAM: NICO FRIJDA (1927-2015) • INSPI-
RATIE: KOEN HOFKES • IEDER MENS DOET AAN PSYCHOLOGIE: ONDERNEMER RUUD HAEX • BIJEENKOMST: PSY-
CHOSOCIALE ONCOLOGISCHE ZORG VEREIST SAMENWERKING • COLUMN NAOMI ELLEMERS: BELONINGSBELEID

DE WERELD VERBETEREN

Bestel uw vakliteratuur in de NIP boekenclub

Verdiep mindfulness met heartfulness

Kortdurende psychologische interventies voor de Basis GGZ

Nieuwe persoonlijkheidsvragenlijst voor de klinische praktijk

Zelfmoord bespreekbaar maken

Log in via het Ledennet en bekijk alle nieuwe uitgaven en acties!

Boom | Psychologie & Psychiatrie

www.boompsychologie.nl
info@boompsychologie.nl
+31 (0) 20 524 45 14

Nederlands Instituut van Psychologen **NIP**

Spreeken is zilver,

observeren is goud

ADOS-2: onmisbaar bij diagnostiek van autismespectrumstoornissen

Een uitgebreid interview en goede gedragsobservatie zijn altijd nodig om de diagnose ASS te stellen. De **gouden standaard** op dit gebied zijn de ADI-R en ADOS-2.

- Wereldwijd erkende instrumenten, uitgebreid onderzocht in het Nederlandse taalgebied.
- Geschikt voor peuters tot en met volwassenen.

Ook in combinatie met DSM-5 criteria

Meer informatie en bestellen via www.hogrefe.nl

HOGREFE

- 10 THE GOOD, THE BAD AND THE BRAIN** – Er is een onderzoeksveld in opkomst dat zich vol zelfvertrouwen aanduidt als neurowetenschap van moraliteit. Deze tak van neurowetenschap integreert bevindingen, methoden en theorieën uit diverse disciplines voor de bestudering van de neurobiologie van moreel besef en gedrag. Uitgaand van de aanname dat ‘goed’ en ‘slecht’ hersenfuncties zijn, presenteert deze wetenschap in wording fascinerende en tegelijk verwarrende inzichten, aldus Felix Schirmann.
- 30 ‘HET WERK VAN PSYCHOLOGEN VERBETERT DE WERELD’** – De Amerikaanse psycholoog, taalkundige en bestsellerauteur Steven Pinker blijft verrassen. Hij werd bekend met zijn boeken over de taal en het denken. Ditmaal heeft hij een stijlboek uit: *The sense of Style*, een boek over de kunst van het schrijven. Leen Lampo praat met de Harvard-hoogleraar over wat een tekst goed of slecht maakt, maar ook over geweld, de menselijke natuur en een betere wereld.
- 48 NEO-DIMENSIES EN DE 5DPT** – Hoewel uitermate populair kunnen tegen het FFM-model van Costa en McCrae, en de daarop gebaseerde NEO-vragenlijsten, diverse bezwaren worden ingebracht. Dirk van Kampen behandelt enkele van deze kritiekpunten. Ook gaat hij in op de 5DPT en het daaraan ten grondslag liggende model en presenteert die als een serieus te nemen alternatief.

Masterclass Lichaamswijsheid

Een geoefend oog kan de taal van het lichaam doeltreffend lezen en effectieve interventies geven.

In de 6-daagse Masterclass Lichaamswijsheid Herkennen en Toepassen van Annet van Laar leer je lichaamsgerichte interventies te integreren in je werk. De masterclass is een module van de opleiding 'De psychologie van het lichaam' en is geaccrediteerd door A&O/A&G, ELP en LWP. Annet van Laar is auteur van 'Van binnen weet je alles', handboek voor lichaamswijsheid.

Introductieworkshop: 28 september 2015 van 19.30 - 22.00 uur

Data Masterclass: 13 en 14 november; 11 en 12 december 2015, 22 en 23 januari 2016 van 09.30 - 17.00 uur

Locatie: Centrum Zijnsoriëntatie, Utrechtseweg 133 in Zeist

Voor meer informatie:

🏠 www.zijn.nu ☎ 030-2621487 ✉ centrum@zijn.nu

CENTRUM
Zijnsoriëntatie
jezelf en de wereld tot bloei brengen

RINO

GEACCREDITEERDE CURSUSSEN
OP HET GEBIED VAN:

Herregistratie KP en KNP
www.rino.nl/FGZPT

Infant Mental Health
www.rino.nl/IMH

FloorPlay
www.rino.nl/FloorPlay

Trauma
www.rino.nl/trauma

NIP A&O en A&G | NIP K&J en NVO
www.rino.nl/accreditaties

zomerRINO cursussen in Amsterdam
www.rino.nl/zomer

POH - GGZ
www.rino.nl/POH-GGZ

www.rino.nl

Leidseplein 5 - 1017 PR Amsterdam - (020) 625 08 03 - info@rino.nl

Nieuwe inspiratie opdoen?

Een greep uit ons nieuwe opleidingsaanbod:

- Postmaster opleiding veiligheid in gezinnen met risico's
- Kortdurende vaardigheidstrainingen binnen de basis ggz, POH-GGZ en wijkteams
- Specialistische cursus diagnostiek van verslaving
- Opleiding ouderbegeleiding

Vraag het programmaboek aan:
www.rinogroep.nl/aanvraag

MENSENKENNIS

RUBRIEKEN

Redactioneel

- 6 NIEUWS
- 9 COLUMN: Naomi Ellemers
- 20 GASTCOLUMN: Suzan Blijlevens
- 21 BOEKEN EN MEDIA
- 28 INSPIRATIE: Koen Hofkes
- 36 IEDER MENS DOET AAN
PSYCHOLOGIE: Ruud Haex
- 38 IN MEMORIAM: Nico Frijda
- 42 BIJEENKOMST: Psychosociale
oncolologische zorg vereist
samenwerking
- 46 IN SPE: Ruben Amenyogbo

COLOFON

De Psycholoog is het maandblad van het Nederlands Instituut van Psychologen, de beroepsvereniging van psychologen. *De Psycholoog* verschijnt elke eerste week van de maand (behalve in augustus) in een oplage van 12.600 exemplaren. Voor mensen met een leeshandicap verschijnt *De Psycholoog* in gesproken vorm op Daisy cd-rom. Informatie: Dedicon, Postbus 24, 5360 AA Grave, telefoon 0486-486486, e-mail: abonnee@dedicon.nl. **Redactie bureau:** Vittorio Busato (hoofdredacteur), Jeroen van Goor (redacteur) en Geertje Kindermans (schrijvend redacteur), e-mail: redactie@psynip.nl. ISSN: 0033-3115. **Eindcorrectie:** Else de Jonge **Vormgeving:** Curve, grafische vormgeving bNo, Henk Stoffels en Thomas Gaarhuis. **Bladmanagement, advertenties en abonnementen:** Performis BV, contactpersoon Geert Janus, telefoon 073-6895889, e-mail depsycholoog@performis.nl. **Uitgave en ledenadministratie:** NIP-bureau, Postbus 2085, 3500 GB Utrecht. Telefoon 030-8201500 (9.00-17.00 uur). IBAN code: NL81INGB00003788 02, SWIFT code: INGBNL2A. www.psynip.nl, e-mail: info@psynip.nl.

Coverfoto: Hollandse Hoogte. Cover: Steven Pinker

Wilt u reageren op een artikel of wilt u een discussie starten naar aanleiding van een artikel in *De Psycholoog*, surf dan naar LinkedIn: <http://alturl.com/wz95u> of op Twitter (@RedactieDP).

DE
PSY-
CHO-
LOOG

VRAGEN

‘Wie zijn wij, waarvandaan komen wij, waarheen gaan wij? Dat zijn grote vragen en ze zijn groot omdat ze ons direct aangaan.’

Volgens de onlangs overleden psycholoog Nico Frijda is de psychologie ontstaan uit vragen over onze greep op het bestaan en onze plaats in de omgeving. Dat stelt hij in zijn afscheidsrede aan de Universiteit van Amsterdam, waaruit bovenstaand openingscitaat komt (Frijda, 1993). Het is een van de allermooiste psychologieteksten die ik ken, vooral door het soort vragen dat hij stelt. Wat bijvoorbeeld te denken van de ‘toverij van de liefde’, nog zoiets dat ons direct aangaat: ‘Hoe en waarom nestelt een ander individu zich in de hoeken en gaten van het eigen denken en voelen?’

‘Heeft de psychologie wel zin?’, luidt de titel van zijn rede. Ja, concludeert Frijda, de psychologie verandert, beïnvloedt tenminste de wereld. ‘Ze wordt niet beter met de psychologie; ze wordt wel slechter zónder. Ze wordt dommer, ze wordt platter, ze wordt kwetsbaarder voor tirannie. (...) Ze levert een bijdrage tot de waarheid, ze levert een bijdrage tot de instandhouding van menselijke waardigheid, en ze levert een bijdrage tot de compassie.’

Het is een visie die de Amerikaanse evolutionair psycholoog Steven Pinker zal moeten aanspreken. In het interview dit nummer zegt hij dat hij geneigd is te denken het werk van psychologen de wereld beter helpt te maken. Zelf probeert hij dat onder meer te doen door ideeën uit de psychologie over hoe de menselijke natuur in elkaar steekt voor een groter publiek toegankelijk te maken.

Ambitieuze vragen naar hoe die natuur in elkaar steekt, stelt ook Felix Schirmann in zijn fraaie bijdrage. Staat de moderne neurowetenschap op het punt het raadsel van het morele brein op te lossen? En kan ze helpen de wereld te verbeteren? Dat zijn vooralsnog niet meer dan beloften, concludeert hij. ‘Wat waar is in de natuur of in onze hersenen laat zich niet automatisch omzetten in een gedragscode.’

De zoektocht naar wie we zijn, waar we vandaan komen en waarheen we gaan, zal ons nog wel even blijven aangaan.

Vittorio Busato, hoofdredacteur (vittorio.busato@psynip.nl)

Frijda, N.H. (1993). Heeft de psychologie wel zin? In: N.H. Frijda. *De psychologie heeft zin*. Amsterdam: Prometheus.

CORTISOLSPIEGEL VAN INVLOED OP AGRESSIE VEEL HETE SAUS VOOR VOETBALRIVALEN

Met het geweld van Feyenoord-fans in Rome nog vers in ons geheugen hebben onderzoekers een interessante bevinding gedaan. De cortisolspiegel van supporters blijkt een betrouwbare voorspeller van agressief gedrag.

Dit individuele, biologische kenmerk is, zo beweren onderzoekers van de Vrije Universiteit Amsterdam, van minstens zo grote invloed als groepsdynamiek. Aan het onderzoek deden 74 Ajax-fans mee. De supporters keken naar een samenvatting van een wedstrijd tegen Feyenoord, die door Ajax werd verloren met een verschil van twee doelpunten. Daaraan voorafgaand werd hun cortisolspiegel gemeten.

Meteen nadat de fans de wedstrijdbeelden bekeken hadden, legden de onderzoekers hun de vraag voor hoeveel zeer gepeperde saus ze over het eten van hun rivalen zouden gieten, mochten ze die op een bordje eten kunnen trakteren. Deze 'hete-sausmethode' heet een beproefde graadmeter voor agressie te zijn. Naarmate de basale cortisolspiegel van supporters – dus de hoogte daarvan vóór ze naar de samenvatting keken – lager was, wilden ze hun concurrenten grotere hoeveelheden pittige saus toedienen. Voetbalfans die het verlies van hun club toeschreven aan een oneerlijke scheidsrechter, waren daarbij nog iets agressiever dan fans die het debacle toeschreven aan slecht

spel van de eigen spelers.

Bekend is dat bij een spannende match testosteron- en cortisolspiegels toenemen en dat dit leidt tot stressgevoelens en een verhoogde bereidheid tot geweld. Dat die verhoogde paraatheid vaak omslaat in daadwerkelijk agressief gedrag, kan worden toegeschreven aan een cortisolspiegel die standaard laag is, suggereren de onderzoekers. Mensen met een lage cortisolspiegel ervaren weinig spanning. Agressief gedrag is dan niet alleen een reactie op spanning, maar komt ook voort uit verlangen naar spanning. (EdJ)

Bron: Van der Meij, L. et al. (2015). Football fan aggression: the importance of low basal cortisol and a fair referee. *PlosOne*. doi 10.1371/journal.pone.0120103

ONTVANKELIJKHEID VOOR GEVOEL NEEMT AF PARACETAMOL DEMPT EMOTIES

Paracetamol verzacht niet alleen fysieke pijn, maar vlakt ook diverse emoties af. Het was al bekend dat de pijnstiller mentale pijn reduceert, naast dat het koortswerend is en lichamelijke pijn afzwakt.

Onderzoekers aan de Ohio State University concluderen nu dat de pijnstiller niet alleen negatieve, maar ook positieve gevoelens dempt. Aan het experiment van de Amerikaanse onderzoekers deden ruim tachtig studenten mee. De helft gebruikte 1000 milligram paracetamol voorafgaand aan het onderzoek, de andere helft kreeg een placebo toegediend. Een

uur nadien – de pijnstiller begint dan effectief te worden – kregen de deelnemers afbeeldingen te zien uit het *International Affective Picture System*: foto's die geselecteerd zijn op hun emotionele impact. Zo keken zij naar afbeeldingen van ondervoede kinderen en naar afbeeldingen van vrolijke, gezonde kinderen die met een kat spelen.

Proefpersonen die paracetamol slikten beoordeelden de eerste minder negatief en de laatste minder positief dan de deelnemers die een placebo slikten. Bovendien bleken zij minder sterke emoties te ervaren dan hun

collega-proefpersonen. Het verschil, dat wel constant maar niet heel groot was, werd niet aangetroffen bij een beoordeling van bijvoorbeeld de kleurintensiteit van de getoonde afbeeldingen.

Paracetamol dempt dus vooral emotionele ontvankelijkheid, zo concluderen de Amerikanen. In een vervolgonderzoek willen ze kijken of pijnstillers als ibuprofen en aspirine vergelijkbare effecten hebben. (EdJ)

Bron: Durso, G.R.O. et al. (2015). Over-the-counter relief from pains and pleasures alike: Acetaminophen blunts evaluation sensitivity to both negative and positive stimuli. *Psychological Science*. doi 0956797615570366.

SCHAP

BACTERIE MAAKT MOGELIJK DARMWAND STERKER HET EFFECT VAN PROBIOTICA

Kunnen probiotica helpen om negatieve gedachten en gevoelens tegen te gaan? Dat lijkt er wel op. Goed nieuws voor mensen die vatbaar zijn voor depressies.

Al jaren wil de commercie ons doen geloven dat probiotica goed voor ons zijn. Probiotica zijn bacteriën die de flora in de dikke darm zouden verbeteren. Ze zijn verwerkt in allerlei yoghurt drankjes. Het Voedingscentrum is sceptisch over de heilzame werking ervan. Maar Nederlandse onderzoekers concluderen nu dat probiotica wel degelijk gunstig uitpakken.

Deze onderzoekers lieten veertig gezonde jongvolwassenen zich inleven in een droevige stemming. Aansluitend vulden de deelnemers een vragenlijst

in. Gevraagd werd naar gevoelens van hopeloosheid en gedachten aan de dood, piekeren, agressie, risicomijding en perfectionisme. Het idee was dat mensen die op zulke symptomen hoog scoren, vatbaar zijn voor depressies. Vervolgens kreeg de helft van de groep opdracht om vier weken lang een probiotica-mengsel te slikken. De andere helft kreeg een placebo. Daarna vulden de deelnemers nogmaals de vragenlijst in, nadat ze opnieuw in een droevige stemming waren gebracht. Uiteraard wist niemand, ook de onderzoekers niet, wie het echte mengsel en wie een nep-mengsel had gekregen. De probiotica-groep bleek er na vier weken beter voor te staan dan de placebogroep. Ze piekerden

vooral minder dan voorheen en hadden minder agressieve gedachten.

Mogelijk heeft de probiotica de aanmaak van het 'gelukshormoon' serotonine bevorderd. Het kan ook zijn dat de probiotica de darmwand sterker maakten, waardoor schadelijke stoffen zich geen weg naar de hersenen konden banen. Of sommige deelnemers hadden bij aanvang milde darmklachten, en gingen zich beter voelen toen de probiotica zijn werk begon te doen. De onderzoekers weten het niet, het lijkt in elk geval voorbarig om probiotica af te serveren. (ID)

Bron: Steenbergen, L. et al. (2015). A randomized controlled trial to test the effect of multispecies probiotics on cognitive reactivity to sad mood. *Brain Behavior, and Immunity*. <http://dx.doi.org/10.1016/j.bbi.2015.04.003>

'HET MAAKT NIET UIT WAT JE DOET' MINDFULNESS VERSUS ANTIDEPRESSIVA: 1-1

Kan mindfulness helpen een depressie te voorkomen? Niet beter dan medicijnen dat kunnen, zo blijkt uit onderzoek.

Mensen die al diverse keren een depressie hebben gehad, krijgen vaak het advies om minstens twee jaar lang een onderhoudsdosis antidepressiva te slikken. Veel patiënten zijn daar niet gelukkig mee. De vraag die een groep Britse onderzoekers zich stelde, was daarom of MBCT (cognitieve therapie, gebaseerd op mindfulness) een alternatief zou kunnen zijn.

Om dit na te gaan benaderden ze via huisartsen 424 patiënten die minstens drie keer een depressie hadden

doorgemaakt en daarom intussen op een onderhoudsdosis antidepressiva waren gezet. De deelnemers mochten geen depressie hebben op het moment van onderzoek. De helft van de patiënten kreeg acht weken lang MBCT aangeboden, waarbij de therapeut aanstuurde op het verminderen of stoppen met de antidepressiva. De andere helft bleef deze acht weken (en daarna) gewoon antidepressiva slikken. In de twee jaar daarna voerden de onderzoekers vijf metingen uit. Wat bleek? In de twee groepen duurde het even lang voordat de deelnemers opnieuw ten prooi vielen aan een depressieve periode. Ook was er geen

verschil tussen de groepen in het aantal depressie-vrije dagen, resterende depressieve klachten, comorbiditeit en kwaliteit van leven.

Conclusie: MBCT biedt geen voordelen boven de traditionele medicamenteuze behandeling. Het maakt kortom niet uit wat je doet. Al kan het wel degelijk fijn zijn om te weten dat MBCT net zo goed uitpakt als het slikken van antidepressiva. (ID)

Bron: Kuyken, W. et al (2015). Effectiveness and cost-effectiveness of mindfulness-based cognitive therapy compared with maintenance antidepressant treatment in the prevention of depressive relapse or recurrence (PREVENT): a randomised controlled trial. *The Lancet*. [http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736\(14\)62222-4](http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(14)62222-4).

**AUTISME
KENNIS CENTRUM**

Kennis van ASS

Vanuit Utrecht biedt ons team diagnostiek en behandeling aan volwassenen met (een vermoeden van) een autismespectrumstoornis (ASS).

- ✓ expertise centrum ASS
- ✓ geen wachtlijst
- ✓ uitslag diagnostiek binnen 2 à 3 weken
- ✓ ook voor second opinions

Daarbij organiseren wij bijzondere lezingen gericht op mensen met ASS, hun naasten en hulpverleners.

Opgeven of meer informatie?
www.autismekenniscentrum.nl of bel ons
030 - 2270310.

*Heel graag tot ziens,
Annelies Spek*

*Een oplossing
vanuit de kern
voor kinderen
én hun ouders*

PresentChild®
Methode

**Duurzaam, concreet, effectief.
Nauwkeurig en rakend.
Spiegelen met taal.**

**De Training tot Kindertolk®
start september 2015**

inschrijven op:
www.presentchild.com

PUBLICATIEPRIJS VOOR JONGE AUTEURS

De redactie van De Psycholoog wil jong talent in de psychologie aanmoedigen tot het schrijven van goede en originele artikelen in de Nederlandse taal. In 1995 heeft de redactie daarom een tweejaarlijkse Publicatieprijs voor aankomende auteurs ingesteld die in 2015 voor de tiende keer zal worden uitgelooft. De prijs bestaat uit publicatie als hoofdartikel in De Psycholoog en een bedrag van € 1250.-.

De ingezonden artikelen worden beoordeeld door een deskundige jury onder leiding van de hoofdredacteur van *De Psycholoog*. Daarbij wordt gelet op inhoudelijke en stilistische kwaliteit, originaliteit en de mate waarin zij van belang zijn voor een breed publiek van psychologen. Het winnende manuscript wordt als hoofdartikel geplaatst in het decembernummer. Elk ingezonden manuscript wordt beoordeeld en komt, na de gebruikelijke reviewprocedure, eventueel voor plaatsing in aanmerking. Over beslissingen van de jury is geen correspondentie mogelijk.

INGEZONDEN MANUSCRIPTEN DIENEN AAN DE VOLGENDE VOORWAARDEN TE VOLDOEN.

1. Het artikel biedt een gedegen overzicht van een psychologisch relevant onderwerp, waarin recent onderzoek, literatuur, theorievorming en/of toepassingen op originele wijze worden besproken.
2. De lengte van het artikel bedraagt maximaal 4500 woorden (exclusief referenties).
3. Het is geschreven in goed Nederlands door een junior-psycholoog, niet eerder afgestudeerd dan 1 augustus 2010.
4. Het manuscript moet uiterlijk op 1 september 2015 zijn ingediend volgens de geldende richtlijnen voor auteurs. Uitgebreide richtlijnen kunnen bij de redactie worden aangevraagd, en zijn ook te vinden op internet (www.tijdschrift-depsycholoog.nl, bij de sectie 'voor auteurs').
5. Het manuscript mag niet elders zijn aangeboden of gepubliceerd.

MANUSCRIPTEN KUNNEN TOT 1 SEPTEMBER 2015
WORDEN TOEGEZONDEN AAN:
JURY PUBLICATIEPRIJS DE PSYCHOLOOG
REDACTIE@PSYNIP.NL

BELONINGSBELEID

In 2014 steeg het modale inkomen in Nederland met anderhalf procent. Het gemiddelde basisloon van CEO's bij AEX-bedrijven nam in datzelfde jaar met 5.2 procent toe. Inclusief bonussen en aandelen waren de beloningen aan de top zelfs met twaalf procent gestegen ten opzichte van het voorgaande jaar. Dit meldde het *Financieele Dagblad* op 23 maart jl., naar aanleiding van een onderzoek in samenwerking met adviesbureau Focus Orange.

In de media hoor je van alles over juridische of morele overwegingen die hierbij een rol spelen. Maar je kunt je ook afvragen wat de *psychologische* effecten zijn van dergelijk beloningsbeleid. De genoemde argumenten zijn steeds dezelfde. Het zou niet mogelijk zijn topmensen aan te trekken en te behouden als er geen topbeloningen worden geboden. En prestatiebeloningen (zoals bonussen) zouden ervoor zorgen dat mensen harder gaan werken.

Maar is dat wel zo? Er is geen onderzoek waar dat uit blijkt. Wat weten we wel?

Grote beloningsverschillen tussen de top en rest van het bedrijf werken een 'wij-zij'-gevoel in de hand. Ze zijn demotiverend voor 'gewone' werknemers, en leiden er niet toe dat degenen aan de top harder gaan werken.

Individuele prestatiedoelen en interpersoonlijke competitie roepen allereerst onderlinge afgunst op, en ondermijnen teamprestaties. Een dergelijk klimaat kan er zelfs voor zorgen dat mensen de boel gaan bedriegen om maar te laten zien dat ze gestelde doelen behalen – ook al is dat feitelijk niet het geval. Trieste voorbeelden daarvan zijn te vinden in alle sectoren, van de sport, tot het bedrijfsleven, en zelfs de wetenschap.

Onderzoek dat wij een aantal jaren geleden uitvoerden, toonde aan dat mensen die sterker gericht zijn op individuele loopbaankansen niet beter presteren. Althans dit was niet terug te zien in de beoordeling van hun prestaties door hun leidinggevende. Bij mensen die zich sterk betrokken voelden bij hun team zagen we deze prestatieverhoging wel*.

Meer recentelijk hebben we onderzocht wat bepalend is voor de aantrekkingskracht van een werkteam of organisatie. Eerlijkheid en openheid tegen werknemers en klanten blijken de belangrijkste kenmerken te zijn waar mensen op letten als ze ergens gaan werken. Het succes van het werkteam of bedrijf, en hun eigen loopbaanmogelijkheden of kansen op een hoog salaris, maken dan niet zoveel meer uit**.

Torenhoge salarissen kunnen er als 'gouden ketenen' inderdaad voor zorgen dat mensen bij een bedrijf blijven werken. Maar ze blijven ook als ze niet meer tevreden zijn over hun baan, of het oneens zijn met de gang van zaken in het bedrijf. Tegen wil en dank. Het is maar de vraag of dit wenselijk is, zoals ook Joris Luyendijk beschrijft in *Dit kan niet waar zijn*, zijn boek over bankiers in Londen.

Naomi Ellemers

is hoogleraar Sociale Psychologie
van de Organisatie aan de
Universiteit Leiden. E-mail:
Ellemers@fsw.leidenuniv.nl.

*Ellemers, N., De Gilder, D. & Van den Heuvel, H. (1998). Career-oriented versus team-oriented commitment and behavior at work. *Journal of Applied Psychology*, 83, 717-730.

**Van Prooijen, A.M. & Ellemers, N. (2014). Does it pay to be moral? How indicators of morality and competence enhance organizational and work team attractiveness. *British Journal of Management*. DOI: 10.1111/1467-8551.12055.

THE GOOD BAD

THEORIE EN GESCHIEDENIS VAN DE

Er is een onderzoeksveld in opkomst dat zich vol zelfvertrouwen aanduidt als neurowetenschap van moraliteit. Deze tak van neurowetenschap integreert bevindingen, methoden en theorieën uit diverse disciplines voor de bestudering

THE GOOD AND THE BRAIN

NEUROWETENSCHAP VAN MORALITEIT

van de neurobiologie van moreel besef en gedrag. Uitgaand van de aanname dat goed en slecht hersenfuncties zijn, presenteert deze wetenschap in wording fascinerende en tegelijk verwarrende inzichten, aldus Felix Schirmann.

INLEIDING

Aanschouw de psychopaat. Roerloos ligt hij daar. Het hoofd gefixeerd. De voeten steken uit een futuristisch ogende buis. Ritmische geluidsexplosies klinken. Stimuli lichten op voor zijn ogen. Hij reageert door op een knop te drukken die hij in zijn hand houdt. Hij ligt in een neuroimaging-laboratorium. Hij is hier beland door zijn immorele gedrag. Hij is hier omdat hij een bijzonder geval is – dat zijn zijn hersenen althans...

Brian Dugan was zo'n psychopaat in een hersen-scanner – en een verkrachter en moordenaar. Bij het proces tegen hem, in 2009, verklaarde neurowetenschapper Kent Kiehl dat Dugans neurale activatiepatronen leken op die van andere psychopaten. Leed Dugan aan een neurologische stoornis? En was dat een verzachtende omstandigheid? Had zijn brein hem zijn misdaden doen begaan? De getuige voor de aanklager, psychiater Jonathan Brodie, vond van niet. Hij noemde het toelaten van neuroimaging-bewijs in de rechtszaal 'a terrible leap' (Hughes, 2010, p. 342). De jury beraadslaagde tien uur lang en kwam met een unaniem besluit: Dugan was schuldig en werd ter dood veroordeeld. Toch merkte Dugans verdediger Steve Greenberg op dat '[w]ithout the brain imaging stuff the jury would have been back in an hour' (Miller, 2012, p. 788). Rechtsfilosoof Stephen Morse gaf er het volgende commentaar op: 'Brains don't kill people. People kill people' (Hughes, 2010, p. 342).

Moderne neurowetenschappelijke methoden en technologieën bieden een nieuwe kijk op een intrigerend en lastig definieerbaar onderzoeksveld: moraliteit. Thans scannen neurowetenschappers de hersenen van psychopaten, bestuderen ze de effecten van neurotransmitters op moreel besef, gaan over tot het tijdelijk stilleggen van neurale netwerken die verband houden met het maken van morele beslissingen, en onderzoeken immoreel gedrag bij patiënten met uiteenlopende hersenbeschadigingen. Er is een onderzoeksveld in opkomst dat zich vol zelfvertrouwen aanduidt als *neurowetenschap van moraliteit*. Deze tak van neurowetenschap integreert bevindingen, methoden en theorieën uit een reeks verschillende disciplines voor de bestudering van de neurobiologie van moreel besef en gedrag. Uitgaand van de aanname dat goed en slecht in essentie hersenfuncties zijn, presenteert deze wetenschap in wording fascinerende en tegelijk verwarrende inzichten. Zoals de contro-

verse rond het proces van Brian Dugan al suggereert, zouden neurowetenschappelijke implicaties wel eens zeer ingrijpend kunnen zijn voor de forensische beoordeling, het strafrecht en het wettelijk beleid. Zo zijn nieuwe onderzoeksdisciplines ontstaan – zoals 'neurolaw' of 'neuro-ethica' – die de juridische en ethische consequenties van dit onderzoek trachten te analyseren.

Het is misschien vanwege dit vermeende revolutionaire potentieel dat de neurowetenschap van moraliteit zoveel analyse en weerstand teweegbrengt, zowel van binnen als van buiten het vakgebied. Neurowetenschappers nemen het werk van collega's onder de loep en relativeren hun claims. Filosofen, geschiedkundigen, juristen, antropologen en sociologen analyseren de invasie van de neurowetenschap in het domein van de moraal. Er komt keiharde kritiek los op het neurobiologisch duiden van deugd en ondeugd. Zo is er een verhit debat ontstaan over de mogelijkheden en beperkingen van de neurowetenschap en haar consequenties voor normatieve discoursen.

Deze controverse bestaat al lange tijd. Hoewel de moderne neurowetenschap van moraliteit betrekkelijk jong is en door voorstanders vaak als baanbrekend wordt gepresenteerd, kent de wetenschappelijke zoektocht naar de somatische oorsprong van goed en kwaad een lange geschiedenis. Frenologen, hersen-anatomen, crimineel antropologen, sociale darwinisten en biopsychiaters hebben de afgelopen twee eeuwen onderzoek gedaan naar de fysiologie van de moraliteit. Hun studie leverde beschrijvingen op van morele hersencentra, moordcellen en postencefalitische *moral insanity* (dat was destijds de benaming voor deze mentale stoornis; Verplaatse, 2009). Deze somatische benadering ging in tegen de gevestigde ideeën over moraliteit en leidde tot felle discussies binnen de wetenschap, de rechtszaal en de samenleving als

THE GOOD AND THE BRAIN

geheel. Het onderzoek naar het morele brein leidde tot controverse – toen al en nu nog.

Onderzoek naar de geschiedenis van dit intrigerende onderzoeksgebied is meer dan een verheven academische exercitie; historische kennis brengt waardevol inzicht in veranderlijkheid, context-afhankelijkheid en de conceptuele valkuilen van de wetenschappelijke zoektocht naar moraliteit in onze hersenen. Als we de neurowetenschap van moraliteit zien als veranderlijk onderdeel van een groter geheel, is dat geen relativisme en ook niet per se verguizing van de neurowetenschap. Maar door kennis van de historische en theoretische context kunnen we beter beseffen hoe complex deze zaken zijn en wellicht een minder hoge toon aanslaan in de voortgaande discussies hierover.

Het blootleggen van de fundamenteën waarop het moderne gebouw van de neurowetenschap van moraliteit is geplaatst, streeft dus naar een historisch onderbouwd begrip van het heden. Hier en daar is de erfenis van voorbije tijden nog zichtbaar: antieke denkbelden, oude theorieën en beweringen van vroegere wetenschappers leven voort. Soms bouwt het huidige onderzoek erop voort, soms negeert het ze en soms wijst het ze af. Bestendigheid en verandering karakteriseren de historische ontwikkeling van het onderzoek naar het morele brein. Als we begrijpen hoe het verleden doorloopt in het heden en weten welke elementen in de loop van de tijd zijn verdwenen, leidt dat tot beter begrip van de huidige toestand van de discipline en haar conflicten.

Dit brengt ons bij de volgende vragen: wanneer, waarom, waar, hoe, in welke contexten en met welke consequenties werd moraliteit in de hersenen onderzocht? Onderstaand worden enkele historische gevallen geschetst waarin somatische immoraliteit is onderzocht. We beginnen met een Amerikaans geval

van neurologische moral insanity in de jaren tachtig van de achttiende eeuw, om te laten zien hoe biologische psychiaters in het verleden immorele personen duiden, en te laten zien wat de consequenties zijn van hersenfysiologische verklaringen van slechtheid. Vervolgens wordt een poging tot lokaliseren van een moreel centrum in de hersenen in Duitsland in de jaren dertig van de vorige eeuw geanalyseerd. Er wordt speciaal ingegaan op de redenering achter dit onderzoek, de persistentie van de verkregen resultaten en de kritiek op het onderzoek, om zo een beeld te schetsen van de oorsprong en de ontvangst van denkbelden over moraliteit in de hersenen. Als derde onderdeel volgt een schets van de elektro-encefalografie van criminaliteit en psychopathie in de jaren veertig van de vorige eeuw, en zien we hoe onderzoekers deze nieuwe technologie in de bestudering van het kwaad gebruikten, beoordeelden en uiteindelijk verwierpen. Daarna volgt een overzicht met een aantal belangrijke bevindingen over de theorie en de geschiedenis van de hersenwetenschap van moraliteit. Ten slotte worden de mogelijkheden en beperkingen van de huidige hersenwetenschap van de moraliteit in het kort geanalyseerd en in context geplaatst met het verleden van het onderzoeksgebied.

HISTORISCHE SPOREN VAN HET MORELE BREIN

Op 2 juli 1881 werden op Washington Railway Station twee schoten afgevuurd. De Amerikaanse president Garfield viel zwaargewond neer. Binnen enkele minu-

*Thans scannen
neurowetenschappers de
hersenen van psychopaten
en bestuderen ze de effecten
van neurotransmitters op
moreel besef*

ten werd vlakbij een haveloze man genaamd Charles Julius Guiteau gearresteerd. Hij verzette zich niet, bekende onmiddellijk en had de revolver waarmee geschoten was nog bij zich. Het leed geen twijfel dat Guiteau de moordenaar was. Maar was hij ook schuldig?

Al gauw werd duidelijk dat de moordenaar een ernstig verward man was. Guiteau maakte een grillige, gestoorde indruk; hij beende in zijn cel op en neer terwijl hij onzinnige redevoeringen hield waarin hij verkondigde dat hij het Amerikaanse volk een grote dienst had bewezen. Het volk was echter furieus en eiste het hoofd van de moordenaar. Maar dat hoofd konden de autoriteiten niet leveren zonder het eerst te laten nakijken door psychiatrische experts: er moest worden vastgesteld of de moordenaar in aanmerking kwam voor de doodstraf, of onschuldig was wegens krankzinnigheid.

Tijdens het proces dat volgde na de dood van president Garfield, stond Guiteau evenzeer terecht als het fenomeen krankzinnigheid. Mét de beklaagde werd ook het begrip geestesstoornis voor de rechter gesleept. Wat is krankzinnigheid? Wat zijn de oorzaken? Hoe uit het zich? En is een geestestoornis dader gerechtelijk aansprakelijk? De experts die verklaringen aflegden over Guiteaus geestelijke toestand waren het op al deze punten oneens.

De deskundigen voor het Openbaar Ministerie, onder wie enkele vooraanstaande directeuren van krankzinnigengestichten, stelden dat Guiteau bij zijn volle verstand was, getuige zijn zorgvuldige voorbereiding van de aanslag. De deskundigen voor de verdediging, aangevoerd door de jonge, ambitieuze neuroloog Edward Charles Spitzka, wierp tegen: *'The shape of his [Guiteau's] head and his face, and certain indications of imperfect brain development which I found, those being a defective innervation of the facial muscles, asymmetry of the face, and pronounced deviation of the tongue to the left'* (Spitzka, 1883, p. 210). Uit verdere bewijzen (erfelijke

belasting, schedeldeformatie, somatische afwijkingen, een onmiskenbare persoonlijke geschiedenis van waanideeën) bleek duidelijk dat Guiteau leed aan *moral insanity*. De diagnose van deze controversiële psychische aandoening en de biologische redenertrant waren een belediging voor de gestichtsdirecteuren: krankzinnigheid was niet erfelijk, en iets als *moral insanity* bestond helemaal niet. De deskundigen spraken elkaar tegen. In deze verwarring stond Guiteau's leven op het spel: het oordeel 'gestoord' of 'niet gestoord' betekende voor hem een leven in het gesticht, of de dood aan de galg.

De aanklager won en in 1882 werd Guiteau opgehangen. Als Guiteaus delict inderdaad was voortgekomen uit *moral insanity* door een cerebraal defect, had postuum onderzoek afwijkingen aan het licht moeten brengen. Maar net als het proces leidde ook de autopsie tot grote onenigheid. Eén autopsieteam beweerde dat er microscopisch kleine anomalieën waren in de aders en celopbouw van de hersenen van de moordenaar, maar wilde geen uitspraken doen over zijn geestesgesteldheid (Arnold, Shakespeare & McConnell, 1882). Daarbij kwam dat niemand zeker wist welke kenmerken van de hersenen (omvang, gewicht, structuur, gedeeltelijke hersenaftbraak) wijzen op slechtheid of krankzinnigheid. In hoeverre Guiteaus abnormale hersenen zijn abnormale gedrag hadden veroorzaakt, bleef controversieel. De ene groep deskundigen voelde zich bevestigd in hun oordeel dat Guiteau gestoord was, een andere groep twijfelde aan de kwaliteit van de autopsie en het belang van de waargenomen hersenafwijkingen.

Het geval Guiteau laat zien dat er eind negentiende eeuw beschrijvingen waren van in de hersenen zetelende immoraliteit; deze werden echter heftig aangevochten door deskundigen. De cerebrale oorzaken van slechtheid werden niet goed begrepen, bewijs

**Wat is krankzinnigheid?
Wat zijn de oorzaken?
Hoe uit het zich?**

THE GOOD AND THE BRAIN

voor die oorzaken was schaars en de toepassing van dergelijk bewijs op individuele gevallen (zoals dat van Guiteau) was omstreden. De discussie over de gesteldheid van Guiteaus hersenen bij afwezigheid van betrouwbare wetenschappelijke kennis laat zien dat er toentertijd weinig onderzoek werd gedaan naar immorele hersenen. Behalve door de algemene aarzeling onder experts om slechtheid te benaderen als iets dat resideert in de hersenen, waardoor ze er niet voor voelden het onderwerp te bestuderen, werd dit tekort veroorzaakt door de methodologische beperkingen van de hersenwetenschap aan het eind van de negentiende eeuw. Onderzoek naar afwijkende hersenen moest het hebben van autopsies en laesie-studies. Autopsies leverden slechts beperkte inzichten op doordat daarbij alleen achteraf kan worden geredeneerd. Niettemin leidde de observatie van immoreel gedrag bij patiënten met ernstig hersenletsel in de twintigste eeuw tot nieuwe ideeën over het bestaan van een moreel centrum in de hersenen.

OP ZOEK NAAR HET MORELE CENTRUM IN HET BREIN

Al sinds eind negentiende eeuw was bekend dat onwenselijke karakterverandering kon optreden door letsel aan de frontale hersendelen. Tumoren of een trauma in dit gebied leidden tot ontremming, euforie, onwettelijkheid en apathie (Finger, 1994). Ook namen verscheidene onderzoekers indecent en immoreel gedrag waar bij patiënten van wie het hersengebied vlak boven de ogen (de zogenaamde orbitofrontale cortex) was beschadigd (Welt, 1888). In het tweede decennium van de twintigste eeuw kregen hersenwetenschappers vanwege de Eerste Wereldoorlog veel patiënten met hoofdonden te zien. Opnieuw waren er verscheidene patiënten met beschadigingen in het orbitofrontale gebied die hiaten in hun morele

karakter aan de dag legden. Op basis van dit materiaal leek het waarschijnlijk dat dit specifieke hersengebied een belangrijke rol speelde bij het onderhouden van gepast gedrag. Was er een moreel centrum in de hersenen dat bij deze patiënten was vernietigd? In het algemeen hielden onderzoekers zich verre van dergelijke gissingen, maar er waren een paar opmerkelijke uitzonderingen.

Karl Kleist, professor in de psychiatrie te Frankfurt en een belangrijk figuur in het Duitse hersenonderzoek, onderzocht een groot aantal gewonde soldaten. Kleist observeerde liegen, bedriegen en stelen bij deze patiënten, van wie er niet één last leek te hebben van een kwaad geweten. Door verband te leggen tussen de afzonderlijke letsels en het immorele gedrag, concludeerde Kleist dat het hersencentrum voor moraliteit bij deze patiënten aangetast moest zijn. Kleist bedacht de term *Gemeinschafts-Ich* (gemeenschaps-ik) gesitueerd in het orbitofrontale gebied, waar '*fidelity, gratefulness, helpfulness, friendship and hostility, mistrust and spitefulness, need for recognition, imperiousness and obedience*' zetelden, alsmede de '*ethical attitudes and their expression*' (Kleist, 1934 p. 1169). Zodoende heeft Kleist dus een moreel centrum in de hersenen aangewezen.

In de jaren daarna gebruikten verscheidene andere onderzoekers Kleists in de hersenen zetelende *Gemeinschafts-Ich* om onwenselijk gedrag van patiënten te verklaren. In 1936 publiceerde Hertha Cosack bijvoorbeeld een artikel getiteld '*Criminal personality change due to frontal brain damage*' (Cosack, 1936). Een patiënt van haar had zich bij een zelfmoordpoging van rechts naar links door de voorste hersenen geschoten. Zijn familie meldde alarmerende veranderingen in zijn persoonlijkheid, zoals morele gebreken, onfatsoen en ongevoeligheid, maar geen aantasting van intellectuele vermogens. Een andere deskundige vatte de transformatie van zijn patiënt aldus samen: '*Sick persons with injuries and tumors in the orbital brain [above the eyes] provide the most glaring examples of acquired callousness loss of all finer moral, social and esthetic impulses, of raw unrestrained drive. Previously inconspicuous people conform to callous psychopaths, cases of "moral insanity", lose shame and sense of honor, compassion, consideration for others, turn indecent, dishonest, neglect their duties, commit crimes*' (Von Baeyer, 1941, p. 25).

Andere onderzoekers meldden soortgelijke gevallen. Stond het hersenonderzoek op het punt een

moreel centrum in de hersenen te ontdekken? Het antwoord is nee. Het beschikbare bewijs leverde geen uitsluitsel. Er waren veel andere patiënten met dergelijke letsels die niet immoreel werden. Daar kwam bij dat veel hersenwetenschappers in die tijd dachten dat gecompliceerde zaken als moraliteit niet door middel van wetenschappelijk onderzoek begrepen konden worden. Kleists denkbeelden stuitten dan ook op veel kritiek van collega's. Kurt Schneider bijvoorbeeld, in die dagen eveneens een invloedrijk onderzoeker, schreef in een brief dat '[o]ne is allowed to say that Kleist's localization theory stands aside from clinical psychiatry. [...] It is a true brain mythology' (see Peiffer, 2004, p. 569).

Beschadigende commentaren als deze laten zien dat veel onderzoekers destijds meenden dat het lokaliseren van moraliteit onzin was. Na heftige aanvallen op zijn denkbeelden over het morele brein staakte Kleist zijn publicaties over het onderwerp, en in de jaren zestig was het begrip *Gemeinschafts-Ich* verdwenen uit de literatuur. Er bestond uiteindelijk dus geen moreel centrum in de hersenen, maar in de jaren veertig van de vorige eeuw waren onderzoekers begonnen met het bestuderen van sporen van goed en kwaad in een miraculeus signaal afkomstig uit de hersenen.

EEG VAN IMMORALITEIT

In de jaren twintig van de vorige eeuw bouwde de Duitse neuroloog Hans Berger een toestel dat signalen uit de hersenen kon waarnemen. Het nieuwe onderzoeksinstrument registreerde een elektrisch ritme en visualiseerde dat in de vorm van een golf. De elektroencefalografie (EEG) was geboren.

In de jaren dertig werd EEG gebruikt in de neurologie en de psychiatrie. Het bleek al spoedig een nuttig instrument te zijn bij de bestudering van epilepsie en het lokaliseren van tumoren (Borck, 2005a; Brazier, 1961). Bovendien voedde het al spoedig de hoop dat het ook goed en kwaad zichtbaar zou kunnen maken. Bijvoorbeeld William Gordon Lennox (1942, p. 594), een bekend epilepsie-onderzoeker aan Harvard Medical School, verklaarde: *'Presumably prisons harbor many persons afflicted not with moral turpitude but with disordered brain waves which require chemical therapy, or, for the protection of society, eugenic prophylaxis.'* De sleutel tot het begrijpen van moraliteit lag hier in het begrijpen van ontregelde hersengolven.

In dit verband trok een speciale groep patiënten de

aandacht van de onderzoekers: psychopaten. Psychoopathie was een omstreden begrip in de jaren veertig en vijftig van de vorige eeuw. Het was slecht gedefinieerd, werd verkeerd gebruikt, en deskundigen twistten over de betekenis en het nut van het begrip. Deze verdeeldheid ten spijt, leek hardnekkig, ongeneeslijk antisociaal gedrag een duidelijk kenmerk van de aan-doening (Preu, 1944).

Psychopaten waren sluw, gevoelloos, egoïstisch en gewetenloos: *'[T]he psychopathic personality is said to be the individual who has little or no moral sense or social responsibility and who, in consequence, performs acts which are amoral or antisocial without sufficient sense of guilt to restrain future performance'* (Kennard, 1953, p. 101). Deze eigenschappen brachten psychopaten vaak in conflict met de wet. De oorzaken van psychoopathie bleven echter mistig. Vooral het neurologisch onderzoek in deze kwestie was gebrekkig. Toen EEG beschikbaar kwam, namen onderzoekers de kans waar om psychopaten-hersenen te bestuderen in de hoop iets te weten te komen over in de hersenen residerende immoraliteit.

In de jaren veertig zocht een aantal geleerden naar cerebrale sporen van kwaad met behulp van EEG. Zo meldden verscheidene onderzoeksgroepen in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk dat ze abnormale hersengolven hadden waargenomen bij psychopaten en criminelen (Hill & Watterson, 1942; Knott & Gottlieb, 1944; Silverman, 1943). Er was grote opwinding onder de wetenschappers, want het leek mogelijk door middel van EEG een neurologische marker voor slechtheid te ontdekken. Maar de opwinding was ongegrond. De verkregen resultaten waren niet-sluitend en tegenstrijdig. Er begon verzet te komen tegen het redeloze gebruik van EEG bij ongeacht welk soort psychische fenomenen. Wanneer was EEG werkelijk inzetbaar? Critici uitten in de jaren veertig en vijftig hun zorg over het gebruik van EEG om inzicht te

THE GOOD, THE BAD AND THE BRAIN

krijgen in moraliteit. In de volgende jaren waren geen grote doorbraken te melden in het onderzoek naar hersengolven van psychopaten en criminelen. In de jaren zestig raakte onderzoek naar kwade hersengolven dan ook steeds meer uit de mode.

HET VERLEDEN IN PERSPECTIEF

Aanschouw de psychopaat – opnieuw. Brian Dugan (de delinquent aan het begin) kreeg een modern stoornis-label opgeplakt, werd onderzocht met de meest moderne apparatuur en geduid aan de hand van de nieuwste neuro-psychiatrische bevindingen. Het scannen van Dugans hersenen is momenteel één van de eindpunten van een lange, gecompliceerde ontwikkeling. De opvatting van immoraliteit als een cerebrale stoornis, het onderzoek naar de manifestatie van slechtheid in de hersenen, het evalueren van de biologie van misdadigers en de discussie over het belang daarvan voor de strafmaat bestaan al heel lang. Het diagnosticeren van moral insanity en het zoeken naar geïsoleerde morele centra of kwade hersengolven behoort echter vrijwel geheel tot het verleden.

Onderzoek naar het morele brein is in de afgelopen twee eeuwen nogal veranderd. Diverse aspecten van deze veelzijdige geschiedenis verdienen nadere analyse. Om te beginnen was de term moraliteit niet eenduidig. De betekenis ervan is zeer complex, contextafhankelijk en onderhevig aan historische verandering. In verleden en heden hebben hersenonderzoekers de term op allerlei manieren gebezigd bij de beschrijving van boosaardigheid, leugenachtigheid, ongeremdheid, agressie, criminaliteit, promiscuïteit, alcoholisme, enzovoort. Dit gebrek aan eenduidigheid wordt duidelijk aan de hand van twee extreme voorbeelden: Een goed nationaalsocialist zijn (Cosack, 1936) of een beeld van 'an animal locked in a small cage' (Haren & Hamann, 2006, p. 315) hadden beide morele

betekenis voor verschillende onderzoekers. Er was en is geen algemeen aanvaarde definitie van moraliteit, en daardoor is het uiterst moeilijk om onderzoeksresultaten te vergelijken.

Ten tweede leidden de veranderende definities tot verschillen in duiding en beheersing van immorele personen. Moraliteit was van centraal belang voor het menszijn en de maatschappelijke organisatie als geheel; het formuleren ervan in somatische of psychische termen maakte specifieke omschrijvingen van morele transgressies en daarmee samenhangende wetgeving, interventie en preventie mogelijk. Zo onderwierp men tijdens de bloeitijd van de psychochirurgie in de VS in de jaren veertig verscheidene misdadigers aan een lobotomie om hen te genezen van hun misdadigheid.

Ten derde laten de historische voorbeelden hierboven zien dat het zoeken naar moraliteit in de hersenen meestal verliep via de studie van het tegenovergestelde: immoraliteit. Onderzoekers namen bijvoorbeeld immoreel gedrag waar bij patiënten met duidelijk hersenletsel, en concludeerden dan dat de betreffende gebieden betrokken moesten zijn bij het in stand houden van moreel gedrag bij gezonde individuen.

DE NIEUWE NEUROWETENSCHAP VAN MORALITEIT

In weerwil van de gegeven historische voorbeelden was het onderzoek naar moraliteit in de hersenen vroeger een bezigheid in de marge. Dat is grondig veranderd. De laatste tijd zien we een golf van

Bestendigheid en verandering karakteriseren de historische ontwikkeling van het onderzoek naar het morele brein

publicaties, boeken, krantenartikelen, conferenties, onderzoeksgroepen en onderzoeksprogramma's met betrekking tot het morele brein. De neurowetenschap van moraliteit is heden ten dage zichtbaarder, prominenter en populairder dan ooit tevoren. De neurowetenschap in z'n geheel is de afgelopen twee decennia ongekend populair geworden. De jaren negentig als het decennium van het brein, met de opkomst van de huidige 'hersencultuur' en de zogenaamde neuro-turn getuigen van deze trend. De pleitbezorgers beloven dat oeroude raadsels over de menselijke geest en menselijk gedrag, sociale organisatie en zelfs politiek verklaard kunnen worden in hersentermen – en dat de neurowetenschap zou kunnen putten uit deze rijke bron van antwoorden.

Nieuwe technologieën om de hersenen in beeld te brengen en te stimuleren, openen nieuwe perspectieven op somatische immoraliteit. *Functional Magnetic Resonance Imaging* (fMRI) van hersenfuncties maakt het bijvoorbeeld mogelijk om de hersenactivering van personen met wangedrag te bestuderen, en *Transcranial Magnetic Stimulation* (TMS) stimuleert of remt neurale netwerken die worden geassocieerd met moraliteit. Door deze technologieën ontstonden nieuwe manieren om moraliteit in het brein te onderzoeken (Schirmann, 2013; Young, 2012). Bovendien zijn allerlei genen, neurotransmitters, hormonen, hersengebieden en neurale netwerken geïdentificeerd als kandidaten voor het herbergen, onderhouden of wijzigen van moreel besef en gedrag.

Zo is de afgelopen twintig jaar een volwaardige onderzoeksdiscipline ontstaan die zichzelf de neurowetenschap van moraliteit noemt. De implicaties van deze nieuwe wetenschap blijven niet beperkt tot fundamenteel onderzoek, maar reiken tot ver buiten de muren van het neuroscience-lab. De opvattingen en doelstellingen van onderzoekers op dit gebied worden mooi samengevat in deze passage uit Michael Gazzaniga's boek *The ethical brain*: 'In short, I would like to support the idea that there could be a universal set of biological responses to moral dilemmas, a sort of ethics, built into our brains. My hope is that we soon may be able to uncover those ethics, identify them, and begin to live more fully by them. I believe we live by them largely unconsciously now, but that a lot of suffering, war, and conflict could be eliminated if we could agree to live by them more consciously' (Gazzaniga, 2005, p. xix).

Deze veel geciteerde passage is doortrokken van hoop en assertiviteit. Gazzaniga stelt het duidelijk: er zijn morele regels vastgelegd in onze hersenen die door de neurowetenschap expliciet gemaakt kunnen en moeten worden. Vervolgens zou de mensheid deze natuurlijke morele imperatieven bewust moeten opvolgen om een betere wereld tot stand te brengen.

Staat de moderne neurowetenschap op het punt het raadsel van het morele brein op te lossen? En kan ze helpen de wereld te verbeteren? Dat zijn vooralsnog niet meer dan beloften. De neurowetenschap produceert zeker boeiende resultaten op het moment, maar is nog ver verwijderd van het lokaliseren van moraliteit in de hersenen. Het veel toegejuichte revolutionaire potentieel van de onderzoeksbevindingen staat in schril contrast tot hun geringe betrouwbaarheid, validiteit en bruikbaarheid. Neurowetenschappers zelf benadrukken dat wat we niet weten veel meer is dan dat wat tot dusverre met bewijzen is aangetoond. Young en Dungan (2012, p. 7) stellen het als volgt: 'So far, the uniquely moral brain has appeared nowhere – perhaps because it does not exist.'

Verder is kennis van ons brein nog iets anders dan eisen dat we bewuster moeten leven naar de 'ethics [...] built into our brains' (Gazzaniga, 2005, p. xix). Dat zou een omstreden logische stap vergen die bekendstaat als de naturalistische misvatting dat *one cannot deduce an ought from an is*. Wat waar is in de natuur of in onze

Het leed geen twijfel dat
Guiteau de moordenaar was.
Maar was hij ook schuldig?

THE
THE
GOOD
BAD

THE GOOD, THE BAD AND THE BRAIN

hersenen laat zich niet automatisch omzetten in een gedragscode. Bovendien is nog grotendeels onduidelijk wat die morele code is of zou kunnen zijn. Het onderzoek gaat voort, net als het debat over de vraag of de neurowetenschap überhaupt iets kan bijdragen aan een gecompliceerde kwestie als moraliteit.

OVER DE AUTEUR

Dr. Felix Schirmann is verbonden aan de vakgroep Theorie en Geschiedenis van de Psychologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. E-mail: felix.schirmann@gmail.com. Bovenstaande tekst is gebaseerd op zijn proefschrift *The Good, the Bad, and the Brain – Theory and History of the Neuroscience of Morality* (Rijksuniversiteit Groningen, 2014). Deze tekst bevat onderdelen van een boekbespreking door dezelfde auteur, te vinden op <http://mindwise-groningen.nl/mad-or-bad-the-trial-of-the-assassin-guiteau/>. Dit artikel was aangeleverd in het Engels, de vertaling is van Joop Koopman (joopdekoopman@gmail.com).

Summary

THE GOOD, THE BAD, AND THE BRAIN – THEORY AND HISTORY OF THE NEUROSCIENCE OF MORALITY F. SCHIRMAN

In this paper an overview of the theory and history of the neuroscience of morality is provided. The reasoning, methods, theories, and consequences of the scientific search for morality in the brain are introduced with the aid of three examples: an American case of neurological moral insanity from the 1880s, a researcher's attempt to demarcate a moral center in the brain in Germany in the 1930s, and the electroencephalography of criminality and psychopathy in the 1940s. Then, an overarching perspective along with some key findings on the history of the neuroscience of morality is presented. Lastly, the possibilities and limitations of the present neuroscience of morality are briefly analyzed and contextualized with the past of the field.

Literatuur

- Arnold, J. W. Shakespeare, E. O. & McConnell, J. C. (1882). Report of the microscopical examination of the brain of Charles J. Guiteau. *Medical News*, 41(11), 297-299.
- Borck, C. (2005a). *Hirnströme - Eine Kulturgeschichte der Elektroenzephalographie*. Göttingen: Wallstein.
- Brazier, M. A. B. (1961). *A history of the electrical activity of the brain*. London: Pitman Medical Publishing Company.
- Cosack, H. (1936). Kriminogene Persönlichkeitsveränderung durch Stirnhirnschaden. *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten*, 105(1), 291-303. doi:10.1007/BF01814366
- Finger, S. (1994). *Origins of neuroscience: A history of explorations into brain function*. New York, N.Y., etc.: Oxford University Press.
- Gazzaniga, M. S. (2005). *The ethical brain*. New York, N.Y.: Dana Press.
- Harenski, C. L. & Hamann, S. (2006). Neural correlates of regulating negative emotions related to moral violations. *NeuroImage*, 30(1), 313-324. doi:DOI: 10.1016/j.neuroimage.2005.09.034
- Hill, D. & Watterson, D. (1942). Electro-encephalographic studies of psychopathic personalities. *Journal of Neurology and Psychiatry*, 5(1-2), 47-65. doi:10.1136/jnnp.5.1-2.47
- Hughes, V. (2010). Science in court: Head case. *Nature*, 464(7287), 340-342. doi:10.1038/464340a
- Kennard, M. A. (1953). The electroencephalogram in psychological disorders; a review. *Psychosomatic Medicine*, 15, 95-115.
- Kleist, K. (1934). *Gehirmpathologie*. Leipzig: Barth.
- Knott, J. R. & Gottlieb, J. S. (1944). Electroencephalographic evaluation of psychopathic personality: Correlation with age, sex, family history and antecedent illness or injury. *Archives of Neurology & Psychiatry*, 52(6), 515-519. doi:10.1001/archneur-psyc.1944.02290360087007
- Lennox, W. G. (1942). Electrophysiology and epilepsy. *American Journal of Psychiatry*, 98, 592-595.
- Miller, G. (2012). In mock case, biological evidence reduces sentences. *Science*, 337(6096), 788-788. doi:10.1126/science.337.6096.788
- Peiffer, J. (Ed.). (2004). *Hirnforschung in Deutschland 1849 bis 1974: Briefe zur Entwicklung von Psychiatrie und Neurowissenschaften sowie zum Einfluss des politischen Umfeldes auf Wissenschaftler*. Berlin Heidelberg: Springer.
- Preu, P. W. (1944). The concept of psychopathic personality. In J. M. Hunt (Ed.), *Personality and the behavior disorders* (pp. 922-937). New York: The Ronald Press Company.
- Schirmann, F. (2013). Invoking the brain in studying morality: A theoretical and historical perspective on the neuroscience of morality. *Theory & Psychology*, 23(3), 289-304. doi:10.1177/0959354313478479
- Silverman, D. (1943). Clinical and electroencephalographic studies on criminal psychopaths. *Archives of Neurology & Psychiatry*, 50(1), 18-33. doi:10.1001/archneurpsyc.1943.02290190028003
- Spitzka, E. C. (1883). A contribution to the question of the mental status of Guiteau and the history of his trial. *Alienist and Neurologist*, 4, 201-220.
- Verplaetse, J. (2009). *Localising the moral sense: Neuroscience and the search for the cerebral seat of morality, 1800-1930*. Dordrecht: Springer.
- von Baeyer, W. (1941). Zur Pathocharakterologie der organischen Persönlichkeitsveränderungen. *Nervenarzt*, 18(1), 21-28.
- Welt, L. (1888). Ueber Charakterveränderungen des Menschen infolge von Läsionen des Stirnhirns. *Deutsches Archiv für Klinische Medizin*, 42, 339-390.
- Young, A. (2012). The social brain and the myth of empathy. *Science in Context*, 25(03), 401. doi:10.1017/S0269889712000129
- Young, L. & Dungan, J. (2012). Where in the brain is morality? everywhere and maybe nowhere. *Social Neuroscience*, 7(1), 1-10.

'Of er is één psychologie, of er is er geen' (Duijker, 1959)*

'IN DE KERN BEDRIJVEN WE DEZELFDE WETENSCHAP'

Wie zich hardop durft af te vragen of de wetenschap die hij beoefent wel bestaat, is goed bezig. Duijker deed zijn uitspraak omdat hij meende dat de psychologie als wetenschap ten onder dreigde te gaan aan haar succes als maatschappelijke praktijk: er kwamen te veel specialisaties, die bovendien te weinig binding hadden met het wetenschappelijk onderzoek. Duijker stelde daarom voor onderscheid te maken tussen 'kernvakken' en 'toepassingsgebieden', en de praktijkpsychologie nadrukkelijker ondergeschikt te maken aan de 'zuiver wetenschappelijke' psychologie.

In mijn ogen levert juist de praktijk vandaag de dag het bewijs voor het bestaan van één psychologie. Hoewel psychologen werkzaam zijn in uiteenlopende werkvelden met verschillende specialisaties en gebruikmaken van verschillende terminologieën en methodologie, is de kern van hun werkzaamheden gelijk. Of het nu de economisch psycholoog is die bekijkt wat de invloed is van emotionele vermoeidheid op het koopgedrag van consumenten of de omgevingspsycholoog die adviseert hoe de sociale veiligheid in een flat het best verhoogd kan worden, in de basis kijken we naar hoe (in)effectieve gedachten van invloed zijn op ons gevoel en gedrag. Daarom ook wordt cognitieve gedragstherapie in veel verschillende disciplines ingezet.

De sportpsycholoog is daar geen uitzondering op. Sportpsychologie bestudeert immers gedachten, gevoelens en gedrag van mensen in sportsituaties. Hoewel het werkveld van sportpsychologen sterk verschilt van dat van andere psychologen, ligt ook hierbij de nadruk op hoe gedachten van invloed zijn op het gevoel en gedrag van een sporter. Door middel van cognitieve gedragstherapie kan een sporter inzien dat een hardnekkige gedachte als 'ik mag géén fouten maken' ervoor kan zorgen dat hij zich onzeker voelt en meer zenuwen ervaart voor en tijdens een belangrijke wedstrijd. De basis hiervan wordt gelegd door (sportpsychologisch) wetenschappelijk onderzoek. Daarbij zorgt kennis uit bijvoorbeeld de A&O psychologie of coachingspsychologie eveneens voor relevante inzichten voor sportpsychologen.

Het verbaast mij dan ook dat Duijker veronderstelde dat een wetenschap ten onder kan gaan aan haar maatschappelijk succes. Wetenschappelijk onderzoek heeft weinig relevantie als het praktisch niet toepasbaar is. De wetenschap wordt tenslotte beoefend om te kunnen vertalen naar de praktijk. We zouden het dan ook juist als een goed teken moeten zien dat andere wetenschappen zich steeds meer interesseren in de psychologische aspecten van hun werkveld. De interesse in de psychologie vanuit andere werkvelden en de veelvoud aan specialisaties doen volgens mij geen afbreuk aan de eenheid van de psychologie. In de kern bedrijven we allemaal dezelfde wetenschap: we onderzoeken het menselijk gedrag.

De vraag of er wel één psychologie bestaat, kan ook beantwoord worden vanuit Descartes' filosofie: *cogito ergo sum*. Wie immers kritisch durft te kijken naar de eigen wetenschap en zich hardop afvraagt of deze wel bestaat, kan Duijkers stelling riposteren met: ik denk dus ik besta.

SELFIE

Suzan Blijlevens

is sportpsycholoog en eigenaar van Blijlevens Sport- en Prestatiepsychologie. Ook werkt ze als medewerker communicatie bij het NIP.
E-mail: suzan.blijlevens@psynip.nl.

* Duijker, H.C.J. (1959).

Nomenclatuur en systematiek der psychologie. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie en haar Grensgebieden*, 14, 172-204. Citaat p.181.

Deskundigen in het voedsel-doolhof

Het voedsellabyrint

Door: J. Seidell en J. Halberstadt (2014)

Amsterdam: Atlas Contact, 192 p.

Overgewicht en gezondheid

Door: E. van Thiel (2014)

Amsterdam: Wereldbibliotheek, 176 p.

Recensenten: Peggy Bongers en Karolien van den Akker

Biologisch is gezond. Vermijd gluten. Start de dag met een goed ontbijt. Eet niet meer dan drie eieren per week. Er lijken evenveel voedingsadviezen te zijn als voedingsdeskundigen. De consument weet niet meer wat hij of zij moet geloven.

In het oerwoud van eet- en dieetboeken is het soms moeilijk door de bomen nog het bos te zien. Gelukkig verschijnen er soms ook boeken die proberen het overzicht te bewaren, zoals *Het Voedsellabyrint* van Jaap Seidell en Jutka Halberstadt en *Overgewicht en Gezondheid* van Els van Thiel. Het eerste boek richt zich op voedsel in het algemeen, het tweede op overgewicht; beide geven een mooi overzicht van recente inzichten en bevindingen.

STROOMOPWAARTS DENKEN

De grote verscheidenheid aan voedingsadviezen is ontstaan doordat de werkelijkheid nu eenmaal ingewikkeld in elkaar zit, aldus Seidell en Halberstadt. Dat heeft verschillende oorzaken. De invloed van voeding op onze gezondheid is complex, tegenstrijdige bevindingen in wetenschappelijke onderzoeken zijn een regelmaat, en vaak er is er sprake van belangverstrengeling. In *Het voedsellabyrint* trachten Seidell en Halberstadt de verdwaalde lezer door het doolhof rondom het voedseldebat te loodsen.

Het boek begint met een pleidooi voor *stroomopwaarts denken*. Als metafoor wordt het volgende voorbeeld gebruikt: als u drenkelingen voorbij ziet drijven in een rivier, red ze dan niet enkel uit de rivier, maar ga stroomopwaarts op zoek naar de oorzaak en doe er iets aan (zoals een kapotte brug repareren). De auteurs pleiten voor eenzelfde aanpak van ongezond eetgedrag: we moeten de oorzaken hiervan leren begrijpen om eetgedrag op lange termijn te kunnen veranderen.

Beeldvorming van het brein. Imaging voor psychiaters en psychologen

Door: H.E. Hulshoff Pol, A. Aleman (Red.; 2015)

Utrecht: de Tijdstroom, 340 p.

Dit boek geeft een overzicht van beeldvormende technieken van de structuur en functies van de hersenen, met hun toepassingen in gezondheid en bij psychiatrische ziekten. Allereerst gericht op psychiaters en psychologen (in opleiding), maar ook geschikt voor de geïnteresseerde leek.

Psychotherapeutische psychiatrie.

Menselijke maat in praktijk en wetenschap

Door: F. Milders en M. Thunnissen (2015)

Utrecht: de Tijdstroom, 408 p.

Dit boek integreert de medische en psychotherapeutische methode waardoor het verhaal van de patiënt centraal komt te staan in diagnostiek en behandeling. De psychiater is immers iemand die medische, psychotherapeutische en ethische attitudes integreert.

Dit is Big Data

Door: S. Lohr (2015)

Amsterdam: Maven, 286 p.

Marketingmanagers, multinationals en overheden zien Big Data als het nieuwe goud. New York Times-journalist Steven Lohr legt met veel voorbeelden uit waarom Big Data onmisbaar worden.

Niet-sturende communicatie bij mensen met een verstandelijke beperking

Door: R. van den Nieuwenhuizen (2015)

Amsterdam: Boom, 88 p.

Er zijn niet minder dan 250.000 mensen met dementie, de zorgkosten bedragen zo'n vier miljard per jaar. Dit boek focust op de integratie van kennis om het optimaal functioneren van mensen met dementie te bevorderen, geheel in de geest van het Deltaplan Dementie.

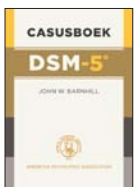

Respectvol verplegen in de ggz

Door: P. Loncke & G. Capoen (2015)

Amsterdam: Boom, 240 p.

Dit boek presenteert een verpleegmodel waarin respect voor zowel hulpverlener als cliënt centraal staat. Nieuw is dat het welzijn van de hulpverlener wordt ingebed in de organisatiestructuur. Een praktisch boek voor professionals in de ggz.

Casusboek DSM-5

Door: J.W. Barnhill (2015)

Amsterdam: Boom, 404 p.

Dit boek biedt meer dan honderd casussen die zijn bewerkt voor de Nederlandse zorg. De casussen variëren in diagnostische complexiteit en vormen een afspiegeling van de klinische praktijk. Aan te bevelen voor iedereen die geregeld de DSM-5 ter hand neemt.

Seidell en Halberstadt geven veel voorbeelden van die stroomopwaartse oorzaken. Hierbij komen onderwerpen aan bod die even interessant als divers zijn. Deze lopen uiteen van voedselverslaving tot vetbelasting en poeptransplantaties. De auteurs beperken zich niet tot de vraag welke voeding en voedingsstoffen nu gezond zijn (een op zich al enorm complex onderwerp), maar betrekken bij hun visie ook een breed scala aan andere factoren. Zo is goede voeding nu eenmaal duur, en als je er geen geld voor hebt, grijp je sneller naar de ongezonde en goedkope producten en word je sneller dik. Door die brede visie wordt duidelijk dat eetgedrag, voeding en gezondheid extreem complexe onderwerpen zijn en er geen simpele oplossing bestaat voor het obesitasprobleem. De algemene toon in het boek is dan ook nogal relativerend: veel van wat je hoort in de media is een beetje waar, maar meestal vallen de afzonderlijke effecten van het wel of niet consumeren van bepaalde producten best wel mee. Daarnaast weten we op dit moment gewoon meer niet dan wel. Wanneer wél concrete aanbevelingen gedaan (kunnen) worden, worden die handig opgesomd aan het eind van elk hoofdstuk.

De auteurs pleiten voor een omgeving met minder verleidingen, het niet veroordelen van mensen met obesitas, en meer hulp bij het veranderen van hun leefstijl. Ze ontkrachten hardnekkige voedselmythes (zoals de alomheersende gedachte dat verzadigd vet altijd slecht is) en leggen de vinger op de zere plekken en gevaarlijke ontwikkelingen in de huidige wetenschap. Opvallend in *Het voedsellabyrint* is dat het voornamelijk bestaat uit een bundeling van allerlei columns, eerder verschenen in onder andere *Het Financieele Dagblad*. Die columns gaan over erg uiteenlopende onderwerpen en sluiten niet altijd logisch op elkaar aan, wat zo nu en dan een hak-op-de-tak-achtige indruk maakt.

Het doel van Seidell en Halberstadt was om de twijfelende consument meer duidelijkheid te geven rond eet en dieetadviezen. Dat is ze aardig gelukt. *Het voedsellabyrint* is een goed boek dat prettig leest en waarin de nadruk wordt gelegd op hoe complex de invloed van voeding op ons gewicht en onze gezondheid eigenlijk is.

OVERGEWICHT

Journaliste Els van Thiel belooft in haar boek *Overgewicht en Gezondheid* een zoektocht naar interessante en prangende vragen over overgewicht, een onderwerp waar nog veel controverse over bestaat. Tijdens haar zoektocht praat ze met professionals uit verschillende disciplines. Niet alleen met de voor de hand liggende artsen en psychologen, maar ook met bijvoorbeeld filosofen, een feministe en een lid van het Zorginstituut Nederland (dat zich bezighoudt met onder andere de samenstelling van het basispakket en de verbetering van de Nederlandse gezondheidszorg). Deze aanpak resulteert in een boek dat niet alleen op wetenschap gebaseerd is, maar ook een blik werpt op hoe met overgewicht en obesitas wordt omgegaan in onze maatschappij.

In elk van de zestien beknopte en duidelijke hoofdstukken komt één van de deskundigen aan het woord, en krijgt de lezer door middel van

interviews en korte beschrijvingen van studies een indruk van hoe de expert in kwestie over overgewicht denkt. Hoewel de nadruk door verschillende wetenschappers op verschillende factoren wordt gelegd (is het onze calorierijke en tot sedentair gedrag uitnodigende omgeving die aangepast zou moeten worden of moeten we onze pijlen richten op het individu, om maar iets te noemen), zijn er een aantal thema's die herhaaldelijk terugkomen: de omgeving, psychologische factoren, de rol van leren, de voorkeur voor korte-termijnpleziertjes, en automatisch of mindless eten kunnen allen op blaam van op zijn minst enkele wetenschappers rekenen. Nog meer consensus bestaat er over afvallen: verbied jezelf geen dingen die je heel graag eet, maar eet ze af en toe met mate, en geniet er dan ook echt van. En: crashdiëten hebben geen zin, ze werken juist averechts.

Wat af en toe ontbreekt is weerwoord. Vooraanstaande wetenschappers delen hun visie op overgewicht, maar punten die duidelijk discutabel zijn worden door niemand weerlegd. Hoewel dit het boek overzichtelijk en *to-the-point* houdt, leidt het er toe dat theorieën als feit gepresenteerd kunnen worden. Met als gevolg dat de lezer eigenlijk zelf kritisch moet nadenken over wat hij leest. Neem bijvoorbeeld het tweede hoofdstuk, waarin wordt betoogd dat overgewicht primair kan worden toegeschreven aan een verminderde lichaamsbeweging – terwijl dit geen onomstreden visie is.

Overgewicht en Gezondheid is geen 'doe-het-zelf-afvalboek'. De achterflap belooft dan wel afvaltips, maar deze adviezen blijven vaak wat vaag. Het is ook geen boek dat definitieve antwoorden geeft op allerhande vragen over overgewicht. Logisch, de meningen van wetenschappers verschillen sterk van elkaar. Het is wél een interessant, duidelijk en compleet overzicht van recente inzichten in overgewicht, bekeken vanuit diverse invalshoeken. Geschikt voor iedereen, leek én wetenschapper, die alles graag eens op een rijtje wil zien.

SAMENGEVAT

Beide boeken zijn prettig te lezen, mede dankzij leuke anekdotes en weetjes (bijvoorbeeld wat zout te maken heeft met het woord 'salaris'). Ze verschillen vooral in doel en schrijfstijl. Zo is de toon van Seidell en Halberstadt neutraler en wetenschappelijker, terwijl Van Thiel net wat vlotter schrijft. Een grote overeenkomst is dat uit beide sterk blijkt dat er nog heel wat onenigheid en onduidelijk heerst over eetgedrag, voeding en overgewicht. Mede door die onduidelijkheid zijn niet alle dieet- en eetadviezen even bruikbaar; zo kwamen we adviezen tegen als 'koop geen dikmakend voedsel' of 'eet minder, beweeg meer'. Goh. Desalniettemin zijn beide boeken aanraders en verdienen ze een plekje op de boekenplank van eenieder die geïnteresseerd is in gezonde voeding en gewicht.

Peggy Bongers, MSc, is psycholoog en is werkzaam als promovenda aan Maastricht University. E-mail: peggy.bongers@maastrichtuniversity.nl. Karolien van den Akker, MSc, is psycholoog en voedingswetenschapper en is werkzaam als promovenda aan Maastricht University. E-mail: karolien.vandenakker@maastrichtuniversity.nl.

Autisme spectrumstoornis

Redactie: H. Geurts e.a. (2015)

Leusden: Diagnosis, 200 p.

Dit standaardwerk over ASS kent een interdisciplinaire benadering (psychologie, (ortho) pedagogiek en psychiatrie) en bundelt Nederlandse en Vlaamse expertise.

Connect app voor direct advies en hulp

Door: ggz Breburg

Meer info: www.ggzbreburg.nl

Met deze app krijgen cliënten met een persoonlijkheidsstoornis direct advies en/of hulp van een behandelaar als er sprake is van een (dreigende) crisis. Daardoor kan worden voorkomen dat de crisis mogelijk erger wordt.

Leren niet te eten. Een handleiding voor therapeuten (i-boek)

Door A. Jansen en S. Mulkens (2015)

Verkrijgbaar via de Apple i-books store (Apple).

Een boek voor leken over de psychologie van obesitas en waarom het zo moeilijk is om eetgedrag te veranderen. Met tips die in de gebruikelijke voedings- en dieetboeken ontbreken, omdat daarin nauwelijks aandacht voor psychologische mechanismen is.

Krachtgericht coachen

Door: F. Korthagen en E. Nuijten (2015)

Amsterdam: Boom, 228 p.

Dit op de praktijk gerichte boek beschrijft een coachingsmethode, gericht op het optimaal benutten van het 'psychologisch kapitaal' van mensen: afstemmen op idealen en kernkwaliteiten, maar ook bewustwording en het aanpakken van interne belemmeringen.

Ritueel gedrag

Door: P. Prudon (2015)

Amsterdam: FZP-press, 126 p.

Geritualiseerd gedrag wijkt af van het praktische handelen. Dit boek zoekt naar een antwoord op vragen rond dit gedrag door voorbeelden van uiteenlopende rituele gedragingen te analyseren.

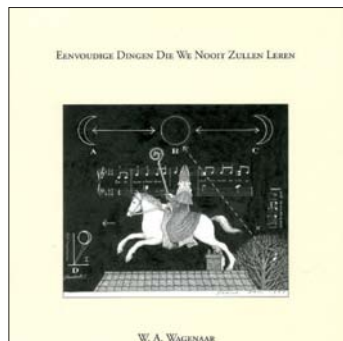

Mensenkennis & misverstand

Door: N. Epley (2015)

Amsterdam: Nieuwezijds, 271 p.

Dit boek claimt het psychologisch inzicht van de lezer te verbeteren en bevat tips om beter te begrijpen wat anderen voelen, bedoelen, denken en willen.

Toegepaste functieleer

Eenvoudige dingen die we nooit zullen leren

Door: W.A. Wagenaar (2014)

Maastricht: Uitgeverij Gianni, 189 p.

Recensent: Karel Soudijn

Dit boek begint met een anekdote over een professor die in 1832 in gebukte houding naast een diligence rende, aan de andere kant van een hek met spijlen. De professor wilde een visuele illusie waarnemen. Na enige weken rennen bedacht hij dat je die illusie ook kunt zien met behulp van een eenvoudig in elkaar te knutselen instrument.

Zo'n anekdote is kenmerkend voor Willem Albert Wagenaar (1941-2011). Hij maakt fundamentele waarnemingsproblemen graag concreet. Bovendien lijkt hij zich goed te kunnen identificeren met zijn negentiende-eeuwse voorganger. Vermoedelijk zou hij er zelf geen enkele moeite mee hebben gehad om naast een rijtuig te draven om iets bijzonders te zien. Ook Wagenaar zou meteen gaan nadenken over een manier om met een eenvoudig instrument het verschijnsel voor zichzelf en anderen zichtbaar en meetbaar te maken.

Op enig moment in zijn leven werd het specialisme van Wagenaar officieel aangeduid als 'toegepaste functieleer'. De combinatie van beide woorden slaat ook op deze bundel. Telkens gaat het om fundamentele vraagstukken over de manier waarop onze hersenen werken, maar je moet er iets mee kunnen doen. Vaak gaat het in de gebundelde artikelen om menselijk falen, maar Wagenaar zoekt daarbij dan meteen naar mogelijkheden om onze omgeving zo te organiseren, dat we minder schade ondervinden van tekortkomingen.

Als beoefenaar van *toegepaste functieleer* is Wagenaar een nuchtere dogmaticus. Hebben mannen meer talent voor abstract wiskundig denken dan vrouwen? Hierover schrijft hij: 'Onderzoek over deze vraag is onmogelijk, de vraag mag dus niet worden gesteld, en het probleem moet daarom als opgelost worden beschouwd' (p. 30). Vervolgens legt hij nog wel even uit waarom het onderzoek naar het 'opgeloste' probleem principieel onuitvoerbaar is. Maar ondertussen is het punt gemaakt: onoplosbare kwesties leiden hooguit tot schijnzekerheden. Zoek liever naar vraagstellingen die ons verder brengen.

In deze bundel staan 43 populariserende stukken uit de periode 1979-2010. De meeste verschenen in NRC *Handelsblad*. De artikelen gaan over waarnemingsillusies, besliskundige problemen, risicoanalyse, menselijk falen, schijnzekerheden en de onbetrouwbaarheid van ooggetuigen. Zo geformuleerd klinkt dat wel erg academisch. Gelukkig spitst Wagenaar zijn onderwerpen altijd toe op concrete problemen. Zo laat hij ons zien, wat we uit diverse stripboeken van Kuifje kunnen leren. En hij vertelt ook even, hoe u een beslissing over een abortus moet nemen. Altijd handig om te weten.

Dr. K.A. Soudijn is verbonden aan de Universiteit van Tilburg. E-mail: k.a.soudijn@uvt.nl.

Voorpublicatie

Eerste indrukken die mensen hebben van toekomstige politieke leiders zijn vaak voorspellend voor hun succes. Dat claimt massapsycholoog Jaap van Ginneken in zijn nieuwe boek. Twee fragmenten uit het inleidende hoofdstuk.

'Curb appeal' is een kernbegrip uit het beroepstaaltje van politieke marketeers: alsof je een hoek omkomt en plots geconfronteerd wordt met iets verbluffends. Het begrip werd aanvankelijk door makelaars gebruikt voor huizen die te koop stonden, maar daarna overgenomen door campagneleiders van politieke kandidaten. Kunnen eerste indrukken van een fractie van een seconde bepalend zijn?

Een psycholoog van Princeton en drie collega's besloten ooit om het uit te zoeken. Zij vroegen zich af welke persoonlijke eigenschappen mensen toeschreven aan kandidaten van wie ze slechts één seconde een zwart-wit pasfoto hadden gezien, en welke van die toegeschreven eigenschappen dan het best de uitkomst van de verkiezingen kon voorspellen. Ze keken naar dertien verschillende eigenschappen, waaronder ook de bekende 'Big Five'. Maar ze besloten uiteindelijk vooral naar zeven toeschrijvingen te kijken: competentie, intelligentie, leiderschap, eerlijkheid, betrouwbaarheid, charisma en sympathiek lijken. Competentie was veruit de beste voorspeller. Let wel: toegeschreven competentie.

Dit leidde tot de volgende fase. Ze gebruikten opnieuw neutrale foto's van de kandidaten, van de website van CNN. Aan achthonderd proefpersonen werden steeds de twee belangrijkste kandidaten voor iedere Congresszetel getoond. Ze vroegen wie van beiden het meest competent was, dat wil zeggen in een vlaag het meest competent leek. Ze zorgden ervoor dat leeftijd geen vertekende rol kon spelen en controleerden ook voor geslacht en etniciteit. Ze beperkten zich tot gezichten die het landelijke publiek niet vertrouwd waren. Als proefpersonen een van hen toch herkenden, werd die kandidaat geëlimineerd. Toch bleken ze op deze manier in staat twee derde van de uitkomsten correct te voorspellen, voor twee opeenvolgende verkiezingen voor het

Huis van Afgevaardigden (in 2000 en 2004) en ook 71,8 procent van drie opeenvolgende verkiezingen voor de Senaat. Alleen maar op basis van snelle eerste indrukken van pasfoto's.¹

Deze vroege uitkomsten trokken de aandacht van een topexpert inzake voorspellingen aan de Business School van de Universiteit van Pennsylvania. Die expert en drie collega's gingen nog een stap verder, door te proberen de uitkomst te voorspellen van de 'primaries' (voorselectie van kandidaten) voor de presidentsverkiezingen van 2008. Ze vroegen proefpersonen in een vroeg stadium om de schijnbare competentie van twee dozijn kandidaten te beoordelen met een cijfer van 1 tot 10. De beoordelaars waren deels studenten in Australië en Nieuw-Zeeland: ook Engelstalig, maar ver weg. Als ze een Amerikaans gezicht herkenden, werd dat resultaat verwijderd. Tot de elf Democratische kandidaten bij de primaries behoorden Hillary Clinton (die er aanvankelijk in de peilingen het best voorstond) en Barack Obama (die het uiteindelijk werd). De voorspelling was het spectaculairst voor de dertien Republikeinse kandidaten. De voormalige burgemeester van New York Rudy Giuliani stond destijds op kop met 28%, gevolgd door Fred Thompson met 22% en John McCain met slechts 15%.

Maar de voorspelling, op basis van toeschrijving van competentie na een vluchtige indruk van hun pasfoto's, draaide die volgorde radicaal om. Daarin was McCain namelijk de winnaar, die dat jaar inderdaad de uiteindelijke kandidaat werd, gevolgd door Mitt Romney, die de keer daarna zou winnen. Ze zetten koplopers Giuliani en Thompson daarentegen op de negende en tiende plaats, die het inderdaad niet ver schopten. Naarmate de gezichten van de kandidaten bovendien bekender werden bij het brede publiek, gingen de opiniepeilingen steeds meer gelijklopen met de voorspellingen op basis van 'curb appeal' volgens pasfoto's alleen. Wonderbaarlijk.² Latere onderzoeken in Canada en Australië, Japan en verscheidene Europese landen toonden soortgelijke resultaten.

Maar op soortgelijke wijze blijken bijvoorbeeld ook lichaamslengte, symmetrie en aantrekkelijkheid, stemhoogte en zelfs oogknippen te correleren met leiderschap.

ZINTUIGELIJKE INVLOEDEN

Een andere lijn van research wekt ook twijfel aan de ideologische voorkeuren die we bij verkiezingen denken uit te spreken. Het blijkt namelijk gemakkelijk om mensen conservatiever of progressiever te maken door alleen... hun onmiddellijke zintuiglijke omgeving te manipuleren.

1 Alexander Todorov et al., 'Inferences of competence predict election outcomes', *Science*, jrg. 308, nr. 5728 (2005), 1623-1626.

2 J. Scott Armstrong et al., 'Predicting elections from politicians' faces', in: *International Journal of Public Opinion Research*, jrg. 22, nr. 4 (2010), 511-522.

Amerikaanse analyses wezen erop dat conservatieven in het algemeen angstiger zijn en sneller walgen en dat hier misschien zelfs ook een genetische component in zit.³ Maar conservatieve neigingen kunnen ook eenvoudig worden versterkt door mensen een bittere drank te laten proeven of de geur van smerig afval of zelfs gewoon zeep te laten ruiken.⁴

Een Europees experiment liet daarentegen zien dat progressieve neigingen worden versterkt door een lege maag voor de lunch en daarna weer worden verzwakt door een maaltijd of een suikerhoudende drank.⁵ Omdat onze geest belichaamd is, treedt dus op vreemde manieren een wisselwerking op tussen mentale reacties en lichamelijke ervaringen.

Er zijn ook nog andere rare uitkomsten in deze sfeer. Ouder onderzoek had geconcludeerd dat het aantal zelfmoorden in de vs tijdens verkiezingsjaren terugliep. Nieuwer onderzoek concludeerde dat het aantal verkeersongelukken toenam op de verkiezingsdag. Als de uitslagen eindelijk bekend worden, schieten de testosteronniveaus bij de aanhangers van de winnaar bovendien omhoog, terwijl die bij de verliezers kelderen. Dezelfde reactie was al gevonden bij aanhangers van sportclubs na wedstrijden. De laatste keer stemden ongehuwde vrouwen verder veel meer op de Democratische kandidaat en gehuwde veel meer op de Republikeinse. Maar dit effect bleek veel extremer als het toevallig samenviel met... de eisprong.⁶

ONBEWUST PROTOTYPE

Hoe valt dit alles te verklaren? Een betrekkelijk nieuwe maar fascinerende stroming is de evolutionaire psychologie. Zij claimt dat ons beschaafde 'moderne' gedragsrepertoire, bijvoorbeeld met betrekking tot verschijnselen als overheersing en onderwerping, vechten en vreedstichten, seks en voortplanting, nog steeds geworteld is in dat van de primitieve mensen en dieren die ons voorgingen – en in veel hogere mate dan tot nu toe werd aangenomen. Het blijkt dat veel van onze vreemdste kronkels ooit op een of andere manier evolutionair nut hadden, dat wil zeggen bijdroegen tot de overleving van het individu,

Het blijkt dat veel van onze vreemdste kronkels ooit op een of andere manier evolutionair nut hadden

van de groep of van de soort. Ze zitten heel diep in onze genen, in ons lichaam en onze geest, maar we zijn meestal niet in staat hun oorsprong te herkennen. Een van die vreemde kronkels is het afgaan op eerste indrukken van leiders die in dit boek centraal staan, en daarmee ook op archaïsche aspecten van hun uiterlijk en gedrag waarvan we ons helemaal niet bewust zijn.

Nederland heeft ten minste twee sterke onderzoeksgroepen inzake de evolutionaire psychologie: één met Mark van Vugt en anderen aan de Vrije Universiteit, en één opgezet door Bram Buunk en anderen aan de Rijksuniversiteit Groningen. Maar wereldwijd is ze snel uitgegroeid tot een bloeiend vak aan tientallen universiteiten. Van Vugt en Greg Murray houden bijvoorbeeld blogs bij over belangwekkende uitkomsten op de website van het Amerikaanse maandblad *Psychology Today*.

In het kader van dit boek is vooral de ELT of 'evolutionaire leiderschapstheorie' belangrijk. Die stelt dat onze reacties op hedendaagse leiders nog in hoge mate mede gestuurd worden door archaïsche reflexen en een CALP of 'cognitief ancestraal [dat wil zeggen voorouderlijk] leidersprototype'. Van Vugt vat het als volgt samen: 'Alle trekken waar we goed op letten – lengte, leeftijd, waargenomen mannelijkheid, geslacht en reputatie – kunnen opgevat worden als de "savannetrekken" van leiders.'

Die waren vermoedelijk van nut in de vroegste stadia van de mensheid, maar het feit dat we ons daar nog steeds mede door laten sturen, leidt tot de hypothese van een 'mismatch': het soms niet adequaat zijn voor de huidige tijd. Onbewust wordt onze voorkeur voor leiders namelijk deels nog steeds sterk bepaald door criteria die stammen uit het stenen tijdperk.⁷

Dr. Jaap van Ginneken werkt tegenwoordig als zelfstandig spreker en schrijver. E-mail: jaapvanginneken@free.fr.

3 Peter K. Hatemi et al., 'Fear as a disposition', *American Journal of Political Science*, jrg. 57, uitg. 2 (2013), 279-293. Zie ook: Jonathan Haidt, *The Righteous Mind* (New York: Pantheon 2012), 278-279.

4 Heel kort: K. J. Eskine et al., *Psychological Science* (2011); S. Schnall et al., *Personality & Social Psychology Bulletin* (2008); E. G. Helzer et al., *Psychological Science* (2011); C. B. Zhong e.a., *Journal of Experimental Social Psychology* (2010). Zie ook Kevin B. Smith e.a. in *PloS ONE* (2011) en Stewart Adams e.a. in *PloS ONE* (2014).

5 Michael Bang Petersen et al., 'Social welfare', in: *Political Psychology*, jrg. 35, Nr. 6, 757-773. Lene Aarøe & M. B. Petersen, 'Hunger Games', in: *Psychological Science*, jrg. 24, Nr. 12 (2013), 2550-2556.

6 Myron Boor & Jerome A. Fleming, (*American Sociological Review*, 49 (1984), 706-707, aangehaald door Dean Keith Simonton, *Why presidents succeed* (New Haven: Yale University Press 1987), 1. Verkeersongelukken: Donald Redelmeier van het Sunnybrook hospitaal in Toronto, geïnterviewd voor de IHT, 2 sept. 2010. Testosteron: S. J. Stanton e.a., 'Dominance, politics and physiology', *PLOS ONE*, jrg. 4, nr. 10 (2009).

7 Zie Mark van Vugt en Anjana Ahuja, *Naturally selected – The evolutionary science of leadership* (New York: Harper Business 2011), 150.

de kunst van gezond zijn

Congres 1 oktober 2015, Venlo

Verschillende internationale sprekers belichten deze dag, onder begeleiding van dagvoorzitter Twan Huys, het belang van een multidimensionale benadering van een patiënt met chronische pijn, vermoeidheid en (maatschappelijk) disfunctioneren.

In een modaal behandelprogramma vragen wij ook bijzondere aandacht voor een spirituele dimensie.

Deze combinatie heeft zich wetenschappelijk bewezen en geresulteerd in een verbreding van de inhoudelijke visie op gezondheid en participeren.

Dit alles willen we graag delen, met als doel zorgprofessionals kritisch mee te nemen in de discussie over de kwaliteit en betaalbaarheid van zorg, nu en in de toekomst.

Sprekers

Dagvoorzitter: Twan Huys / Muzikale spreker: Cor Bakker

Voordrachten worden verzorgd door o.a. de volgende sprekers:

Prof. Dr. Herman H.F. Wijffels

Alexander Garschagen

Prof. Dr. Bert Vrijhoef

Prof. Dr. Richard J. Davidson

Prof. Dr. Kris CP Vissers MD PhD FIPP

Jeroen Tas

Dr. Matthieu Ricard

Prof. Dr. Eduard J. Bomhoff

Aan het slotdebat zullen deelnemen:

Yuri van Geest

Bas Heijne

Prof. Dr. Sebastiaan (Bas) Haring

Prof. Dr. Herman Pleij

Aanmelden online via www.ciran.nl/dekunstvangezondzijn

Kosten

Aanmelden vóór 15 juli 2015
Aanmelden tussen 15 juli en 25 september
Aanmelden vanaf 26 september
(alle prijzen zijn inclusief btw)

Congres 09.30 - 17.00 uur

€ 155,-
€ 195,-
€ 245,-

Congres & Jubileumfeest 09.30 - 20.00 uur

€ 175,-
€ 215,-
€ 265,-

Doelgroep: huisartsen, (para)medisch specialisten, medewerkers van ziekenhuizen, zorginstellingen en opleidings- en wetenschappelijke instituten, verzekeraars en bestuurders. Accreditatie is aangevraagd bij het ABAN, het NIP en het KNGF.

Contact : Christel Munten (congresorganisatie) 077 - 8508220 of cmunten@ciran.nl

Geassocieerd
met
Radboud umc

Het valt dus wel mee met die culturele verschillen

INSPIRATIE

WE ZIJN ALLEMAAL HETZELFDE

Koen Hofkes HFMtalentindex, bureau voor online assessments.

Ik heb altijd een bèta-aanleg gehad. Als kind vond ik rekenen al leuk, ik was goed in wiskunde op het gymnasium. En belangstelling voor mensen heb ik ook altijd gehad. Al lang voordat ik psychologie ging studeren, stelde ik impertinente vragen. Dat doe ik nog steeds. En dan vraag ik door tot ik bij de kern kom, tot het spannend wordt, tot ik begrijp waar het bij iemand om draait. Wanneer de ogen gaan glinsteren, als ik een vonk zie, als het een beetje pijn begint te doen, dan vind ik een gesprek de moeite waard. Waarschijnlijk ben ik daarom ook altijd gecharmeerd geweest van de interviews van Ischa Meijer. Lukt het me niet om zo'n gesprek met iemand te voeren, dan verlies ik mijn interesse.

Ik ging psychologie studeren omdat het me interessant leek, maar tijdens de studie vroeg ik me vaak af: is deze kennis wel te onderbouwen? Dan botste de studie met mijn bèta-inslag. Toen ik eenmaal zelf aan het werk ging, had ik een grote behoefte om de kennis waarmee ik werkte zo exact en repliceerbaar mogelijk te maken. Daarom ben ik gecharmeerd van psychologische tests, want dan kan ik het vak psychologie combineren met mijn hang naar exactheid.

DE KERN

Samen met twee compagnons richtte ik zeventien jaar geleden HFMtalentindex op. De H dat ben ik, de F en M zijn mijn partners, Bas Frölke en Wim Meekel. Het is een organisatie die helpt bij het beoordelen en selecteren van mensen. Feitelijk gaat het ook hierbij om het vaststellen van de kern van mensen.

Als je dat goed doet en de manier van

beoordelen is wetenschappelijk, dan zou het niet moeten uitmaken welke beoordelaar er tegenover je zit en of het klikt of niet, dan zou zo'n beoordeling altijd dezelfde uitslag moeten opleveren. Om die reden zou je het beoordelingsproces in ieder geval deels moeten kunnen automatiseren. Daarom richten we ons met HFMtalentindex sterk op het ontwikkelen van geautomatiseerde tests.

Dat deden we al langer, maar niet zo lang geleden zijn we begonnen met het ontwikkelen van een nieuwe test. Een aantal klanten merkte los van elkaar op dat de ontwikkelingen in hun branche zo snel gingen, dat ze niet zozeer vragen hadden over de huidige competenties van mensen. Ze wilden iets anders weten, namelijk: welke medewerkers kan ik in de toekomst inzetten voor iets waarvan ik nu nog niet weet wat het is?

Dan moet je dus weten of mensen over de kwaliteit beschikken om snel nieuwe competenties aan te leren. We zijn een test gaan ontwikkelen om leervermogen te meten.

EXOTISCH

Bij het maken van de software voor deze test, werden ook Zuid-Afrikaanse softwaremakers ingeschakeld. En in wat ik daar meemaakte, komt alles samen waar het mij om gaat. De softwaremakers vonden de test ook bruikbaar voor Zuid-Afrika en ze vroegen ons waarom we hem niet ook daar gingen uitbrengen. Afrika klinkt zo exotisch, alsof alles daar anders is. Toch besloten we het te onderzoeken. Om de Zuid-Afrikaanse markt op te mogen, moet je aantonen dat de tests niet discrimineren tussen de verschillende bevolkingsgroepen, dat is daar wettelijk verplicht. We hebben stevig onderzoek gedaan onder mensen uit allerlei lokale

bevolkingsgroepen. De uitslag was verrassend. Ten eerste bleek het big five model één-op-één overeen te komen met hoe het in Nederland uitpakt. Binnen de verschillende bevolkingsgroepen bleken mensen dezelfde karaktertrekken te hebben. Het klinkt misschien onbenullig dat ik dat bijzonder vind, maar dat vind ik wel. Voor mij is het een bewijs dat mensen hier hetzelfde zijn als mensen daar. En dat mensen daar, van verschillende achtergronden, hetzelfde type karakterstructuren hebben met onderling dezelfde spreiding. Cultureel verschillen we misschien, maar in wezen zijn we hetzelfde. Het toont bovendien aan dat we dit met de test te pakken hebben. Dat vond ik inspirerend.

Veel hoefde de test daarvoor niet te worden aangepast. De persoonlijkheidsmeting bestaat uit zo'n tweehonderd vragen, bij verreweg de meeste items werden geen verschillen gevonden. Bij zo'n twaalf vragen wel en die hebben we aangepast. Daarbij ging het om een testverbetering, punt. Er bleef een handjevol vragen over waarop mensen met een verschillende achtergrond echt verschillend reageren. De grootste verschillen vonden overigens plaats tussen Aziaten versus andere groepen en niet tussen groepen met een zwarte achtergrond en westerlingen. Die vragen zijn uit de test verwijderd. Het blijkt dus wel mee te vallen met die culturele verschillen.

Dat we in de kern op elkaar lijken en dat we dat betrouwbaar kunnen meten ... dat maakt me bijzonder gelukkig.'

INTERVIEW MET STEVEN PINKER

'HET WERK VAN PSYCHOLOGEN VERBETERT DE WERELD'

De Amerikaanse psycholoog, taalkundige en bestseller-auteur Steven Pinker blijft verrassen. Hij werd bij een ruim publiek bekend met zijn boeken over de taal en het denken, zoals *Het Taalinstinct* en *Hoe de menselijke geest werkt*. Ditmaal heeft hij een stijlboek uit: *The Sense of Style*, een boek over de kunst van het schrijven. Leen Lambo praat met de Harvard-hoogleraar over wat een tekst goed of slecht maakt, maar ook over geweld, de menselijke natuur en een betere wereld.

ij wordt wel getypeerd als een wetenschapper met de uitstraling van een rockster. De zilvergrijze man in discreet krijtjespak die

op me toeloopt in een Antwerpse hotellobby maakt eerder een ingetogen indruk. Evolutionair psycholoog Steven Pinker is in de stad voor een congres over klare taal van de Thomas More Hogeschool. Daar is hij uitgenodigd naar aanleiding van zijn nieuwe boek *The Sense of Style. The Thinking Person's Guide to Writing in the 21st Century* (Allen Lane - Penguin Books, 2014). De cognitief psycholoog en taalkundige, die beroemd werd met zijn boeken over de taal en het denken, heeft zojuist een stijlboek gepubliceerd, en is op promotietour in Europa. Je zou haast denken dat zo'n publicatie een provocatie is, iets waar de Harvard-hoogleraar niet vies van is, maar toen ik het las, bleek Pinker het te zien als een praktische toepassing van zijn vak. 'Ik ben psycholinguïst en cognitiewetenschapper,' schrijft hij, 'en wat is stijl anders dan het effectieve gebruik van woorden om een verbintenis aan te gaan met de menselijke geest?'

Hebt u een definitie van stijl?

'Ik heb geen definitie van stijl.'

Heeft de alomtegenwoordigheid van 'academese' of academisch jargon u mede geïnspireerd om dit stijlboek te schrijven?

'Niet alleen academese – maar ook bureaucratese, corporatese, legalese en medicalese – professionalese in het algemeen.'

U bent voorstander van een 'classic style', waarbij de schrijver de blik van zijn lezer leidt – heel visueel. Voor u staat de lezer centraal in plaats van de dictaten van puristen.

'Jazeker, de lezer is het belangrijkste. De voornaamste oorzaak van teksten die niet helder zijn, is het gebrek aan waardering voor de kennis van de lezer bij de steller ervan. Psychologen noemen dat 'mind blindness' of egocentrisme. Ik noem het 'de vloek van de kennis'. Het gaat om de moeite die wij allemaal hebben om ons voor te stellen hoe het is om iets niet te weten wat we weten. Weten we iets, dan lijkt dat voor de hand liggend en is het moeilijk om de geestestoestand van iemand te reconstrueren. Als resultaat daarvan gebruiken schrijvers jargon en beschrijven ze zaken vaak op een abstracte manier, zodat lezers ze niet kunnen visualiseren. Ook laten ze stappen in hun redenering weg, zodat de lezer niet weet hoe ze tot een bepaalde gevolgtrekking komen. Een heleboel dingen die misgaan bij het schrijven hebben te maken met wat ik 'de vloek van de kennis' noem.'

Zijn er nog meer oorzaken?

'De tweede oorzaak is een verkeerd model van de doelen van geschreven communicatie. Daarom ben ik voorstander van een klassieke stijl, niet voor elke vorm van schrijven, maar wel voor een aantal soorten uiteenzettende teksten. Die stijl heeft een doel, namelijk de lezer in de gelegenheid stellen iets te zien. Dat verschilt van het doel dat veel academische schrijvers hebben, zonder te beseffen dat ze het hebben. Ze gebruiken vakjargon, hoofdzakelijk om zich te verdedigen tegen elke mogelijke verdenking dat ze naïef zouden zijn in hun methodologie. Als je beseft dat het om twee verschillende intenties gaat, dan kun je de vinger op veel problemen leggen en ze terugdringen.'

Bestaan er stijladviezen die niet alleen voor het Engels, maar ook voor het Nederlands gelden?

'Ja. Het Engels berust voor een groot deel op woordvolgorde, en richtlijnen die ik geef als het gaat om ingewikkelde en ambigue zinsbouw zouden ook van toepassing zijn op het Nederlands, heeft men me verzekerd. Een goed deel van het beste onderzoek naar de psychologie van de taal wereldwijd is afkomstig van het Max Planck Instituut voor Psycholinguïstiek in Nijmegen.'

Veel van onze sociale relaties worden bepaald door de aan- of afwezigheid van common knowledge

Ook 'functionele starheid' of het zich richten op het gebruik van iets, veeleer dan hoe het eruitziet of waar het van is gemaakt, leidt tot specialistentaal. 'Het klassieke voorbeeld is de kaars-opgave. Mensen krijgen een kaars, een doosje lucifers en een doos punaises. Men vraagt hen de kaars zo aan de muur te bevestigen dat het kaarsvet niet op de grond drupt. De meesten beseffen niet dat de beste oplossing erin bestaat de doos punaises leeg te maken, de doos dan aan de muur te bevestigen en haar te gebruiken als plankje voor de kaars. Doordat ze de doos alleen maar zien als het bakje waarin de punaises zitten, denken ze er niet aan dat het ook een vlak oppervlak is en een oplossing biedt voor het probleem. Het denken over voorwerpen in termen van hun gebruik is een van de oorzaken van vaag en abstract schrijven. Zo zullen psychologen het woord 'stimulus' gebruiken in plaats van 'tik' op de elleboog of een Mickey-Mousepop, want ze wenden de tik aan om een volwassene te stimuleren en de pop om dat met een baby te doen. Ze noemen het dus een 'stimulus', maar de lezer kan niet visualiseren wat het eigenlijk is. Abstractie biedt minder informatie.'

Heeft het werken aan dit boek u meer over uw eigen schrijven laten nadenken?

'Jawel – ik ben meer gaan nadenken over coherentie. Ik werd me meer bewust van de verscheidene technieken waarmee je samenhang kunt bereiken. Het is een aspect dat de meeste schrijfhandboeken buiten beschouwing laten. Ze behandelen het schrijven op het niveau van de zin – met één uitzondering: *Style* van Joseph Williams. De klassieke handboeken hebben het niet over hoe de ene zin zich logisch met de volgende verbindt. Dat wil zeggen: gaat het om een soortgelijke relatie of een contrast, een oorzaak-gevolgrelatie of een verdere uitleg? Kleine woorden als 'maar', 'alhoewel', 'niettemin', 'bovendien' enzovoort zijn cruciaal om de lezer te signaleren hoe de zinnen zich tot elkaar verhouden en een samenhangend geheel vormen.'

Uw vorige boek, *Ons betere ik*, focust op de geschiedenis van het geweld en hoe dat is afgenomen. Hoe bent u zich gaan verdiepen in een onderwerp dat zo ver afstaat van taalkunde en psychologie?

'Ik ben geboeid door de menselijke natuur, en geweld is al honderden jaren een centraal thema in de studie daarvan, althans sinds de geschriften van Thomas

Hobbes (filosoof, 1588-1679, red.). Nadat ik *Hoe de menselijke geest werkt* had geschreven, heb ik dit thema verder uitgebreid in *Het onbeschreven blad*. In die twee boeken heb ik het over de vrees die velen hebben dat er iets gewelddadigs aan de menselijke natuur is. Nu, als dat in de genen zit, moeten we fatalistisch zijn, menen mensen. Dan zijn we gedoemd tot onophoudelijke oorlogvoering en misdaad. Daarom hoeven we er niet aan te denken om van de wereld een betere plek te maken. Dat is hoe mensen reageren, maar dat is onlogisch, om twee redenen die ik toelicht in beide boeken. Eén ervan is dat, hoewel er emoties bestaan als kwaadheid, en driften als wraak en dominantie, dat niet de volledige menselijke natuur is. Die omvat ook vermogens als empathie, zelfcontrole, rationaliteit, het naleven van sociale normen, die een tegenwicht kunnen vormen en geweld voorkomen. Het hele menselijke leven bestaat uit een wisselwerking tussen wedijverende driften en emoties, inclusief geweld. Een tweede reden waar ik het over heb is dat er niet overal en in alle tijden even veel geweld heerst. Verder laten statistieken zien dat bepaalde vormen van geweld, zoals moord, in de loop van de eeuwen enorm zijn afgenomen. Dat geldt ook voor barbaarse praktijken als slavenhandel en weerszinwekkende publieke terechtstellingen. Die constatering heb ik herhaald in een blog-post. En toen kreeg ik e-mails van geleerden van over de hele wereld die meldden dat er nog méér bewijzen bestonden voor de historische afname van het geweld dan ik had vermeld. Zo wezen ze erop dat het aantal oorlogen en oorlogsslachtoffers was gedaald na het einde van de Koude Oorlog. Sommigen lieten weten dat in diverse landen het aantal moorden was afgenomen sinds de middeleeuwen, anderen meldden dat huiselijk geweld en het slaan van kinderen en lijfstraffen waren verminderd. Ik besepte toen dat dit verbazende feiten waren waarvan de meeste mensen zich niet bewust waren. De meerderheid denkt juist dat de wereld gewelddadiger is geworden. Verandering

ten goede is mogelijk. Het is niet utopisch, het is niet romantisch, het is geen droom. Zelfs al doen er zich inzinkingen voor, en die zijn er, want de vooruitgang van de democratie is vertraagd, lijkt de geschiedenis de voorkeur te geven aan een beweging naar minder geweld en verdrukking. Ook al is dit niet overal ter wereld het geval.'

Veel heeft te maken met het ontstaan van de gecentraliseerde staat, stelt u.

'Dat is een idee waarvoor ik in ruime mate schatplichtig ben aan socioloog Norbert Elias, auteur van *Het civilisatieproces*.'

Gelooft u dat *Ons betere ik* kan bijdragen tot een betere wereld?

'Als psycholoog ben ik geneigd te denken dat het werk dat wij psychologen doen de wereld beter helpt te maken. In *De stof van het denken* vermeld ik dat ons bewustzijn van de psychologie en van onszelf als soort mogelijk een van de krachten is die ons verlichter hebben gemaakt. We beseffen in toenemende mate dat we primaten zijn, dat we een product zijn van de evolutie en dat we misschien enkele irrationele aandriften hebben, zoals de drang om het alfamannetje te worden. Maar weten dat we primaten zijn, laat ons toe sommige aandriften, zoals het nastreven van eer en glorie,

Nadat het boek was verschenen, ben ik vaak uitgenodigd door organisaties die ijveren voor de vermindering van geweld, in de vorm van individuele misdaad, of in die van schending van mensenrechten, oorlog en genocide. Meerdere groepen hebben een bijdrage geleverd aan de statistieken die ik heb gebruikt in het boek.'

Is dat ook de reden waarom u populairwetenschappelijke boeken schrijft?

'Ik ben geen activist of hervormer, maar ik meen dat mensen bewust maken van hoe de menselijke natuur in elkaar zit anderen ertoe zal brengen de wereld te verbeteren. Indirect voel ik me betrokken bij die inspanningen.'

Werkt u op dit moment aan een nieuw onderzoeksthema?

'Samen met studenten werk ik momenteel aan uiteenlopende projecten. Een ervan is zojuist gepubliceerd en gaat over het fenomeen *common knowledge*. Dat is de situatie waarin ik niet alleen weet dat jij iets weet, maar jij ook weet dat jij het weet en dat ik het weet en ga zo maar door. We zijn hier erg gevoelig voor. Veel van onze sociale relaties worden bepaald door de aanwezigheid of afwezigheid van *common knowledge*. Het verschil tussen directe taal aan de ene kant en eufemismen en insinuaties aan de andere kant is een verschil in *common knowledge*. Elke volwassen vrouw weet dat als een man zegt: 'Kom je mee naar mijn appartement om mijn etens te zien?', hij eigenlijk bedoelt: 'Kom je mee naar mijn appartement om seks te hebben?' Maar zij weet niet dat hij weet dat zij het weet. En hij weet niet dat zij weet, enzovoort. Dat verandert de aard van de relatie.'

Wordt dit een nieuw boek?

'Zou kunnen. In *De stof van het denken* heb ik een hoofdstuk gewijd aan dit fenomeen. Dat heeft als titel 'De spelletjes die mensen spelen'. Ik neem wel eens een bestaand hoofdstuk en werk dat verder uit in een nieuw boek. Maar ik heb nog niet besloten of ik het ditmaal doe.'

Denkt u dat we het bewustzijn ooit volledig zullen doorgronden?

'Het ligt eraan wat je bedoelt met 'bewustzijn'. In die

Ons bewustzijn van onszelf als soort is een geschenk van de psychologie

te laten voor wat ze zijn. Honderd jaar geleden golden die als inherent waardevol, en iedereen die er kritiek op had was een lafaard of een verrader. Nu kunnen we de afweging maken: is dit iets dat moreel verdedigbaar is of gaat het gewoon om het najagen van dominantie? Ons bewustzijn van onszelf als soort is volgens mij een geschenk van de psychologie. Ik denk niet dat ik persoonlijk de wereld kan verbeteren, maar meer bekendheid geven aan deze ideeën kan wel helpen.

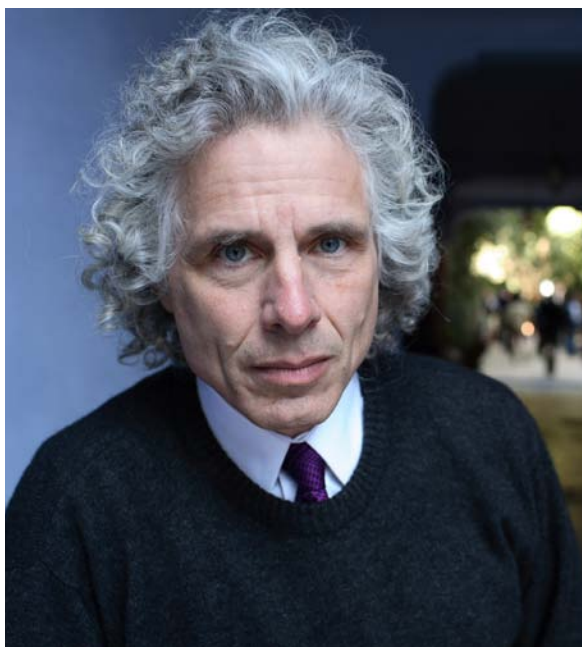
zin dat er bepaalde informatieprocessen in de hersenen bewust zijn en andere onbewust en wat de neurale basis van beide is, denk ik dat we dat inderdaad zullen. Voor zover de wetenschap ooit iets 'volledig' begrijpt dan. Elke wetenschappelijke vraag die wordt beantwoord, roept een andere op. Dat geldt ongetwijfeld ook voor het bewustzijn – in de betekenis van iets waar we met elkaar over kunnen praten, bedoel ik. Er is misschien nog een andere betekenis van 'bewustzijn', waarop we geen antwoord zullen vinden, namelijk: waarom bestaat mijn eigen, eerstepersoons subjectieve ervaring en hoe ontstaat die uit neurale activiteit?

Wat is het voornaamste dat u hebt geleerd van de evolutiepsychologie, een van uw specialismen?

'Hierop is een algemeen antwoord en een specifiek antwoord te geven. Het algemene antwoord is dat de evolutie niet alleen maar beschrijft hoe de geest werkt, maar ook waarom de geest op die en die manier werkt en niet op een andere. Er is geen verklaring in de psychologie volledig, tenzij ze omvat: hoe evolueerde het? Dat vertelt je wat het doet voor het organisme en waarom we de specifieke geest hebben die we hebben. Onze verschillende soorten sociale relaties illustreren dat. Waarom reageren we anders op vrienden,

minnaars, familieleden, burens, rivalen en vijanden? Waarom is het onvermijdelijk dat echtelieden het oneens zullen zijn over sommige zaken en ruzie maken, hoeveel ze ook van elkaar houden? Hoe komt het dat er in bepaalde situaties spanning zal zijn tussen een zus en broer of tussen twee vrienden, hoe sterk hun band ook is? De evolutiepsychologie verklaart het feit dat we allemaal deels dezelfde en deels verschillende belangen hebben, die afhangen van de soort relatie en die uiteindelijk worden verklaard door overlappende evolutionaire belangen. De evolutie helpt ook de conflicten uit de literatuur te verklaren. Als je vader en zoon hebt, vader en dochter, bondgenoot en bondgenoot enzovoort, die allemaal een band met elkaar hebben, maar ook conflicten – daaruit ontstaat literatuur. Dat verleent zo'n fascinatie aan alle verschillende combinaties waarin menselijke emoties in conflict kunnen komen of in harmonie zijn. Alle plots berusten op combinaties van conflict en samenwerking.'

Leen Lampo is hoofdredacteur van het Vlaamse tijdschrift Psyche & Brein. Dit interview verscheen eerder dit jaar in het februari-maartnummer van Psyche & Brein, en is heel licht bewerkt voor publicatie in De Psycholoog. E-mail: leen.lampo@cascade.be.

BIO

Steven Pinker (1954) is cognitief psycholoog, taalkundige en een van 's werelds meest vooraanstaande auteurs over de thema's taal, de geest en de menselijke natuur. Momenteel is hij Harvard College Professor en Johnstone Family Professor in de psychologie aan Harvard University. Hij heeft ook gedoceerd aan Stanford University en MIT. Zijn onderzoek naar de visuele cognitie en op het gebied van de psycholinguïstiek heeft hem diverse onderscheidingen opgeleverd. Pinker heeft ook zeven eredoctoraten ontvangen en talrijke prijzen gekregen voor zijn boeken *Het taalinstinct*, *Hoe de menselijke geest werkt* en *Het onbeschreven blad*. Hij is voorzitter van de adviesraad voor taalgebruik van de American Heritage Dictionary en schrijft artikelen voor onder meer *The New York Times*.

aldus wijlen Bert Duijker, de Amsterdamse psycholoog die ooit verantwoordelijk was voor de indeling van het vakgebied in verschillende subdisciplines.

Hoe doen niet-psychologen die dag in dag uit met mensen werken aan psychologie? In deze aflevering **organisatieadviseur en executive coach Ruud Haex.**

NAR IN HET BEDRIJFSLEVEN

Zijn vader was ondernemer, zijn moeder onderwijzeres. En eigenlijk is Haex als organisatieadviseur een beetje van beiden. Wat hij precies doet? 'Ik help organisaties om een volgende stap te maken.' Dat kan een concrete vraag zijn, of de abstractere behoefte om 'beter te functioneren'. Dat doet hij door individuen te coachen, door teams te ondersteunen of door organisatievraagstukken aan te pakken. Drie varianten met een verschillende werkwijze.

Zijn opdrachten krijgt hij altijd via via. Niet zelden vraag men hem aanvankelijk alleen maar 'om eens te komen kennismaken'.

Tijdens de intake van een individueel coachingstraject wordt eerst de coachingsvraag bepaald. Haex: 'Ik stel basale vragen als: wat gaat goed? Wat minder? Wat geeft energie, wat niet? Met wie kun je opschieten, met wie niet? Waar wil je naartoe?' Op een vrolijke, bijna luchtige manier vuurt hij de vragen af. En dan vraagt hij door. Hij is altijd op zoek naar wat er aan de hand is, het pijnpunt. Hoe hij dat doet, kan hij amper uitleggen. 'Dat heeft te maken met een antenne. Ik stel vragen en kijk hoe mensen erbij zitten en of ze goed uit hun ogen kijken.' Zoals bij een zeer talentvolle vrouw die een grote carrière zou maken bij het bedrijf. 'Ze vertelde hoe geweldig het ging, maar haar ogen sprankelden niet. Ik zei: ik hoor wat je zegt, maar ik geloof er geen barst van. Het was mijn eerste opmerking en ze brak gelijk.' Hij moet weten wat er echt speelt. Deze vrouw bleek heel perfectionistisch. Haex: 'Maar op het niveau waarop ze zat, kon dat niet meer. Dan moet je niet altijd gaan voor een negen, maar leren wanneer je weg kan komen met een zesje. Daar ging de coaching vervolgens over.' Hij zoekt altijd naar de vraag achter de vraag. 'Het eerste wat ze op tafel leggen, is nooit het ding waar het om gaat.' Zo ontstaan vragen

als: ik kan niet met mijn algemeen directeur overweg, kan ik dat veranderen? Ik ben ambitieus en wil binnen twee jaar commercieel directeur worden, hoe doe ik dat? Of: ik voel me vaak gespannen in directievergaderingen, wat doe ik eraan?

ALTIJD EEN PLAN

Als het om een team gaat, organiseert hij een paar teamdagen. De precieze invulling laat hij afhangen van de vraag, het bedrijf en de mensen. Het kan van alles zijn. Hij heeft ooit een dropping georganiseerd, waarin hij de groep opdeelde in twee teams. Beide teams kregen de helft van een kaart, een portofoon en de opdracht: zo laat moeten jullie op plek x zijn. Of hij huurt een zeilboot in Amsterdam en zegt: we gaan varen, hij is de kapitein, zij de stuurman, ga je gang. Vaak wordt er 's avonds gezamenlijk gekookt, met of zonder professionele koks. Verder werkt hij met psychologen, musici, kunstenaars of dansers samen. Wat hem maar nodig lijkt om het team in beweging te krijgen. Doel daarvan is om patronen te doorbreken. En aan het eind van de teamdagen ligt er altijd een plan van aanpak klaar dat geïmplementeerd moet worden. Bijvoorbeeld om nieuwe markten aan te boren, een product te lanceren of wat het bedrijf anders wil bereiken. Hij is altijd doelgericht, niet voor niets komt hij uit de sales. Dus er gaan flipover, blocnotes, pennen en geeltjes mee, er wordt halverwege de dagen ergens een vergadertent of -schuur ingericht en tijd voor ingeruimd om de plannen uit te werken.

Soms is hij betrokken bij de implementatie van het plan, maar dan valt de opdracht eigenlijk al in de derde categorie van organisatievragen. Maar bijna altijd is hij bij de eindpresentatie van de resultaten aanwezig. Organizatievragen ten slotte duren langer en kunnen uit verschillende onderdelen

bestaan, waaronder ook teamontwikkeling en individuele trajecten. Het gaat om vragen als: hoe kunnen wij meer commerciële slagkracht ontwikkelen? Maken wij voldoende gebruik van de competenties van onze mensen? Doen onze salesmensen wel de juiste dingen? Vooraf ligt het traject nooit helemaal vast, want zo'n traject moet je altijd bijsturen, omdat er iets belangrijkers tussendoor kan komen of omdat zaken niet gaan zoals je vooraf hebt bedacht.

HET LIGT ZÉKER AAN JOU

Wat is het heftigste wat hij ooit tegen iemand zei? Haex: 'Tegen een directeur zei ik dat hij niet functioneerde en dat het toch echt aan hem lag dat hij niets van zijn mensen gedaan kreeg.' Een luide lach. 'Dat was meteen mijn laatste opdracht daar.' Over dat soort opmerkingen denkt hij niet lang na. In dit geval kwam hij er niet mee weg, maar soms lukt dat wel. Zoals tegen een directeur die hem vroeg: 'Als mensen met mij vergaderen, durft niemand meer iets te zeggen, zou dat aan mij liggen?' Haex antwoordde – met een brede, innemende grijns doet hij het voor – 'Ik denk zéker dat het aan jou ligt, je bent een hufter af en toe.' In dat geval kende hij de directeur al wat beter en was er een band. Dan komt hij verder met zo iemand. Hij is eigenlijk een soort nar van het bedrijfsleven. 'Zo kun je mij gerust wel noemen, ja.'

'Ik hoor wat je zegt, maar ik geloof er geen barst van'

IN MEMORIAM

NICO FRIJDA
(1927-2015)

Na vele actieve jaren als onderzoeker, mentor en onderwijzer is Nico Frijda op 87-jarige leeftijd overleden. Agneta Fischer, Richard Ridderinkhof en Reinout Wiers zijn studenten van hem geweest. Zij schrijven dit IM als eerbetoon aan de meest gepassioneerde mentor die zij ooit hebben gehad. 'Een van zijn belangrijkste en meest originele stellingnames is dat emoties een verandering in actiebereidheid zijn.'

Nico Frijda was van 1965 tot 1992 hoogleraar Algemene Functieleer aan de Universiteit van Amsterdam en is na zijn emeritaat nog tien jaar lang bijzonder hoogleraar Emotietheorie geweest. Hij geldt als een van de bekendste en meest geciteerde psychologen van Nederland.

Nico begon kort na de oorlog met zijn studie psychologie aan de Universiteit van Amsterdam (toen nog Gemeente Universiteit Amsterdam geheten). Daar maakte toentertijd Adriaan de Groot (1914-2006) net internationaal faam met zijn proefschrift *Het denken van den schaker*. De directe aanleiding om psychologie te gaan studeren

lag in de uitvoerige bespiegelingen tijdens zijn verblijf in de gevangenis van Leeuwarden gedurende enkele oorlogsjaren. De Duitse bezetter verdacht de onder een schuilnaam ondergedoken Nico ervan de zoon te zijn van Herman Frijda (1887-1944), hoogleraar Economie aan de UvA. Vanwege zijn Jood-zijn werd Frijda senior naar Auschwitz gestuurd, waarvandaan hij niet weer zou terugkeren. Onkundig van het lot van zijn vader (en andere familieleden, zoals een broer die zijn verzetsdaden met de dood moest bekopen) bracht de nog minderjarige Nico vele maanden door in het huis van bewaring. Daar verwoordde hij zijn gedachten in de vorm van

brieven aan de dochter des huizes van zijn onderduikadres (veelal geschreven op papierrestjes en toilet papier). De brieven, die vele jaren later ineens weer opdoken, zijn terug te lezen in zijn bundel *Post uit Friesland* (1984).

Op de afronding van zijn studie psychologie volgde zijn promotieonderzoek onder leiding van de Hongaar Géza Révész (1978-1955), de eerste hoogleraar Psychologie aan de UvA. In 1956 promoveerde Nico op het proefschrift *Het begrijpen van gelaatsexpressies* (later vertaald als *The Facial Expression of Emotion*). Hierin beschreef hij onder meer de geschiedenis van het onderzoek van de physiognomie tussen 1870 en 1930, en stelde hij vast dat die ooit zo grote beweging nogal was doodgelopen. Naast zijn eigen onderzoek stelde hij een onderzoeksagenda voor de toekomst op, die we vandaag de dag terugzien in het onderzoek naar emotie-expressie in de cognitieve, sociale en affectieve neurowetenschappen.

EMOTIES Zijn dissertatie bezorgde hem de eerste internationale roem. Echt internationaal brak hij door met zijn boek *The Emotions* (1986) dat velen binnen en buiten het vakgebied beschouwen als een zeer origineel en

FOTO: HERMAN WOUTERS

invloedrijk standaardwerk over emoties.

Voor Nico was een emotie meer dan een fysiologische respons. Een van zijn belangrijkste en meest originele stellingnames is dat emoties een verandering in actiebereidheid zijn. Niet de inschatting van een situatie (*appraisal*), een cognitieve emotietheorie die vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw steeds meer invloed kreeg, maar de veranderde verhouding tot de werkelijkheid die kenmerkend is voor een emotie stond bij hem centraal. Het ging er niet zo zeer om wat mensen voelen als een soort innerlijke mentale toestand, maar om wat ze geneigd zijn te *doen* in reactie op een gebeurtenis of persoon. Deze 'actietendensen' worden algemeen geaccepteerd als Nico's innovatieve bijdrage aan de emotiewetenschap.

Van Nico's denken over emoties in termen van *readiness for action* trof Richard een prelude¹ aan in werk van zowel de Amerikaanse filosoof en psycholoog John Dewey (1859-1952) als de Amerikaanse psycholoog William McDougall (1871-1938). Nico reageerde verheugd en enthousiast: 'Een prachtige weergave van mijn ideeën, maar dan eloquent en concies verwoord.'

Te bescheiden woorden in onze ogen, want Nico was een origineel denker wiens bijdragen een enorme impact hebben gehad op het

veld, in Amsterdam, in Nederland, en wereldwijd. Nico heeft school gemaakt, en wij weten dat wij niet de enigen zijn wiens wetenschappelijke geest is gevormd door zijn oorspronkelijke denken.

Terwijl zijn belangstelling zich in eerste instantie concentreerde op gelaatsexpressies, werd deze gaandeweg breder en leidde tot publicaties over emotieregulatie en emotie-intensiteit, uitmondend in essays over de menselijke natuur en de vrije wil – bijvoorbeeld *The Laws of Emotion* (2007) en *Not Passions' Slave* (2010). Zo schreef Nico een prachtig voorwoord bij Reinouts boek *Slaaf van het onbewuste, over emotie, bewustzijn en verslaving* (2007), waarin hij het raadsel van verslaving koppelt aan dat van de menselijke vrijheid. Als we (een deel van) onze vrijheid verliezen wanneer we verslaafd raken, wat verliezen we dan precies? En hoe kunnen we dat verlies beschrijven zonder onze toevlucht te kiezen tot een homunculaire schijnverklaring? Nico stelde nieuwe vragen, en was nooit te beroerd om bestaande theorieën ter discussie te stellen.

HERO Behalve theoreticus en onderzoeker was Nico een gepassioneerd docent en spreker. Het grote aantal internationale onderzoekers dat vol warmte en verdriet op het bekend worden van zijn overlijden reageerden, is veelzeggend. Zoals een van hen zei: 'I not only lost a friend, but the field lost a hero.'

Zijn originaliteit, passie en onnavolgbare mimiek zorgden ervoor dat het publiek aan zijn lippen hing. Zo hebben ook wij de herinneringen aan Nico in ons

geheugen gegrift staan. Agneta zat eens met hem in het vliegtuig naar een internationaal emotiecongres. 'Hij had net iets gelezen over het paargedrag van een of ander vogeltje, en zag ogenblikkelijk de parallel met menselijk gedrag. Mijn tegenwerpingen dat dat bij mensen toch anders werkt, hadden tot gevolg dat Nico steeds meer overeenkomsten constateerde tussen de seksuele paringsrituelen van dat bijzondere vogeltje en dat van de mens. Ik zag na een tijdje het halve vliegtuig belangstellend meeluisteren, want Nico had geen zachte stem.'

Tegen Nico's redeneringen was vaak niets in te brengen, en hij kon moeiteloos mensen overhalen. Zo heeft hij Reinout overtuigd psychologie te gaan studeren. 'Ik wilde de relatie tussen hersenen en geest bestuderen, en na diverse adviezen ging ik scheikunde studeren aan de UvA. Ik had bedacht dat het in de hersenen uiteindelijk allemaal om biochemie zou gaan, en dat je dan beter een meer exacte invalshoek kon kiezen. De filosofische en psychologische kanten kon ik er's avonds dan wel bijlezen. Ik was echter de hele dag bezig met quantummechanica en wiskunde, wat – hoewel uitdagend – nogal ver verwijderd was van mijn originele interesse. Via een vriendin maakte ik een afspraak met Frijda. Hij overtuigde me volledig van het belang van het psychologische beschrijvingsniveau, los van welke biochemische implementatie dan ook. Wat een inspirerende man!'

Richards interesse in emoties komt onherroepelijk bij Nico vandaan. 'Ik volgde bij hem cursussen over emotieleer en over Freud

¹ Dewey, J. (1895). The theory of Emotion, II: The significance of emotions. *Psychological Review*, 2, 13-32; McDougall, W. (1928). Emotion and Feeling Distinguished. In C. Murchison (Ed.), *Feelings and Emotions: The Wittenberg Symposium* (pp. 200-205). Oxford, England: Clark Univ. Press.

Nico stelde nieuwe vragen, en was nooit te beroerd om bestaande theorieën ter discussie te stellen

(*The Interpretation of Dreams*). Die cursussen deed ik vooral vanwege Nico's markante persoon en toen al buitengemeen boeiende stijl van oreren. Freuds psychoanalyse was destijds al net zo weinig *fashionable* als nu, al moest de modeterm *questionable research practice* nog worden uitgevonden. Nico benadrukte echter de theoretische originaliteit van Freuds denken. Wat ik van deze cursus vooral opstak, is het leren waarderen van oorspronkelijke bijdragen aan de wetenschap.'

Nico paste zijn emotietheorie ook toe in het onderwijs. Meer dan eens heeft hij betoogd dat het traditionele onderwijs te weinig de nieuwsgierigheid van studenten prikkelde. Zijn colleges en lezingen lardeerde hij dan ook met allerlei persoonlijke observaties. Agneta herinnert zich levendig de discussies over de stellingnames in haar proefschrift. 'Bij veel van mijn beweringen kwam Nico met tegenvoorbeelden die ik dan moest zien te ontcrachten. Zo stelde ik eens dat een belangrijk kenmerk van boosheid de gerichtheid op de ander is, en dat boosheid daarom een sociale emotie is. Waarop hij met het voorbeeld kwam dat hij die ochtend zijn hoofd aan een openstaand keukenkastje had gestoten en dat keukenkastje vervolgens zo had uitgescholden alsof het de schuld van dat kastje was. Hoezo is boosheid een sociale emotie?'

Nico keek en luisterde goed naar de wereld om zich heen en

zijn gedetailleerde observaties van het leven vormde een belangrijke toetssteen voor zijn ideeën en inspiratiebron voor nieuwe en grootse thema's, zoals liefde, seks of wraak.

GEDREVENHEID Nico heeft talloze lezingen gegeven in zijn onvergetelijke persoonlijke stijl, die bij eenieder voor altijd op het netvlies en trommelvlies gegraveerd zal staan. Het is niet voor niets dat het Onderwijsinstituut Psychologie van de UvA een Nico Frijda-bokaal heeft ingesteld voor de beste onderwijsprestatie in de meest brede zin van het woord, en dat het Amsterdam Brain & Cognition Center de interdisciplinaire Frijdaleerstoel heeft ingesteld, die inmiddels al vele jaren afwisselend door de meest toonaangevende professoren ter wereld wordt bezet. Zijn reputatie trok ook befaamde onderzoekers naar Amsterdam voor symposia voor of door hem georganiseerd. Zo trok het in 2003 groots opgezette *Feelings and Emotions: The Amsterdam Symposium*, onderzoekers als Antonio Damasio, Arne Öhman, Paul Ekman en Frans de Waal. Iedereen kwam omdat Nico hen uitnodigde.

Zijn gedrevenheid liet zich geenszins aan banden leggen door zijn leeftijd, en wij hebben ons in recente jaren nog mogen warmen aan het vuur van zijn inspiratie. In 2011 organiseerden Richard en Reinout in Amster-

dam een SummerSchool over het thema Impulsiviteit. Nico hield op 83-jarige leeftijd een lezing over impulsief handelen, in zijn ogen bij uitstek een voorbeeld, zo niet een archetype van emotie: 'Impulsivity is readiness to act, with all-overruling priority,' sprak hij. Richard: 'Ik ontdekte dat mijn eigen verwarde en premature denken over actiecontrole schitterend kon worden ingebed in het coherente, eloquente en bijzonder originele denken van Nico.'

Op 23 oktober 2014 ontving hij van de in 1965 door hemzelf mede opgerichte Nederlandse Vereniging voor Psychonomie de Erepenning voor zijn rol als inspirator en zijn bijdrage aan de psychonomie in Nederland. Deze is hem uitgereikt op een speciaal ter ere van hem georganiseerd symposium over *Hot Cognition*. Het zou zijn laatste publieke optreden zijn.

Wij zullen Nico enorm missen. Maar we zullen de herinneringen aan zijn sprankelende gezelschap en luide aanwezigheid, zijn snedige en humoristische opmerkingen, zijn gave om vragen te stellen over ogenschijnlijke vanzelfsprekenden, en zijn gedachtegoed en intellectuele leiderschap voor altijd in ons hart dragen.

OVER DE AUTEURS

Agneta Fischer is hoogleraar *Emoties en Affectieprocessen*, Richard Ridderinkhof is hoogleraar *Neurocognitieve Ontwikkeling en Veroudering*, en Reinout Wiers is hoogleraar *Ontwikkelingspsychopathologie*. Zij zijn allen verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. E-mail: A.H.Fischer@uva.nl, K.R.Ridderinkhof@uva.nl, r.w.h.j.wiers@uva.nl.

BIJEENKOMST

PSYCHOSOCIALE ONCOLOGISCHE ZORG VEREIST SAMENWERKING

Het aantal mensen in Nederland dat kanker heeft of daarvoor met succes is behandeld, groeit snel. Ongeveer dertig procent van hen heeft behoefte aan psychosociale ondersteuning. Maar deze ondersteuning staat onder druk, sinds 'lichtere' DSM-diagnoses zoals de aanpassingsstoornis, seksuele problemen en werkgerelateerde problematiek niet meer onder de verzekerde zorg vallen. Samen met haar partners maakt de Nederlandse Vereniging voor Psychosociale Oncologie zich sterk voor tijdige en passende psychosociale zorg voor kankerpatiënten. 'Alleen ga je sneller, samen kom je verder.'

Kanker is méér dan een technisch probleem,' benadrukt Chantal Lammens in haar openingslezing op het 21e congres van de Nederlandse Vereniging voor Psychosociale Oncologie (nvpo) dat 20 maart jl. in Utrecht plaatsvond. Lammens, als projectmanager werkzaam bij het nvpo, praat enthousiast en gedreven. Het ideaal van een toekomstbestendige psychosociale oncologische zorg (psoz) lijkt bij haar in goede handen. In een tempo dat ik maar nauwelijks kan bijbenen, vertelt ze de 175 aanwezigen over de recente ontwikkelingen binnen de psoz.

Een belangrijke stap werd begin 2013 gezet toen de sector zich verenigde in het Landelijk Overleg Psychosociale Oncologie. Behalve beroepsvereniging nvpo waren ook kwr kankerbestrijding, patiëntenvereniging Levenmetkanker en Stichting ook van de partij. In april 2014 organiseerde het Landelijk Overleg een expertmeeting met zorgverzekeraars en partijen uit de overheid en wetenschap. Alle partijen deelden de zorg dat, ook al is daar wel ruimte voor in de dbc-zorgproducten, voor psoz vaak geen geld beschikbaar is. Een oplossing zou kunnen zijn om vooraf een bepaald deel van het budget te oormerken. Ook was er begrip voor het standpunt dat Mindfulness Based Cognitive Therapy, een behandeling die sinds januari niet langer wordt vergoed voor kankerpatiënten en hun naasten, opnieuw als reguliere interventie moet worden toegestaan.

Vanzelfsprekend stond tijdens de expertmeeting ook de aanpassingsstoornis op de agenda. Op verzoek van minister Schippers wordt nu de Richtlijn *Aanpassingsstoornis voor mensen met kanker* ontwikkeld met als

doel om deze stoornis weer in de basiszorg te krijgen. Tegelijkertijd wordt de Richtlijn *Detecteren behoefte psoz* gereviseerd om problemen sneller te signaleren.

'Er is al veel bereikt,' concludeert Lammens, 'maar we zijn er nog niet.' In het najaar staat een nieuwe expertmeeting gepland.

ZELFMANAGEMENT Een gemiddelde huisartsenpraktijk telt ongeveer veertig patiënten die lijden aan een veel voorkomende vorm van kanker, zoals borst- of prostaatkanker, waarvoor weinig specialistische kennis is vereist. Juist voor deze patiënten, de meesten zijn ouder dan zestig en lijden aan ten minste één andere (chronische) aandoening, kunnen huisartsen een belangrijke rol spelen. Tot nu toe nemen veel huisartsen echter een afwachtende houding aan nadat bij een patiënt kanker is gediagnosticeerd.

Deze onzichtbaarheid van de huisarts was voor het Nederlands Huisartsen Genootschap aanleiding voor het formuleren van het Standpunt Oncologische Zorg. Henk van Weert, één van de makers van het Standpunt, noemt de huisarts de aangewezen persoon om de patiënt te helpen met het maken van keuzes en met het regisseren van zijn eigen nazorgtraject. De huisarts is immers samen met het thuisfront de enige constante factor tijdens de lange behandelfase en in tegenstelling tot de specialist goed op de hoogte van aanwezige comorbiditeit. Huisartsen zouden zich volgens Van Weert wel moeten beperken tot een vijftal bewezen effectieve interventies; zo zijn alleen bij darm- en borstkanker nacontroles zinvol.

Een belangrijk element in het Standpunt is het zogenoemde scharnierconsult vlak na de diagnose; die

‘Kanker is méér dan een technisch probleem’

heeft een dubbele functie. Soms zijn patiënten het vertrouwen in hun huisarts kwijtgeraakt omdat deze bij de eerste klachten de patiënt niet meteen heeft doorverwezen. In dat geval moet worden vastgesteld of er nog voldoende basis is om de relatie voort te zetten. Daarnaast is het belangrijk om een rustmoment in te bouwen om de verschillende keuzemogelijkheden te bespreken. ‘Soms zijn mensen al geopereerd voor ze beseffen wat er is gebeurd,’ aldus Van Weert. ‘Wij willen juist de rol van de patiënt in het besluitvormingsproces versterken.’

Ook de Digitale Verwijsgids Oncologie (dvo), een initiatief van patiëntenplatform Kanker.nl, komt tegemoet aan de behoefte aan zelfmanagement van mensen met kanker. De ontwikkeling en het beheer van deze landelijke database ligt in handen van het Integraal Kankercentrum Nederland (IKCN). Samen met de betrokken partners werkt projectleider Trudy Kolman er hard aan om voor de zomer de eerste versie van deze database gereed te hebben. De input voor de database wordt geleverd door beroepsverenigingen zoals het NVPO en de Nederlandse Vereniging van Diëtisten, terwijl de output toegankelijk is via de sites van Kanker.nl, het Oncokompas en ookwijzer. In de database worden alleen behandelvormen opgenomen die gericht zijn op het verhogen van de kwaliteit van

leven, niet op genezing. Alternatieve en complementaire geneeswijzen zullen een plek krijgen, net als online zelfhulp interventies.

Ook hulpverleners zijn blij met de komst van de dvo. Zij krijgen de beschikking over een up-to-date sociale kaart waarmee ze hun patiënten kunnen doorverwijzen.

WEERSTAND TEGEN EVIDENCE-BASED WERKEN

‘Wie van de aanwezigen behandelt mensen die na hun behandeling last blijven houden van ernstige vermoeidheid?’ vraagt klinisch psycholoog Hans Knoop, de laatste spreker van de ochtend. Om mij heen gaan heel wat handen omhoog. ‘Wie van jullie is daarvoor getraind door het Nijmeegs Kenniscentrum voor Chronische Vermoeidheid in de interventie Cognitieve Gedragstherapie voor Vermoeidheid Na Kanker (CGT voor VNK)?’ Alle vingers worden weer ingetrokken.

Zo demonstreert Knoop hoe lastig het is om zorg evidence-based te maken. De interventie CGT voor VNK heeft een groot en blijvend effect op ernstige vermoeidheid, maar wordt toch in een gemiddeld ziekenhuis slechts tien tot twintig keer per jaar uitgevoerd. De kracht van de interventie is dat deze inspeelt op precies die factoren die bij een patiënt de vermoeidheid in stand houden, zoals een verstoord slaap-waakritme of angst voor recidive. Maar wanneer een behandelaar onvoldoende is getraind of weerstand heeft tegen protocollair werken, boet de interventie

aan effectiviteit in. Daarom streeft Knoop naar een landelijk netwerk van opleiding en supervisie. Maar voor een succesvolle implementatie is nog meer nodig; zo is het ook belangrijk dat huisartsen de klacht herkennen en moet de behandeling worden vergoed.

Tijdens de paneldiscussie aan het eind van de ochtend richt de kritiek zich vooral op het evidence-based werken, waar zowel Knoop als van Weert zich hard voor maken. Is dat wel altijd haalbaar, vraagt de zaal zich af. En komt de arts-patiëntrelatie niet onder druk te staan wanneer een huisarts zich beperkt tot vijf interventies? Huisarts Van Weert legt uit dat hij best bereid is zijn patiënten door te verwijzen, maar dat hij zelf geen dingen gaat doen waarvan niet is aangetoond dat die zin hebben. Ook Knoop wil graag voor de POH-GGZ een minimale variant van de interventie ontwikkelen, niet elke patiënt heeft immers een ervaren therapeut nodig. Tegelijkertijd blijft hij hameren op het belang van training en supervisie.

WINST Na het plenaire gedeelte kies ik 's middags eerst voor een lezing van hoogleraar Medische Communicatie Ellen Smets. Zij geeft een overzicht van verschillende onderzoekslijnen die alle focussen op de vraag hoe hulpverleners het beste informatie kunnen geven. De meeste patiënten hebben daaraan veel behoefte; zo wil bijna iedereen weten hoe hoog de recidivekans is, al zijn er wel individuele verschillen. Naarmate mensen angstiger zijn, en naarmate zij sterker de behoefte hebben optimistisch te blijven, is de informatiebehoefte kleiner.

Omdat aan de hoge informatiebehoefte van patiënten lang niet altijd wordt voldaan, ontwikkelde Smets voor patiënten met slokdarmkanker een digitale geheugensteun waarop zij kunnen aangeven welke vragen zij tijdens het consult aan hun chirurg willen stellen. Het hulpmiddel werd door patiënten hoog gewaardeerd, maar sommige artsen hadden moeite met de extra tijd die het kostte. In experimenteel onderzoek stelde Smets vast dat het niet heel moeilijk is om het vertrouwen van patiënten in artsen te verhogen. Het kan al met een eenvoudige opmerking als: 'Ik vind het belangrijk dat u op de hoogte bent van alle behandelmogelijkheden.' Toch blijven in de praktijk dit soort opmerkingen vaak achterwege; slechts in tien van de 25 gesprekken werden door stralingsartsen verschillende behandelopties genoemd. Smets concludeert

dan ook dat er in de oncologische zorg op het vlak van communicatie nog veel winst is te halen.

YOGA Op het eind van de middag laat ik me tijdens een geleide meditatieoefening meevoeren door de prettige, heldere stem van yogadocente Josette van Leeuwen, die samen met Cecilia Huisman de workshop H-yoga verzorgt. Van Leeuwen, zelf ervaringsdeskundige, ontwikkelde deze yogavorm voor (ex)-kankerpatiënten na een verblijf in Amerika, waar complementaire geneeswijzen een integraal onderdeel vormen van de reguliere zorg. 'In Nederland is het nog heel moeilijk om met H-yoga toegang te krijgen tot oncologische teams in ziekenhuizen,' zegt van Leeuwen, 'ook al is er inmiddels voldoende wetenschappelijke evidentie dat yoga bij overlevenden van kanker stress, angst en depressie sterk vermindert.'

H-yoga, de H is van Hatha en Healing, draait helemaal om de drie A's: ademen, aarden en aandacht. 'Wanneer mensen tijdens hun ziekte alleen maar in de overlevingsmodus hebben gestaan, is het van belang dat zij opnieuw leren ontspannen,' vertelt Huisman. Na afloop van de workshop geven sommige deelnemers aan dat ze in hun eigen werk als hulpverlener yogaoefeningen willen gaan gebruiken. Want dat werkt: 'Ik ben na een congres nog nooit zo ontspannen naar huis gegaan als vandaag.'

Annemarie Huiberts is psycholoog en journalist. E-mail: annemarie_h@live.nl.

IN SPE – RUBEN AMENYOGBO

Van oorsprong kom ik uit Düsseldorf. In 2010 ben ik psychologie gaan studeren in Maastricht. Mijn vriendin wilde geneeskunde studeren en we wilden graag naar dezelfde universiteit, dan konden we samenwonen. De Universiteit Maastricht was de enige die ons allebei toeliet.

Als vervangende dienstplicht werkte ik mee aan een project voor conflictoplossing in Noord-Ierland. Ik was onder de indruk van het werk van de psychologen daar. Maar toen ik begon met mijn studie, wist ik al snel dat psychotherapie niets voor mij was. Ik vind het moeilijk om onderscheid te maken tussen privé en werk, ik zou de problemen mee naar huis nemen. Mediation zou daarom ook niets voor me zijn.

ÉCHT WAARDEVOL

Tijdens mijn studie ontdekte ik wat me wél lag. Het probleemgestuurd onderwijs in Maastricht sloot perfect bij mij aan. Ik houd van discussie en leer veel minder van klassikale colleges. Over elk onderwerp is er een soort kernliteratuur; als je dat gelezen hebt, dan beheers je het onderwerp. Toch merkte ik dat er veel verschillende perspectieven ontstonden, en dat op grond van dezelfde artikelen. Dat is waardevol. Dat lijkt een dooddoener, maar het is écht waardevol. Er is niet één ideale manier om tegen zaken aan te kijken. Een belangrijk inzicht omdat iedereen tegenwoordig in multidisciplinaire teams werkt. Je moet openstaan voor verschillende perspectieven en dat is iets wat je moet en kunt leren.

Ook dat je er sociale vaardigheden mee opdoet, vind ik leuk aan deze onderwijsvorm. Je leert je opvattingen goed

te verwoorden. En je leert een discussie te leiden en hoe je bijvoorbeeld kunt stimuleren dat ook de stillere deelnemers een bijdrage leveren. Want als iemand stil is, betekent dat niet dat hij niets te zeggen heeft. Je moet er niet naar streven dat de kennis die bij iedereen al bekend is, naar voren wordt gebracht. Het gaat er juist om de zaken die niet iedereen weet, de unieke kennis, dat die naar boven komt.

In het Honours Programma hadden we het bijvoorbeeld over *computational modeling*. Er zat een student bij die van een praktische opleiding kwam. We zaten al snel op een heel abstract niveau te praten, toen hij zei: “Maar hoe kunnen we dat toepassen?” Hij had het niet over fMRI, een peperduur apparaat, maar over een goedkope en simpele versie ervan en hoe je dat kon gebruiken om robots te laten navigeren.

GROTE VRAGEN

Een andere belangrijk inzicht kreeg ik bij een van de eerste colleges. Het ging over de grote vraagstukken binnen de wetenschap, zoals het ontdekken van de neurologische codering van de hersenen. Als we de codering van de neocortex ontrafelen, dan hebben we een grote sprong voorwaarts gemaakt. Ik vond dat idee fascinerend en voor de eerste keer in mijn leven dacht ik: misschien wil ik wel academicus worden. Misschien wil ik mijn leven eraan wijden om te helpen dat probleem op te lossen. Op dat moment dacht ik nog dat wetenschap vooral ging over het oplossen van problemen, tegenwoordig weet ik dat het nog veel meer gaat over het stellen van vragen.

De kennismaking met statistiek en methodologie was ook een openbaring. Als jongen was ik lastig. Ik zal wel goeie

cijfers hebben gehad, anders zou ik niet op de universiteit terecht zijn gekomen, maar ik wilde er niet in investeren. Tot een docent een belangrijk statistisch probleem uitlegde. Het ging over de centrale limietstelling en de link met de verdeling van gemiddelden. Het is een bekend statistisch theorema en ik vond het zo'n sterke gedachte ... magisch! Toen hij het ons uitlegde, dacht ik: hier geniet ik van, dit vind ik écht leuk. Vanaf toen

FOTO: SHUTTERSTOCK

had statistiek mijn aandacht en opende zich een nieuwe wereld voor mij. Vanaf dat moment ben ik echt een cijfermens geworden.

In mijn tweede jaar wilde ik cognitieve neurowetenschappen doen. Dat was de belangrijkste richting in Maastricht, dat gingen de knapste koppen doen. Maar in het vijfde semester ging ik naar Hong Kong en volgde cursussen in consumentengedrag en organisatiepsychologie.

Daar zag ik hoe groot het academisch veld eigenlijk is. Ik wist dat ik die kant op wilde, een richting waarin ik meer tussen de mensen zou kunnen werken en minder geïsoleerd zou zijn.

Nu ben ik een masterstudent op de Cambridge Judge Business School. Het gaat nog steeds om psychologisch onderzoek, maar op grotere schaal. Ik doe onderzoek naar *CEO perception* en de competitie tussen bedrijven. De studie

was dus helemaal niet wat ik verwacht had, het was veel beter!

‘Ik vind het moeilijk om onderscheid te maken tussen privé en werk’

Hoewel uitermate populair kunnen tegen het FFM-model van Costa en McCrae, en de daarop gebaseerde NEO-vragenlijsten, diverse bezwaren worden ingebracht. Dirk van Kampen behandelt in dit artikel enkele van deze kritiekpunten. Ook gaat hij, rekening houdend met deze bezwaren, in op de 5DPT en het daaraan ten grondslag liggende model en presenteert die als een serieus te nemen alternatief.

EEN KRITISCHE BESCHOUWING

NEO-DIMENSIES EN DE 5DPT

Het in de huidige persoonlijkheidspsychologie waarschijnlijk meest populaire model is Costa en McCrae's (1985, 1989, 1992a) Five Factor Model (FFM). De factorstructuur van dit model berust op een aanpassing van de structuur van een eerder geconstrueerde vragenlijst, de *NEO Inventory* (McCrae & Costa, 1983), aan wat later kon worden aangetoond in lexicale Big Five-studies (bijv. Goldberg, 1990, 1992). Dit betekende dat naast de NEO-dimensies Neuroticisme (N), Extraversie (E) en Openheid (O), die door de auteurs verondersteld werden rechtstreeks de Big Five-factoren Emotional Stability (gespiegeld), Surgency en Intellect te vertegenwoordigen, twee andere dimensies aan de NEO-structuur werden toegevoegd, te weten Altruïsme (de Engelse term is Agreeableness; A) en Consciëntieusheid; C – zie bijvoorbeeld McCrae & Costa, 1985).

De schalen voor de vijf dimensies werden gezamenlijk gepubliceerd als de *NEO Personality Inventory* (NEO-PI; Costa & McCrae, 1985). In een later stadium werden diverse wijzigingen aangebracht, onder andere resulterend in de *NEO Personality Inventory-Revised* (NEO-PI-R; Costa & McCrae, 1992a), de *NEO-Five Factor Inventory-Revised* (NEO-FFI-R; McCrae & Costa, 2004) en de recent ook in Nederland gepubliceerde NEO-PI-3

(McCrae & Costa, 2007; De Fruyt & Hoekstra, 2014). Opmerkelijk is echter dat de vervangende instrumenten, ondanks de introductie van sommige nieuwe items, telkens als *equally valid* worden beschouwd ten opzichte van de daaraan voorafgaande versie. Over de NEO-FFI-R wordt bijvoorbeeld opgemerkt dat '*for most purposes the published version of the [original] instrument, with its established norms, will continue to suffice*' (McCrae & Costa, 2004, p. 594). Ook over de schalen van de NEO-PI-3 wordt opgemerkt dat deze de bij de vorige versie aangetoonde structuur nog steeds vertegenwoordigen en dus beschouwd mogen worden als '*essentially equivalent to those of the NEO-PI-R*' (McCrae & Costa, 2007, p. 117).

De grote populariteit, zowel vroeger als nu, van de meeste NEO-vragenlijsten – en in het bijzonder van de NEO-FFI (zie Pytlik Zillig, Hemenover & Dienstbier, 2002) – neemt niet weg dat kritiek op Costa en McCrae's FFM-model zeer wel mogelijk is. In dit artikel zullen we enkele van deze kritiekpunten bespreken en een alternatief model introduceren.

FFM EN BIG FIVE

Het eerste kritiekpunt betreft het feit dat de FFM door McCrae en Costa vrijwel altijd gelijkgesteld werd met het Big Five-model. De drie factoren Neuroticisme, Extraversie en Openheid, zoals aanvankelijk gemeten met de *NEO Inventory*

(McCrae & Costa, 1983), werden weliswaar geselecteerd vanwege hun aangetoonde of veronderstelde capaciteit om een breed scala van eerder door andere onderzoekers geïdentificeerde persoonlijkheidsconstructen te incorporeren. Maar tegelijk wilden McCrae en Costa niet de indruk wekken dat het NEO-model geen mogelijkheid biedt om de *personality sphere* uitputtend te beschrijven (Costa & McCrae, 1980). Integendeel, van meet af aan werd de kwestie van de uitgebreidheid van het NEO-model expliciet aangekaart door de *NEO Inventory* te onderzoeken op haar relatie met een door McCrae en Costa (1985) ontworpen checklist adjectieven, bedoeld om de dimensies van het Big Five-model te meten. Hoewel de meeste items uit deze checklist ontleend waren aan het lexicale onderzoek van Goldberg, waren de items om de Big Five-factoren *Emotional Stability*, *Surgency* en *Intellect* te meten ten dele door McCrae en Costa zelf geschreven, en wel in overeenstemming met hun *eigen* definities van de factoren Neuroticisme, Extraversie en Openheid (zie McCrae & Costa, 1985). Ondanks de methodologische problemen die aan een dergelijke procedure kleven (zie ook Block, 1995), meenden de onderzoekers op grond van hun resultaten te kunnen stellen dat hun eigen factoren dezelfde zijn als de drie Big Five-dimensies, zodat het voor McCrae en Costa duidelijk was dat het NEO-model kon worden uitgebreid met de resterende Big Five-dimensies Altruïsme en Consciëntieusheid.

Hoewel McCrae en Costa op grond van hun onderzoek naar alle vijf FFM-dimensies meestal stellen dat hun eigen uitgebreide NEO-model het Big Five-model volkomen dekt

(bijv. Costa & McCrae, 1985, 1992b; McCrae & Costa, 1985; McCrae, 1989), valt op deze bewering wel wat af te dingen. De schalen voor Neuroticisme, Extraversie en Openheid bleken bijvoorbeeld slechts rond de .60 gecorreleerd met de als identiek beschouwde checklist-factoren, terwijl de correlaties voor Altruïsme en Consciëntieusheid respectievelijk .48 en .65 bedroegen. Ook in onderzoek van Goldberg (1992), Briggs en Cheadle (zie Briggs, 1992) en Van Kampen (1997) werden tegenvallende verbanden aangetoond. Zo resulteerde bijvoorbeeld Goldberg's (1992) studie in convergente correlaties van .69 voor *Surgency/Extraversion*, .56 voor *Agreeableness*, .67 voor *Conscientiousness*, -.69 voor *Emotional Stability/Neuroticism*, en .46 voor *Intellect/Openness*. De FFM-structuur zoals gerapporteerd door McCrae en Costa lijkt daarom, minstens wat de factoren Openheid en Altruïsme betreft, verschillend van die van de Big Five (zie ook Goldberg, 1993; Mooradian & Nezlek, 1996).

THEORIE-GEBASEERD VERSUS LEXICAAL

Het tweede kritiekpunt dat we hier willen bespreken, betreft de vraag of het wel zo verstandig was van McCrae en Costa om bij het ontwikkelen van hun persoonlijkheidsmodel hun oorspronkelijke theoriegebaseerde benadering in te ruilen voor een in wezen lexicaal gefundeerde aanpak. Natuurlijk, de *comprehensiveness* van een bepaalde set dimensies is belangrijk (en wordt ook gewaarborgd in het Big Five-model). Maar, zoals onder meer opgemerkt door Eysenck (1991, 1994b, 1997), de claim dat een persoonlijkheidsfactor fundamenteel is binnen een bepaald veld van studie is enkel mogelijk na onderzoek of de factor in kwestie kan worden ingebed in een getoetst nomologisch netwerk. Volgens Eysenck is het de vaststelling dat een algemene causale theorie tot bevestigde predicties heeft geleid over het gedrag van mensen met uiteenlopende trekposities, die ervoor zorgt dat de trek een fundamentele eigenschap is, ongeacht of die eigenschap binnen de totale *personality sphere* nu wel of niet voldoende variantie verklaart.

Uiteraard kan niet ontkend worden dat het oorspronkelijke NEO-model van McCrae en Costa (1983) gebaseerd was op de aanname dat de dimensies Neuroticisme, Extraversie en Openheid een aantal theoretisch belangrijke trekken vertegenwoordigen (zie ook Saucier & Goldberg, 1996). Echter, na hun theoriegeoriënteerde aanpak te hebben ingewisseld voor een benadering waarin enkel aan de uitgebreidheid van de dimensies aandacht wordt geschonken, is hun definitie van wat we onder een fundamentele persoonlijkheidsfactor hebben te verstaan duidelijk veranderd, niettegenstaande

Ook in de persoonlijkheidspsychologie kunnen we het best gebruik maken van theoriegebaseerde constructen

latere pogingen (zie McCrae & Costa, 1987; Costa & McCrae, 1992b) om de dimensies Neuroticisme, Extraversie, Openheid, Altruïsme en Consciëntieusheid alsnog te koppelen aan theoretisch interessante constructen, zoals Freuds narcisme, Horneys *tendency to move against people*, en Rotters *locus of control*. Dergelijke pogingen zijn echter gedaan nadat de FFM-factoren geselecteerd waren vanwege hun (veronderstelde) overeenkomst met de lexicale dimensies van Goldberg; nooit is er bij deze verbanden sprake van een achterliggende theorie die in staat was om de te verwachten reacties in relatie tot de uiteenlopende posities op de trek goed te voorspellen.

Het is dus van tweeën één: óf we handhaven het lexicale uitgangspunt volledig en kiezen dan bijvoorbeeld voor de Five-Factor Personality Inventory II (FFPI-II) van Hendriks, Hofstee en De Raad (2011), óf we kiezen voor een model dat gebaseerd is op theoretische overwegingen. In dat verband willen we een lans breken voor een door ons ontwikkeld theoretisch model, met als operationalisatie de 5DPT of Vijf-Dimensionele Persoonlijheids Test (Van Kampen, 2009, 2012; Van Kampen, Coolidge & San Martini, 2012; De Vries & Van Kampen, 2010; San Martini et al., 2010).

Het 5DPT-model betreft een uitbreiding van en kritiek op het (vooral klinisch geformuleerde) PEN-model van Eysenck (bijv. Eysenck & Eysenck, 1976), waarbij de door Eysenck geïntroduceerde dimensies Extraversie (E) en Neuroticisme (N) gehandhaafd zijn, en de Psychoticisme factor (P) vervangen werd door drie theoriegefundeerde dimensies, S of Insensitiviteit, G of Ordelijkheid en A of Absorptie. Elders (zie Van Kampen, 1993, 1996, 2009) is op de bezwaren tegen de theorie van het PEN-model uitgebreider ingegaan. Maar in essentie kunnen we stellen dat de door Eysenck gepostuleerde genetische verwantschap van schizofrenie en manisch-depressieve psychose hooguit de relatie met de unipolaire depressie betreft; dat enkel de schizoïde (en niet de 'klassieke') vorm van psychopathie deel uitmaakt van de groep spectrumstoornissen die genetisch geassocieerd zijn met schizofrenie; dat schizofrene, unipolair-depressieve en manische patiënten niet dezelfde premorbide persoonlijkheidstrekken vertonen die door Eysenck geacht worden Psychoticisme te definiëren; en dat Eysenck ten onrechte twee verschillende conceptualisaties van deze factor door elkaar haalt, een 'fenotypisch' P-continuüm, zich uitstrekkend van normaliteit naar psychose, en een 'genotypische' P-factor die enkel de kans op het krijgen van een psychose aangeeft.

Het zijn deze bezwaren die aanleiding waren om in plaats

van Psychoticisme drie orthogonale dimensies te postuleren, waarbij Insensitiviteit dan de in de literatuur genoemde schizoïde-psychopathische trekken die aan schizofrenie vooraf kunnen gaan vertegenwoordigt (Van Kampen, 1993), terwijl Absorptie persoonlijkheidstrekken incorporeert die het normale extreem van Eysencks fenotypische P-continuüm representeren, maar tevens de mogelijkheid bieden om een brug te slaan met psychotische kenmerken. Een soortgelijke rol als voor Insensitiviteit is weggelegd voor Ordelijkheid, maar dan met betrekking tot de unipolair-depressieve stoornis (Van Kampen, 1996). Zoals gezegd zijn de dimensies Extraversie en Neuroticisme gehandhaafd.

Omdat de posities op de 5DPT-dimensies mede relevant zijn voor het beschrijven van persoonlijkheidsvariaties die aanwezig zijn bij of voorafgaan aan de ontwikkeling van neurotische syndromen en persoonlijkheidsstoornissen, heeft het 5DPT-model betrekking op een breder raamwerk dan enkel een beschrijving van de belangrijkste *vulnerability*-factoren voor schizofrenie, manie en unipolaire depressie. Het gaat dan overigens niet alleen om premorbide trekken bij andere vormen van psychopathologie (zoals deze zich bijvoorbeeld manifesteren in een hoge score op Ordelijkheid bij anorexia nervosa; Karwautz et al., 2001), maar ook om persoonlijkheidsvariaties die congruent zijn met de symptomatologie van stoornissen (bijvoorbeeld een hoge score op Insensitiviteit ter aanduiding van bepaalde symptomen van de antisociale persoonlijkheidsstoornis). Met deze typering van het 5DPT-model (zie ook Van Kampen, 2009) sluiten we aan bij recente pogingen om tot een integratie te komen van de DSM-classificatie van As I- en As II-stoornissen met dimensionele trekmodellen van de normale persoonlijkheid (zie bijvoorbeeld South, Eaton & Krueger, 2010).

Duidelijk is dat de 5DPT-dimensies een zekere inhoudelijke gelijkenis vertonen met zowel de FFM-factoren als de factoren van het Big Five-model. Empirisch konden deze verbanden bevestigd worden. Zo werd door Van Kampen (2012) gerapporteerd dat de 5DPT-schalen voor Insensitiviteit, Extraversie, Neuroticisme, Ordelijkheid en Absorptie respectievelijk -.60, .78, .79, .56 en .59 correleren met de schalen voor Altruïsme, Extraversie, Neuroticisme, Consciëntieusheid en Openheid van de NEO-FFI in de Nederlandse vertaling van Hoekstra, Ormel en De Fruyt (1996). Overeenkomstige correlaties met de NEO-PI waren al eerder aan het licht gebracht op basis van de 4DPT, een voorloper van de 5DPT (Van Kampen, 1997). Wat de relatie met het Big Five-model betreft, toonde Van Kampen (2000a) aan dat de 4DPT-schalen voor Insensitiviteit, Extraversie, Neuroticisme en Ordelijk-

heid respectievelijk $-.64$, $-.78$, $-.81$ en $.73$ gecorreleerd bleken met de Five Factor Personality Inventory Big Five-schalen (zie Hendriks, 1997) voor Mildheid, Extraversie, Emotionele Stabiliteit, en Ordelijkheid (waarbij Mildheid staat voor Altruïsme en Ordelijkheid voor Consciëntieusheid). Gezien deze resultaten lijkt de conclusie gewettigd dat het 5DPT-model, behalve theoriegefundeerd, tevens aan het comprehensiveness-criterium voldoet.

Belangrijker overigens dan deze correlaties, die we nog als aanwijzingen voor de soortgenootvaliditeit van de dimensies Insensitiviteit, Extraversie, Neuroticisme, Ordelijkheid en Absorptie kunnen beschouwen, is dat de validiteit van de 5DPT ook vanuit theoretisch perspectief is onderzocht. In deze studies werden bijvoorbeeld, uitgaande van de Absorptie-schaal, verwachte correlaties aangetoond met *fantasy proneness*, positieve kenmerken van schizotypie, en het *transliminality*-construct (Thalbourne, 1998) dat onder meer betrekking heeft op dissociatief gedrag en een predispositie voor hallucinaties (zie Van Kampen, 2012). Nog belangrijker is onderzoek waarbij de 5DPT in verband werd gebracht met de symptoomdimensies van de SSQ of Schizotypic Syndrome Questionnaire (Van Kampen, 2006a), dat wil zeggen met continua die deel uitmaken van een getoetst model ter beschrijving van de temporele ontvouwing van het schizofrene prodroom (Van Kampen et al., 2009; Van Kampen, 2014). In ander onderzoek, ook rekening houdend met de overige 5DPT-dimensies, werden voorspelde relaties gevonden met de DAPP-BQ van Livesley & Jackson (2002), de CATI-schalen voor het meten van As II-persoonlijkheidsstoornissen (Coolidge & Merwin, 1992), en de HEXACO-PI-R (Ashton & Lee, 2008) (Van Kampen, 2006b, 2012; Coolidge et al., 2008; De Vries & Van Kampen, 2010).

STRUCTURELE VALIDITEIT

Het derde kritiekpunt dat tegen het FFM-model van McCrae en Costa kan worden ingebracht betreft het gebrek aan structurele validiteit van de NEO-vragenlijsten. Daarbij gaat het met name om kwesties als het optreden van te lage of anderszins onbedoelde ladingen bij factoranalyses op itemniveau, en het gebrek aan invariantie van de NEO-factoren ten opzichte van belangrijke steekproefparameters.

ITEM-NIVEAU LADINGEN EN STABILITEIT Een opmerkelijk gegeven is dat McCrae en Costa, behalve in een studie uit 2004, bij het bespreken van de factorstructuur van hun instrumenten nooit melding hebben gemaakt van de factorladingen op itemniveau. Andere onderzoekers hebben

geprobeerd dit verzuim goed te maken, maar troffen daarbij tegenvallende resultaten aan. In een studie van Egan, Deary en Austin (2000), bijvoorbeeld, uitgevoerd in een Engelse steekproef van 1025 personen, bleken na een principale componentenanalyse met varimax rotatie veertien van de zestig NEO-FFI-items lager dan $.30$ op een bedoelde factor te laden, een additionele minstens even hoge lading te hebben, of enkel op een niet-bedoelde factor te laden. Overeenkomstige NEO-FFI-resultaten waren ook verkregen in onder meer onderzoek van Holden en Fekken (1994), Parker en Stumpf (1998) en Hull et al. (2010), terwijl ook de 'uitzonderingsstudie' van McCrae en Costa (2004) dit soort problematische ladingen liet zien. De resultaten van verschillende steekproeven samenvattend, waarbij het net genoemde $.30$ criterium gehanteerd werd, werd door Hull et al. (2010) geconcludeerd dat van de zestig items achttien niet voldoen in 30% of meer van de analyses – en dat dit vrijwel uitsluitend de FFM-dimensies Extraversie, Altruïsme en Openheid betreft. Hoewel items met onbedoelde ladingen vaak in meerdere studies problematisch bleken, waren er ook items die enkel dit gedrag vertoonden in één of in een gering aantal studies.

Het is waarschijnlijk het eerste fenomeen dat een verklaring biedt voor het feit dat dezelfde, maar dan wel aanvechtbare vijffactorstructuur vaak weer opnieuw bevestigd kon worden. Zo bleken de gevonden FFM-factoren Neuroticisme, Extraversie, Openheid, Altruïsme en Consciëntieusheid in ons eigen onderzoek (zie Van Kampen, 2011) naar de factorstructuur van de Nederlandse vertaling van de NEO-FFI bij vergelijking met de Amerikaanse en Britse resultaten van McCrae en Costa (2004) en Egan et al. (2000) factorcongruentiecoëfficiënten op te leveren van respectievelijk $.91$ en $.96$ voor Neuroticisme; $.92$ en $.81$ voor Extraversie; $.93$ en $.90$ voor Openheid; $.90$ en $.91$ voor Altruïsme; en $.92$ en $.93$ voor Consciëntieusheid – en dit dan ondanks het gegeven dat 19 van de 60 Nederlandse NEO-FFI-items problematisch bleken. De stabiliteit van de factorstructuur betekent dus nog niet, zoals ook McCrae en Costa rapporteren, dat onwenselijke ladingen niet voor zouden kunnen komen.

Een uitzondering op de conclusie dat de FFM-structuur doorgaans stabiel is, is overigens dat in bovengenoemde NEO-FFI-studie van Van Kampen (2011) weliswaar een alleszins bevredigende structuur werd gevonden, maar dat deze structuur sterk afwijkt van de in de Nederlandse NEO-FFI-handleiding gerapporteerde 'officiële' structuur, en wel in die mate dat enkel nog de factorcongruentiecoëfficiënt voor Neuroticisme ($.85$) de minimumgrens van $.80$ voor identieke factoren passeert (Haven & Ten Berge, 1977), terwijl de waar-

De 5DPT is in staat de kloof te overbruggen tussen de nomothetische en de idiografische benadering in de persoonlijkheidspsychologie

den voor Extraversie (.79), Openheid (.77), Altruïsme (.53) en Consciëntieusheid (.74) alle lager liggen. Hanteren we een minimumgrens van .90, zoals Cureton en D'Agostino (1983) verdedigen, dan zouden ook de beide Nederlandse Neuroticisme-factoren niet congruent zijn. Een vergelijking van de 'officiële' Nederlandse NEO-FFI-structuur met de Amerikaanse en Britse resultaten van McCrae en Costa (2004) en Egan et al. (2000) resulteerde eveneens in diverse te lage congruentiewaarden. Vergeleken met de Amerikaanse en Engelse bevindingen waren de waarden respectievelijk .83 en .86 voor Neuroticisme, .82 en .67 voor Extraversie, .81 en .77 voor Openheid, .66 en .66 voor Altruïsme, en .76 en .77 voor Consciëntieusheid.

In tegenstelling tot de NEO-FFI blijken de honderd items van de 5DPT (20 per schaal) – hier nog geen rekening houdend met de verschillende subgroepen in de door ons onderzochte steekproeven (zie hieronder) – volstrekt factorzuiver. Dit positieve resultaat is overigens weinig verwonderlijk omdat, voorafgaand aan de vaststelling van de definitieve 5DPT, meerdere voorlopige versies van dat instrument zijn onderzocht met de expliciete doelstelling om items voor iedere dimensie te selecteren die uitsluitend een bedoelde lading vertonen (Van Kampen, 2012). Doorslaggevend is echter dat de honderd geselecteerde items niet alleen in een eerste landelijke steekproef van 1342 personen, maar ook in een tweede steekproef van 1205 personen enkel factorlading lieten zien van .30 of hoger op de bedoelde factoren. Hoewel dit resultaat al doet vermoeden dat de *cross sample invariance*, rekening houdend met beide totale steekproeven, aanzienlijk zal zijn, is deze kwestie expliciet onderzocht. Aangetoond kon worden dat de factorcongruentiecoëfficiënten voor Insensitiviteit, Extraversie, Neuroticisme, Ordelijkheid en Absorptie respectievelijk .98, .98, .99, .99 en .98 bedroegen; de factoren in beide steekproeven zijn dus, praktisch gesproken, volstrekt identiek (Van Kampen et al, 2012).

INVARIANTIE IN RELATIE TOT STEEKPROEF-PARAMETERS

Het derde bezwaar betreft de vraag naar de invariantie van de FFM-factoren ten opzichte van belangrijke steekproefparameters als leeftijd en sekse. Terecht werd ooit door Eysenck (1967, p. 26) opgemerkt dat '*correlational psychology, just like experimental psychology, is subject to typological troubles and erroneously makes the same assumptions of lack of individual differences – even when investigating individual differences!*' Een voorgestelde factor kan dus volgens Eysenck enkel geaccepteerd worden indien deze bij herhaald factoranalytisch on-

derzoek steeds dezelfde ladingen vertoont, ondanks wijziging van de steekproef langs meerdere steekproefparameters. Elders hebben we deze aanpak als semi-idiografisch getypeerd (Van Kampen, 2000b).

Over de mate van de hier bedoelde vorm van invariantie van de FFM-factoren Neuroticisme, Extraversie, Openheid, Altruïsme en Consciëntieusheid is door Costa en McCrae weinig informatie verstrekt. Enerzijds schiet deze informatie tekort; beide auteurs hebben bij hun factoranalytisch onderzoek op itemniveau namelijk hooguit rekening gehouden met de parameter sekse. Terwijl anderzijds, maar ten onrechte, geclaimd wordt dat de repliceerbaarheid van de factorstructuur voldoende is aangetoond door het vinden van hoge correlaties tussen de factorscores voor zowel mannen als vrouwen en de a priori domeinschalen (zie McCrae & Costa, 2007). Hoewel invariante factoren in dit soort hoge correlaties resulteren, hoeft het tegenovergestelde niet te gelden.

Vanwege de overeenkomst van de bij de Nederlandse NEO-FFI geëxtraheerde FFM-factoren (Van Kampen, 2011) met die van McCrae en Costa (2004) en Egan et al. (2000), werd de mogelijkheid aangegrepen om op basis van de Nederlandse data de invariantie van deze factoren ten opzichte van belangrijke steekproefparameters verder te onderzoeken. De data lieten echter slechts toe twee parameters te hanteren, sekse en leeftijd, zodat de totale steekproef van 708 personen twee maal werd opgedeeld in vrouwen en mannen, en jongere en oudere personen. Ook ditmaal rekening houdend met het .30 criterium (zie boven), werden in alle vier subgroepen vijf factoren geëxtraheerd die geïnterpreteerd konden worden als Neuroticisme, Extraversie, Openheid, Altruïsme en Consciëntieusheid. Desalniettemin was duidelijk dat 24 van de zestig items bij de groep mannen geen of een anderszins niet-bedoelde lading hadden, terwijl het aantal problematische items 23, 19 en 23 bedroeg bij

respectievelijk de groep vrouwen, de groep jongere, en de groep oudere proefpersonen. Bepalen we echter het aantal problematische items over één of meer subgroepen, dan bleken slechts tien items problematisch bij alle groepen, zeven bij drie groepen, negen bij twee, en tien bij één subgroep.

Ook hier is dus sprake van een zekere stabiliteit (de vijf factoren) naast teleurstellende resultaten. Positief was ook dat de factorcongruentiecoëfficiënten voor Neuroticisme en Extraversie in relatie tot sekse en leeftijd hoog waren. Voor Neuroticisme in relatie tot sekse was de coëfficiënt .92, en .91 in relatie tot leeftijd. Voor Extraversie waren deze waarden respectievelijk .93 en .91. Lagere, maar mogelijk nog steeds bevredigende waarden ten opzichte van sekse en leeftijd werden verkregen voor Openheid (.85 en .86) en Consciëntieusheid (.80 en .86), terwijl voor Altruïsme enkel de invariantie ten opzichte van leeftijd nog voldoende bleek (.87), maar niet die voor sekse (.75). Wordt rekening gehouden met de ondergrens van Cureton en D'Agostino, dan zijn enkel de waarden voor Neuroticisme en Extraversie bevredigend. Welke waarden het invariantieonderzoek zou hebben opgeleverd bij een groter aantal steekproefparameters is onbekend, al lijken lagere waarden het meest waarschijnlijk.

Leverde het invariantieonderzoek bij de NEO-FFI in relatie tot de parameters sekse en leeftijd niet al te bemoedigende resultaten op, de bij het 5DPT-onderzoek verkregen resultaten zijn zonder meer positief (zie Van Kampen, et al., 2012). Ook bij dit onderzoek werd immers van meet af aan gezocht naar items die bij elk van de onderzochte deelsteekproeven uitsluitend .30 of hoger zouden laden op de bedoelde factoren. Daarnaast werd het wenselijk geacht om van voldoende steekproefparameters uit te gaan, om zo factoren te vinden die voor zeer uiteenlopende groepen individuen vrijwel dezelfde betekenis zouden hebben. Er werden twee soorten parameters ingevoerd: *externe*, waarbij gekozen werd voor sekse, leeftijd en schoolopleiding, en *interne* parameters, dat wil zeggen de vijf dimensies van de 5DPT zelf. De laatstgenoemde parameters werden ingevoerd om het invariantieonderzoek nog sterker te laten aansluiten bij de eis van Eysenck dat met individuele verschillen rekening moet worden gehouden.

Bij het onderzoek in relatie tot de interne parameters werden slechts tachtig van de honderd items – steeds onder weglating van de twintig items uit de Insensitiviteit, Extraversie, Neuroticisme, Ordelijkheid of Absorptie schaal – aan een factoranalytisch onderzoek onderworpen. Daarbij zijn de 20 van toepassing zijnde items bij elke analyse

Was het verstandig van McCrae en Costa om bij het ontwikkelen van hun persoonlijkheidsmodel hun oorspronkelijke theorie-gebaseerde benadering in te ruilen voor een lexicaal gefundeerde aanpak?

gebruikt voor het indelen van de totale steekproef in twee complementaire groepen: een groep relatief laag scorende personen op één van de vijf dimensies en een groep daarop hoog scorende personen. In totaal werden zo, uitgaande van elk van de beide al genoemde steekproeven van respectievelijk 1342 en 1205 personen, zestien subgroepen gevormd; zes op basis van de drie externe parameters en tien op basis van de vijf interne. De 32 subgroepen in totaal maakten het niet alleen mogelijk om de invariantie van de 5DPT-factoren ten opzichte van alle acht steekproefparameters te onderzoeken, maar ook om, middels het vergelijken van steeds twee subgroepen van dezelfde samenstelling (bijvoorbeeld de beide groepen vrouwen), de stabiliteit van de gevonden factoren na te gaan.

Van de honderd 5DPT-items bleken er slechts vier (drie items voor Ordelijkheid en één Absorptie-item) in maximaal zeven subgroepen uit de eerstgenoemde steekproef problematisch, terwijl dit voor drie items (één voor Extraversie, één voor Ordelijkheid en één voor Absorptie) in telkens één van de subgroepen uit de tweede steekproef gold. Zes van deze zeven items bleken net iets lager dan .30 te laden, terwijl het zevende item, naast een voldoende hoge lading op de bedoelde factor, nog een tweede, zij het lagere lading had. Waarom de beide steekproeven, op één item voor Ordelijkheid na, niet dezelfde problematische items aan het licht brachten, is onduidelijk. Omdat het factorladingenpatroon bij minstens 96 items overeenkomt met het patroon dat optimaal mogelijk is, werden geen verdere pogingen

ondernomen om alternatieve items te formuleren en deze vervolgens op hun factorzuiverheid te onderzoeken.

Wat de invariantie van de gevonden factoren betreft, werd allereerst aandacht besteed aan de stabiliteit van de factorstructuur van de 5DPT bij het vergelijken van overeenkomstige subgroepen. De hierbij gevonden factorcongruentiecoëfficiënten varieerden van .94 tot .99. Nog belangrijker was dat het invariantieonderzoek na introductie van de acht steekproefparameters eveneens in uitsluitend hoge factorcongruentiecoëfficiënten resulteerde, en dit dan zowel voor de subgroepen uit de eerste als voor de subgroepen uit de tweede landelijke steekproef. Wat betreft sekse, leeftijd, schoolopleiding, en de vijf dimensies van de 5DPT varieerden de coëfficiënten in de steekproef van 1342 personen tussen .95 en .98 voor Insensitiviteit; .97 en .98 voor Extraversie; .97 en .99 voor Neuroticisme; .96 en .98 voor Ordelijkheid; en .96 en .98 voor Absorptie, terwijl deze waarden in de steekproef van 1205 personen respectievelijk .95 en .97; .96 en .98; .97 en .99; .96 en .98; en .95 en .98 bedroegen (Van Kampen et al., 2012). Dat alle coëfficiënten praktisch gelijk zijn aan 1, is ook hier nauwelijks verwonderlijk gezien het factorladingenpatroon van de items.

In de steekproef van 1205 personen kon de invariantie in relatie tot de verschillende steekproefparameters tevens worden onderzocht door bij elk tweetal complementaire subgroepen de polychorische correlatiematrix te onderwerpen aan een confirmerende factoranalyse. Bij ieder te toetsen model werd uiteraard van de specificatie uitgegaan dat de factorladingen in beide subgroepen niet van elkaar verschillen. De invariantie van de 5DPT-factoren ten opzichte van de verschillende steekproefparameters werd ook bij deze analyses bevestigd (zie Van Kampen et al., 2012).

NOGMAALS: O OF A?

De hierboven genoemde kritiekpunten hebben uitsluitend betrekking op het FFM-model zoals dat door McCrae en Costa is ontwikkeld. Recent is echter een aangepaste versie van dit model voorgesteld (bijv. Widiger, 2011; Gore & Widiger, 2013). Daarbij is rekening gehouden met het feit dat van de vijf FFM-factoren enkel de dimensie Openheid niet of nauwelijks verband houdt met deviant gedrag. Weliswaar werden in sommige studies relaties gevonden met de cognitieve en perceptuele aberraties van schizotypie (bijv. Rawlings & Freeman, 1997; Ross, Lutz & Bailey, 2002). Maar de meeste onderzoeken resulteerden toch in de bevinding dat Openheid geen samenhang vertoont met deze vorm van afwijkend gedrag (Austin & Deary, 2000; Saulsman & Page,

2004; De Clercq et al., 2006).

Voor Widiger is deze conclusie voorbarig. Het mag dan zo zijn dat bij de introductie van de dimensie Openheid enkel gelet werd op persoonlijkheidskenmerken die op de afwezigheid van maladaptief gedrag betrekking hadden (zie Samuel & Widiger, 2008), er zouden ook andere schalen voor hetzelfde domein geraadpleegd kunnen worden die wel de bovengenoemde schizotypische verschijnselen zouden meten. Als zodanig wijzen Gore en Widiger (2013) in het bijzonder op de Absorptie schaal van de 5DPT (!) en de Conventionaliteitsschaal van de Inventory of Personal Characteristics (IPC; Tellegen & Waller, 1987). De items uit de laatstgenoemde schaal hebben bijvoorbeeld betrekking op eigenschappen als het zich overgeven aan fantasieën of het hebben van irreële denkbeelden.

Empirische steun voor Widigers zienswijze werd verkregen in een steekproef van 445 studenten aan wie – naast de 5DPT en IPC – de NEO-PI-R (Costa & McCrae, 1992a) en de Personality Inventory for DSM-5 (PID-5; Krueger et al., 2012) waren afgenomen. Factoranalytisch onderzoek over deze schalen resulteerde in vijf factoren (zie Gore & Widiger, 2013; Gore, 2013), die geïnterpreteerd werden als ‘convergent with’ respectievelijk Antagonisme, Neuroticisme, Extraversie, Consciëntieusheid en Openheid. De laatstgenoemde factor bleek gekenmerkt door ladingen van NEO-PI-R Openheid (.76), IPC Conventionaliteit (-.62), 5DPT Absorptie (.67), en PID-5 Psychoticisme (.45). In plaats van te concluderen dat Openheid in klinisch opzicht irrelevant is, zouden deze ladingen volgens Widiger impliceren dat niet alleen Openheid op de NEO-PI-R, maar ook de genoemde dimensies Absorptie, Conventionaliteit (gespiegeld) en Psychoticisme deel uitmaken van hetzelfde domein Openheid.

Hoewel Widigers keuze voor de Absorptie-factor valt toe te juichen, is kritiek mogelijk. Het is immers duidelijk dat Widiger ten onrechte de mening blijft toegedaan dat de Absorptie-schaal van de 5DPT moet worden opgevat als een alternatieve maat voor Openheid. Strikt genomen wordt hier echter de oorspronkelijke FFM-definitie van Openheid losgelaten, en wordt de niet klinisch relevante Openheids-schaal ingeruild voor schalen met een minstens veronderstelde, maar in het geval van de Absorptie-schaal van de 5DPT ook aangetoonde, klinische betekenis. Alleen in hun discussiesectie geven Gore en Widiger (2013, p. 819) toe dat ‘concerns could be raised [...] that the 5DPT and IPC are not actually direct measures of the FFM as described by Costa and McCrae.’ Daaraan wordt echter onmiddellijk toegevoegd dat de auteurs van de 5DPT en de IPC expliciet hebben aangege-

ven dat 'their respective domains do align with the FFM.' In elk geval wat de 5DPT betreft, moet deze uitspraak worden afgewezen. Zeker, er zijn correlaties, maar deze wettigen niet de conclusie dat Openheid (FFM) en Absorptie (5DPT) identieke dimensies zijn. Daarbij komt nog dat de conclusie van Gore en Widiger (2013) dat de schalen voor Openheid, Absorptie, Conventionaliteit en Psychoticisme als het ware inwisselbaar zijn, enkel gebaseerd is op bovengenoemde factorladingen. Inspectie van het correlatiepatroon leert anders. Zo blijkt NEO-PI-R Openheid in de studie van Gore en Widiger slechts .39 met Absorptie van de 5DPT te correleren, terwijl de correlaties van deze Openheidsschaal met IPC Conventionaliteit (IPC) en Psychoticisme (PID-5) respectievelijk -.45 en .21 bedragen (zie Gore (2013) voor deze data).

CONCLUSIE

Samenvattend kunnen we op grond van het bovenstaande stellen dat de 5DPT een goede keus is als we uitzien naar een

vervangend instrument voor de weliswaar populaire, maar gebrekkige NEO- vragenlijsten. Dit betekent dat we met Eysenck – en andere psychologen onder wie Cloninger en Zuckerman – niet opteren voor de lexicale Big Five-benadering. We verdedigen de stelling dat niets in de psychologie zo goed is als een goede theorie, en dat we daarom ook in de persoonlijkheidspsychologie het best gebruik kunnen maken van theoriegebaseerde constructen.

Een meer directe reden om voor de 5DPT te kiezen, volgt uit de eis van Eysenck dat in de persoonlijkheidspsychologie enkel constructen mogen worden ingevoerd waarvan de invariantie ten opzichte van meerdere steekproefparameters expliciet is aangetoond. Het is duidelijk dat de 5DPT bij factoranalytisch onderzoek op itemniveau telkens aanleiding gaf dezelfde vijf dimensies te extraheren, of de onderzochte personen nu man zijn of vrouw, jong of oud, een relatief lage of een relatief hoge opleiding hebben genoten, en/of van elkaar verschillen in de posities die zij innemen op de

Literatuur

- Austin, E.J. & Deary, I.J. (2000). The 'four As': a common framework for normal and abnormal personality? *Personality and Individual Differences*, 28, 977-995.
- Block, J. (1995). A contrarian view of the five-factor approach to personality description. *Psychological Bulletin*, 117, 187-215.
- Briggs, S.R. (1992). Assessing the five-factor model of personality description. *Journal of Personality*, 60, 253-293.
- Coolidge, F.L. & Merwin, M.M. (1992). Reliability and validity of the Coolidge Axis II Inventory: a new inventory for the assessment of personality disorders. *Journal of Personality Assessment*, 59, 223-238.
- Coolidge, F.L., Segal, D.L., Cahill, B.S. & Archuleta, J.L. (2008). A new five factor model of psychopathology: preliminary psychometric characteristics of the Five-Dimensional Personality Test (5DPT). *Personality and Individual Differences*, 44, 1326-1334.
- Costa, P.T. & McCrae, R.R. (1980). Still stable after all these years: personality as a key to some issues in adulthood and old age. In P.B. Baltes & O.G. Brim (Eds.) *Life span development and behavior*, Vol. 3 (p. 65-102). New York: Academic Press.
- Costa, P.T. & McCrae, R.R. (1985). *The NEO Personality Inventory manual*. Odessa: Psychological Assessment Resources.
- Costa, P.T. & McCrae, R.R. (1989). *The NEO-PI/NEO-FFI manual supplement*. Odessa: Psychological Assessment Resources.
- Costa, P.T. & McCrae, R.R. (1992a). *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) professional manual*. Odessa: Psychological Assessment Resources.
- Costa, P.T. & McCrae, R.R. (1992b). Four ways five factors are basic. *Personality and Individual Differences*, 13, 653-665.
- Cureton, E.E. & D'Agostino, R.B. (1983). *Factor analysis: an applied approach*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- De Clercq, B., De Fruyt, F., Van Leeuwen, K. & Mervielde, I. (2006). The structure of maladaptive personality traits in childhood: a first step toward an integrative developmental perspective for DSM-5. *Journal of Abnormal Psychology*, 115, 639-657.
- De Fruyt, F. & Hoekstra, H.A. (2014). *NEO-PI-3 persoonlijkheidsvragenlijst, Handleiding*. Amsterdam: Hogrefe.
- De Vries, R.E. & Van Kampen, D. (2010). The HEXACO and 5DPT models of personality: a comparison and their relationships with psychopathy, egoism, pretentiousness, immorality, and Machiavellianism. *Journal of Personality Disorders*, 24, 244-257.
- Egan, V., Deary, I. & Austin, E. (2000). The NEO-FFI: Emerging British norms and an item-level analysis suggest N, A and C are more reliable than O and E. *Personality and Individual Differences*, 29, 907-920.
- Eysenck, H.J. (1967). *The biological basis of personality*. Springfield: Thomas.
- Eysenck, H.J. (1991). Dimensions of personality: 16, 5 or 3? – Criteria for a taxonomic paradigm. *Personality and Individual Differences*, 12, 773-790.
- Eysenck, H.J. (1994a). The importance of theory in the taxonomy of personality. In B. De Raad, W.K.B. Hofstee & G.L. Van Heck (Eds.) *Personality psychology in Europe*, Vol. 5 (p. 6-13). Tilburg: Tilburg University Press.
- Eysenck, H.J. (1994b). The Big Five or Giant Three: Criteria for a paradigm. In C.F. Halverson, G.A. Kohnstamm & R.P. Martin (Eds.) *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood* (p. 37-51). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Eysenck, H.J. (1997). Personality and experimental psychology: the unification of psychology and the possibility of a paradigm. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 1224-1237.
- Eysenck, H.J. & Eysenck, S.B.G. (1976). *Psychoticism as a dimension of personality*. London: Hodder and Stoughton.
- Goldberg, L.R. (1990). An alternative 'description of personality': the Big-Five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1216-1229.
- Goldberg, L.R. (1992). The development of markers for the Big-Five factor structure. *Psychological Assessment*, 4, 26-42.
- Goldberg, L.R. (1993). The structure of phenotypic personality traits. *American Psychologist*, 48, 26-34.

5DPT-dimensies zelf. De NEO-vragenlijsten met slechts twee factoren die in dezelfde mate invariant zijn, steken hier schrill tegen af, ook al omdat de invariantie enkel ten opzichte van sekse en leeftijd is onderzocht.

De bevinding dat de 5DPT-factoren dezelfde betekenis hebben in van elkaar verschillende groepen personen, betekent uiteraard ook dat de 5DPT in staat is de kloof te overbruggen tussen de traditioneel nomothetische en de idiografische benadering in de persoonlijkheidspsychologie. De eenduidigheid van de 5DPT-factoren volgt tevens uit het feit dat vrijwel alle daarop ladende items factorzuiver zijn, terwijl dit in veel mindere mate het geval is bij de NEO-vragenlijsten. Inhoudelijk kan het 5DPT-model getypeerd worden als een dimensioneel diagnostisch raamwerk dat betrekking heeft op zowel de normale als de afwijkende persoonlijkheid, inbegrepen de symptomatologie van As 1 stoornissen voor zover deze althans in het verlengde ligt van normale persoonlijkheidsvariëaties.

VOORBEELDITEMS

De eerste vijf items van de 5DPT, ter meting van respectievelijk Extraversie (E), Neuroticisme (N), Absorptie (A), Insensitiviteit (S) en Ordelijkheid (G):

1. Bent u een spraakzaam iemand?
2. Neemt u uw teleurstellingen vaak zo zwaar op dat u ze niet van u af kunt zetten?
3. Denkt u dat u de emoties van iemand zou voelen als u die persoon in een toneelstuk zou spelen?
4. Bent u een nogal eerzuchtig iemand?
5. Vindt u wat chaos om u heen vaak wel zo plezierig?

Gore, W.L. (2013). *The DSM-5 dimensional trait model and the five-factor model*. Master Thesis, University of Kentucky.

Gore, W.L. & Widiger, T.A. (2013). The DSM-5 dimensional trait model and Five-Factor Models of general personality. *Journal of Abnormal Psychology*, 122, 816-821.

Haven, S. & Ten Berge, J.M.F. (1977). Tucker's coefficient of congruence as a measure of factorial invariance: an empirical study. *Heymans Bulletin*, HB 77-290 EX. Groningen: Psychologische Instituten Heymans.

Hendriks, A.A.J. (1997). *The construction of the Five-Factor Personality Inventory (FFPI)*. Academisch proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen.

Hendriks, A.A.J., Hofstee, W.K.B. & De Raad, B. (2011). *Five-Factor Personality Inventory II (FFPI-II)*. Houten: Bohn, Stafleu van Loghum.

Hoekstra, H.A., Ormel, J. & De Fruyt, F. (1996). *Handleiding Big Five persoonlijkheidsvragenlijsten NEO-PI-R en NEO-FFI*. Lisse: Swets & Zeitlinger.

Holden, R.R. & Fekken, G.C. (1994). The NEO Five-Factor Inventory in a Canadian context: psychometric properties for a sample of university women. *Personality and Individual Differences*, 17, 441-444.

Hull, D.M., Beaujean, A.A., Worrell, F.C. & Verdisco, A.E. (2010). An item-level examination of the factorial validity of NEO Five-Factor Inventory scores. *Educational and Psychological Measurement*, 70, 1021-1041.

Karwautz, A., Rabe-Hesketh, S., Hu, X., Zhao, J., Sham, P. et al. (2001). Individual-specific risk factors for anorexia nervosa: a pilot study using a discordant sister-pair design. *Psychological Medicine*, 31, 317-329.

Krueger, R.F., Derringer, J., Markon, K.E., Watson, D. & Skodol, A. (2012). Initial construction of a maladaptive personality trait model and inventory for DSM-5. *Psychological Medicine*, 42, 1879-1890.

Livesley, W.J. & Jackson, D.N. (2002). *Manual for the Dimensional Assessment of Personality Pathology-Basic Questionnaire (DAPP-BQ)*. Port Huron: Sigma Press.

McCrae, R.R. (1989). Why I advocate the five-factor model: joint analyses of the NEO-PI with other instruments. In D. M. Buss & N. Cantor (Eds.) *Personality psychology: recent trends and emerging directions* (p. 237-245). New York: Springer.

McCrae, R.R. & Costa, P.T. (1983). Joint factors in self-reports and ratings: neuroticism, extraversion and openness to experience. *Personality and Individual Differences*, 4, 245-255.

McCrae, R.R. & Costa, P.T. (1985). Updating Norman's 'adequate taxonomy': intelligence and personality dimensions in natural language and in questionnaires. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, 710-721.

McCrae, R.R. & Costa, P.T. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 81-90.

McCrae, R.R. & Costa, P.T. (2004). A contemplated revision of the NEO Five-Factor Inventory. *Personality and Individual Differences*, 36, 587-596.

McCrae, R.R. & Costa, P.T. (2007). Brief versions of the NEO-PI-3. *Journal of Individual Differences*, 28, 116-128.

Mooradian, T.A. & Nezlek, J.B. (1996). Comparing the NEO-FFI and Saucier's mini-markers as measures of the Big Five. *Personality and Individual Differences*, 21, 213-215.

Parker, W.D. & Stumpf, H. (1998). A validation of the five-factor model of personality in academically talented youth across observers and instruments. *Personality and Individual Differences*, 25, 1005-1025.

Pytlík Zillig, L.M., Hemenover, S.H. & Dienstbier, R.A. (2002). What do we assess when we assess a Big 5 trait? A content analysis of the affective, behavioral, and cognitive processes represented in Big 5 personality inventories. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 847-858.

Rawlings, D. & Freeman, J.L. (1997). Measuring paranoia/suspiciousness. In: Claridge, G. (Ed.) *Schizotypy: implications for illness and health* (p. 38-60). Oxford: Oxford University Press.

Ross, S.R., Lutz, C.J. & Bailey, S.E., (2002). Positive and negative symptoms of schizotypy and the Five-Factor model: a domain and facet level analysis. *Journal of Personality Assessment*, 79, 53-72.

Samuel, D.B. & Widiger, T.A. (2008). A meta-analytic review of the relationships between the five-factor model and DSM-IV-TR personality disorders: a facet

OVER DE AUTEUR

Dr. Dirk van Kampen was tot zijn pensionering als docent klinische psychodiagnostiek verbonden aan de Afdeling Klinische Psychologie van de Vrije Universiteit Amsterdam. Naast onderzoek op het gebied van de dimensionaliteit van de normale en de afwijkende persoonlijkheid hield en houdt hij zich bezig met de ontwikkeling van een model ter beschrijving van de temporele ontvouwing van het schizofrene prodroom. E-mail: d.van.kampen@psy.vu.nl.

Summary

NEO DIMENSIONS AND THE 5DPT: A CONTEMPLATED VIEW
D. VAN KAMPEN

Despite the great popularity of the NEO-inventories, there are sufficient reasons to look for an alternative instrument. Starting with the criticism that the status of McCrae and Costa's FFM, both from a lexical (Big Five) and a theoretical perspective, is unclear, Van Kampen's 5DPT model was presented to give a more adequate description of the basic dimensions of personality, at least from a theoretical stance. Besides, it was argued that several NEO-inventories contain items that show unacceptable cross-loadings, whereas the 5DPT items are remarkably factor-pure. Finally, using item-level analyses to investigate the invariance of the FFM dimensions in relation to the sample parameters gender and age, positive results were only obtained for Extraversion and Neuroticism, whereas all 5DPT factors appear to be highly invariant with respect to eight sample parameters, thereby showing that individuals, which differ from each other in terms of gender, age, education and/or their position on the 5DPT dimensions themselves, attach the same meaning to the 5DPT constructs.

Literatuur

- level analysis. *Clinical Psychology Review*, 28, 1326-1342.
- San Martini, P., Di Pomponio, I., Dentale, F. & Van Kampen, D. (2010). Psychometric properties of the Italian version of the Five-Dimensional Personality Test (5DPT). *Bollettino di Psicologia Applicata*, 261/262, 105-115.
- Saucier, G. & Goldberg, L.R. (1996). The language of personality: lexical perspectives on the five-factor model. In J.S. Wiggins (Ed.) *The five-factor model of personality: theoretical perspectives* (p. 21-50). New York: Guilford Press.
- Saulsman, L.M. & Page, A.C. (2004). The five-factor model and personality disorder empirical literature: a meta-analytic review. *Clinical Psychology Review*, 23, 1055-1085.
- South, S.C., Eaton, N.R. & Krueger, R.F. (2010). The connections between personality and psychopathology. In: T. Millon, R.F. Krueger & E. Simonsen (Eds.) *Contemporary directions in psychopathology: scientific foundations of the DSM-V and ICD-11* (p. 242-262). New York: Guilford Press.
- Tellegen, A. & Waller, N.G. (1987). *Exploring personality through test construction: Development of the Multidimensional Personality Questionnaire*. Unpublished manuscript, Department of Psychology, University of Minnesota, Minneapolis.
- Thalbourne, M.A. (1998). Transliminality: further correlates and a short measure. *Journal of the American Society for Psychical Research*, 92, 402-419.
- Van Kampen, D. (1993). The 3DPT dimensions S, E, and N: a critical evaluation of Eysenck's Psychoticism model. *European Journal of Personality*, 7, 65-105.
- Van Kampen, D. (1996). The theory behind Psychoticism: A reply to Eysenck. *European Journal of Personality*, 10, 57-60.
- Van Kampen, D. (1997). Orderliness as a major dimension of personality: from 3DPT to 4DPT. *European Journal of Personality*, 11, 211-242.
- Van Kampen, D. (2000a). Soortgenootvaliditeit van de 4DPT op basis van de FFPI. Interne Research Nota, Afdeling Klinische Psychologie, VU Amsterdam.
- Van Kampen, D. (2000b). Idiographic complexity and the common personality dimensions Insensitivity, Extraversion, Neuroticism, and Orderliness. *European Journal of Personality*, 14, 217-243.
- Van Kampen, D. (2005). Pathways to schizophrenic psychosis: a LISREL tested model of the unfolding of the schizophrenic prodrome. *Journal of Clinical Psychology*, 61, 909-938.
- Van Kampen, D. (2006a). The Schizotypic Syndrome Questionnaire (SSQ): psychometrics, validation and norms. *Schizophrenia Research*, 84, 305-322.
- Van Kampen, D. (2006b). The Dutch DAPP-BQ: improvements, lower and higher order dimensions, and relationships with the 5DPT. *Journal of Personality Disorders*, 20, 81-101.
- Van Kampen, D. (2009). Personality and psychopathology: a theory-based revision of Eysenck's PEN model. *Clinical Practice & Epidemiology in Mental Health*, 5, 9-21.
- Van Kampen, D. (2011). FFM dimensions and the 5DPT: a factorial study. Interne Research Nota, Afdeling Klinische Psychologie, VU Amsterdam.
- Van Kampen, D. (2012). The 5-Dimensional Personality Test (5DPT): relationships with two lexically based instruments and the validation of the Absorption scale. *Journal of Personality Assessment*, 94, 92-101.
- Van Kampen, D. (2014). The SSQ model of schizophrenic prodromal unfolding revised: an analysis of its causal chains based on the language of directed graphs. *European Psychiatry*, 29, 437-448.
- Van Kampen, D., Coolidge, F. & San Martini, P. (2012). Cross-sample and cross-language invariance of the Five-Dimensional Personality Test (5DPT): exploratory and confirmatory analyses using Dutch, American and Italian samples. *Personality and Mental Health*, 6, 303-324.
- Van Kampen, D., Maurer, K., An der Heiden, W. & Häfner, H. (2009). Prodromal unfolding: the validation of the Schizotypic Syndrome Questionnaire model in a sample of first-episode schizophrenic patients. *Early Intervention in Psychiatry*, 3, 137-150.
- Widiger, T.A. (2011). The DSM-5 dimensional model of personality disorder: rationale and empirical support. *Journal of Personality Disorders*, 25, 222-234.

VRAAG & AANBOD

GA NAAR WWW.PSYNIP.NL/ADVERTENTIES OM
ONDERSTAANDE ADVERTENTIES TE BEKIJKEN

VACATURES

Basispsycholoog DIEREN

Psychologenpraktijk
Bleijenberg-Derks

VACATURES

Gz-psycholoog VENLO / VENRAY

VieCuri
gewoon beter

VACATURES

Klinisch Neuropsycholoog DIVERSE LOCATIES

Vraag & Aanbod

Dé advertentierubriek in *De Psycholoog*. Plaatst u een digitale advertentie op www.psynip.nl dan is het mogelijk deze extra onder de aandacht te brengen van de 15.000 lezers van *De Psycholoog*. De rubriek Vraag & Aanbod sluit één op één aan op uw online advertentie. De titel, keuze van rubriek en plaatsnaam worden in het blad overgenomen.

Daarnaast kunt u in het blad uw (bedrijfs)logo toevoegen.

Een vermelding in het blad *De Psycholoog* is alleen mogelijk in combinatie met een online advertentie.

Adverteren in Vraag & Aanbod?

Voor meer informatie: www.psynip.nl bij de rubriek Vraag & Aanbod. Hier vindt u het digitale aanvraagformulier om een reservering te maken.

De uitgever van *De Psycholoog* en het NIP zijn niet aansprakelijk voor de inhoud van deze advertenties.

De uitgever behoudt zich het recht voor advertenties te weigeren zonder opgaaf van redenen.

ADVERTENTIE

Tijdschrift
De Psycholoog
bestaat 50 jaar en
vraagt zich af:

**Is het tijd voor de
Nobelprijs voor
de Psychologie?**

Doe mee en ga naar:

<http://tinyurl.com/p4zk272>

De uitslag zal in het
oktobernummer worden
gepubliceerd.

De Psycholoog
is nu ook via de
NIP-app

te raadplegen.
Download de
NIP-app gratis
via de **App Store**
of **Play Store**

BSL PSYCHOLOGIE TOTAAL

Bijblijven en altijd actueel

Met online toegang tot de vakliteratuur en geaccrediteerde nascholingen van Bohn Stafleu van Loghum bent u altijd op de hoogte van de laatst verschenen onderzoeken en ontwikkelingen binnen uw vakgebied. Neem nu een abonnement voor slechts €150,- per jaar.

Online toegang tot
vaktijdschriften

Online toegang
tot boeken

Online
geaccrediteerde
nascholing

Bohn
Stafleu
van Loghum
Springer Media

BAANBREKEND. BETROUWBAAR.

Meer weten? bsl.nl/psychologietotaal